

NOŠNJA SENJSKIH USKOKA

I. Postava zadanog pitanja. — Pisani povijesni izvori: Vecellio, Anonim, Sanudo. — Kasniji podaci: Valvasor, Evlija Čelebija, Hacquet. — Arheološki spomenici. — Usporedna građa etnografskog sadržaja, starija i recentna. — Fortis, Lovrić, Ivanišević. — Ostali manji izvori i ilustrativna građa.

II. Dispozicija tematskog zadatka u povijesnom zbivanju. — Društveni nosilac promatranog odjevnog pribora: Senjski Uskoci kao politički entitet. — Odjevni elementi u Senju i širem zaleđu u toku dinamičnog razvoja na prostranoj i vremenskoj koordinati.

III. Nošnja Senjskih Uskoka po podacima Vecellija i Anonima: odjeća uskočkih vojvoda, odjeća uskočkih vojnika. — Suprotnosti između baroknog kostima i domaćeg muškog odijela. — Pancirna košulja. — Dvije varijante platnene košulje: dinarska tunika i barokna muška košulja. — Kazaka, podaci Sanuda o kazaki zlatom ukrašenoj. — Varijante muškog prsluka. — Rani turski utjecaji. — Dolama, ugarštica, motiv visećeg rukava. — Hlače dokoljenice. — Nogavice. — Hlače benevrecke, dostegnica. — Obuća kožnata, pustena, pletena. — Strani putnici zadivljeni hodom naših gorštaka. — Pokrivala glave: klobuk, perjanica, čelenka, kapa na preklop, crvenkapa, rakčin. — Kapa hrvatska kao specifično pokrivalo Senjskih Uskoka. — Vrsti pojasa: pašnjača, trabolos, pas na struke. — Spremnice, torbe, kese. — Ogrtač, kabanica, »copinich«. — Pokrivač šćavina. — U 17. stolj. nestajanje lokalnih oblika pred uniformiranjem u Vojnoj granici. — Usporedba starih elemenata s priborom žumberačkih uskoka po Valvasoru, po Hacquetu. — Nošnja Bunjevaca u okolici Senja u 19. stolj.

IV. Osnovni zadatak: iz oskudnih podataka steći saznanje o ženskoj nošnji u Senju u prošlosti. — Ženska odjeća 16. stolj. prema spomeniku Dominike Betričić: renesansni habitus zakašnjelog pučkog kvatročenta. — Suknja, kroj i oblik, domaće vuneno tkanje, sarza, kolorit. — Ukrasni pasamani, pojas, viseći rukav. — Košulja-tunika. — Bijeli vez sa crnim sjenčanjem, motiv kasnogotičke mode. — »Schiavonetto« mletačkih žena u 16. stolj. — Krznena haljina kotiga u Senju: praslavensko dobro očuvano na čakavskom području. — Pokrivanje glave: pokrivača bijela i polihromna. — »Cornua slavica«. — Elementi ženske nošnje po Valvasoru: dinarska pregača suprot-

na renesansnom zaslonu — traversi. — Nošnja kao indeks društvene raščlanjenosti. — Značajke dinarskog habitusa. — Društvena služba ženskih pokrivala glave. — Oblici iz predturskog doba u nošnji Uskokinja u Žumberku: zobun-ječerma, suknja-carza, zalistavac, slamnati klobuk. — Hacquetov opis ženske nošnje u Žumberku. — Prevladavanje urbane kostimne slike u Senju u 18. stolj. — Nošnja Bunjevaka kraj Senja po podacima Kukuljevića i L. Salvatora. — Obuća. — Protureformacija ukida stare običaje i nošnju. — Crnina kao općenita odjeća primorskih žena do današnje prekretnice.

Dodaci:

Odlomci tekstova iz izvora i literature od I. do VII

Prilozi:

Fotoreprodukcije od 1 do 10.

Kratice:

ARKIV — Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, izd. I. Kukuljević Sakcinski, Zagreb.

JAZU — Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

ZBORNİK — Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena JAZU. Zagreb. JAZU. ZAGREB.

ZMBH — Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

I

Na pitanje kakva je bila nošnja Senjski Uskoka u 16. i 17. stoljeću, lakše ćemo naći odgovor o tom kakav je bio muški odjevni pribor. Premda i o tom nema mnogo pisanih vijesti, ipak nam neka tekstovna vrela i likovni prikazi pomažu u rješavanju naše zadaće. Ako na kraju našeg izlaganja i ne osvojimo punu sliku uskočke muške opreme, ipak ćemo moći u tom upoznati bar neke od bitnih elemenata. Doduše s tim nećemo u punoj mjeri zadovoljiti želju za rekonstrukcijom nošnje Senjskih Uskoka iz vremena njihove manifestne pojave u prošlosti hrvatskoga naroda, ali ipak na osnovi vijesti u izvorima pokušat ćemo saznati kojim su tipološkim kategorijama pripadali pojedini kostimni dijelovi muške nošnje kod različitih društvenih grupa u Senju u vremenu oko godine 1600.

Znatno je teže pitanje kakva je bila ženska nošnja u Senju u ranija vremena. O tom su vijesti sasvim oskudne, a najteži se nedostatak osjeća u tom, što su arhivi grada Senja u katastrofi zadnjega rata gotovo svi uništeni. Tim je izgubljena dragocjena građa, jer baš različite odredbe o ras-koši, ugovori u mirazu, inventari, ostavštine i oporuke pružaju za proučavanje ženske nošnje glavne podatke. Tako se u istraživanju ženske odjeće u Senju moramo zadovoljiti sa sasvim oskudnim podacima različitog porijekla i sastava. Uz to zahvatit ćemo i usporednu građu i iz znatno kasnijeg vremena ukoliko tu nađemo potrebno uporište za naše razlaganje. Pomažući se tako sporednim podacima i pojavama, pokušat ćemo pronaći neke od traženih elemenata i tako bar donekle odrediti tipološku pripadnost u odjevnoj slici negdašnjeg ženskog kostima u Senju. Ipak likovnu kostimnu cjelinu s tim sadržajem nećemo moći do kraja oživjeti.

Kao osnovna vrela o nošnji Senjskih Uskoka u 16. i 17. stoljeću služe nam slijedeća dosad objelodanjena djela:

Cesare Vecellio, *Habiti antichi et moderni*, izašlo u Veneciji god. 1590.¹ Djelo donosi bogat pregled u ilustracijama i popratnim legendama tadašnjih, a i starijih tad već antikviranih kostima ondašnjega svijeta. U kasnijim je izdanjima nadopunjivano, ali za nas najvažniji lik pod naslovom *Capo di Uscocchi* na listu br. 420 nalazi se već i u prvom izdanju. U daljnjem služimo se četvrtim izdanjem ovog djela koje je izašlo u Parizu 1859. godine, gdje se uz talijanski tekst nalazi i francuski prijevod, pa se tako neki arhaizmi mogu lakše razriješiti. Iz tog djela poslužiti će nam i ostali sinhroni likovi iz naših krajeva i iz Sredozemlja, ukoliko se ukaže srodnost s našim pitanjem. U prilogu donosimo izbor iz Vecellijeva djela s talijanskim tekstom i hrvatskim prijevodom (prilog 3 a — 3i, dodatak III a — III i).²

Vecellijev je opsežan kostimni opus dugo služio kao pouzdan priručnik za različite odjevne tipove. Tako su i likovi iz našeg naroda još stotinu godina nakon prvog izdanja Vecellijeva djela smatrani autentičnim. Četiri značajna lika donosi u svojoj mapi Coronelli, gdje uz geografske karte našeg primorja i uz brojne nacрте gradova i utvrda daje i sliku Uskoka, Hrvata Dalmatinca, žene Dalmatince i žene s otoka Cresa, pozajmljene iz Vecellijeva djela s istim naslovima.³ To su listovi br. 420, 417, 418 i 419 Vecellijeve numeracije. Kopista je prenio Vecellijeve grafike u dosta pogrubljenom maniri, ali u crtežima nije ništa bitno mijenjano ni u likovima ni u detaljima haljina, pa se u daljnjem izlaganju nećemo na njih posebno osvrnuti.

Najvažnije vijesti o nošnji Senjskih Uskoka s kraja 16. stoljeća sadržane su u rukopisnim zapisima jednog suvremenika i ličnog poznavaoca Uskoka i njihova života⁴ jer, kako neimenovani autor sam kaže, on je često boravio na Rijeci, u Senju i po Dalmaciji. Baveći se mnogo godina trgovačkim poslovima u našim krajevima, ovaj Talijan, ali ne Mlečanin, pripadnik papinske domene Marche, objektivno i sa simpatijama prati tadašnje tragične događaje na istočnoj obali Jadrana, a s uglednim Uskocima, tako i s rodom Daničića, veže ga iskreno prijateljstvo. Svoje uspomene o tom Anonim je zapisao nešto poslije godine 1621., kako to datira Rački, koji je ovaj spis i objelodanio godine 1877. Odlomak koji govori o nošnji i oružju Senjskih Uskoka dajemo u dodatku IV.

Oba autora, Vecellio i Anonim donose vijesti za otprilike istu generaciju Senjskih Uskoka. Međutim odjevni inventar tog pokoljenja u Senju oko god. 1600. umnogome je već bio zadan u starom zavičaju Uskoka i sa svojim posebnostima unesen u ovaj grad s nadolaženjem Uskoka s juga. Odlučna prekretnica u tom uslijedila je god. 1537. kad su branioци Klisa u svoje novo uporište, u kraljevski grad Senj, prenijeli i materijalne elemente značajne za ovu vojničku skupinu. Sasvim su oskudne vijesti o odijevanju našeg svijeta u ranom 16. stoljeću pa nam je u tom dragocjen svaki podatak koji doznajemo od suvremenih kroničara. U tom prvorazredan je izvor poznati

¹ Vecellio C., *Degli habitū antichi et moderni di diverse parti del mondo*. Venetia 1590. — Paris⁴ 1859., s tekućim nizom signatura kroz oba sveska tako da u daljnjem navodimo redni broj folija sa slikom i popratnim tekstom bez oznake sveska (dalje: Vecellio).

² To su likovi za mušku nošnju: Schiavone over Dalmatino, fo 417; Habito crovatto, fo 415; Habito d'Ungaro et Crovatto nobile, fo 414; Schiavi sforzati di galea, fo 142; Galeotti o Falila chiamati, fo 141; Soldati overo scapoli, fo 140; za žensku nošnju: Donna Dalmatina ò vero Schiavona, fo 418 i Dalmatina da Cherso, fo 419. — V. prilog 1 b do 1 h.

³ Coronelli P., *Marl, golfi, isole etc.* Venezia 1688, t. 24, i 25.

⁴ Rački F., *Prilog za poviest hrvatskih Uskoka*. Starine JAZU IX, Zagreb 1877., str. 172—256., odjeljak o odjeći str. 191 i 192. (dalje: Anonim). U slobodnoj obradbi Anonimove podatke o odjeći donosi Poparić B., *Povijest Senjskih Uskoka*, MH, Zagreb 1936, str. 20. i 21.

dnevnik Marina Sanuda.⁵ U kroničarski točnom obilju vijesti o prilikama u našim zemljama Sanudo usput zapisuje i to u kakvim su haljinama nastupali odličniji strani gosti u mletačkom senatu, sve istaknuta lica, poslanici, kuriri i saveznici Venecije. Za naše pitanje važna je u tom smislu ona Sanudova vijest u kojoj govori o tom kako su u senatu nastupili Poljičani sa svojim knezom. Upravo starinsko poljičko ruho pruža korisnu paralelu s našim historijskim kostimnim oblicima 16. i 17. stoljeća. A kako su baš Poljica dio one krajine, za koju već suvremenici znaju da je nepresušan davalac uskočkog življa, to će nam Sanudove vijesti o odjeći Poljičana iz god. 1510. dobro poslužiti. Izvod iz Sanudova dnevnika s odnosnim podacima dajemo uz prijevod u dodatku I.

U 17. stoljeću prilike u Senju opisuje Johann Weichard Valvasor u svom velikom djelu *Die Ehre des Herzogthums Krain*.⁶ Čitavo stoljeće poslije Anonima Valvasor iz svog ličnog poznavanja Senja i Senjana donosi prvo-razrednu građu o običajima Senjana i Uskoka. No o nošnji u Senju on ne govori posebno, tek opisujući običaje usput bilježi po neki podatak. Posebno se Valvasor osvrće na nošnju Uskoka u Žumberku, ali ni o tome ne pruža neki iscrpniji opis. Uglavnom će nam podaci iz ovog Valvasorova poglavlja dobro doći u rješavanju nekih pojedinosti ženske uskočke odjeće. Izvode iz Valvasorova teksta donosimo u dodatku V a i V b,⁷ a reprodukciju jednog njegova bakroreza na prilogu 5.

Još stoljeće kasnije Balthasar Hacquet u svom djelu o našim ljudima i krajevima između ostaloga donosi i opis Uskoka.⁸ Ni on ne govori o porijeklu Uskoka iz Senja, nego općenito kaže da Uskoci žive »rasuti u čitavoj Dalmaciji, Bosni Srbiji, Hrvatskoj sve do Kranjske.« Iako Hacquet ne kaže izričito koju je skupinu Uskoka zahvatio u svom prikazu, po pojedinostima u njegovu izlaganju vidi se da on daje opis Uskoka u Žumberku. Kako je dakle ova Hacquetova građa i prostorno i vremenski već udaljena od naše teme, to će nam njegov opis nošnje žumberačkih Uskoka poslužiti samo u pojedinostima kao usporedna građa osobito u pitanju ženske nošnje. Izvatke iz Hacquetova djela i likove s njegovih dviju tabla i vinjete donosimo u dodatku VI a — VI c i prilogu 6 a — 6 c.

God. 1660. tadašnjom turskom krajinom u predjelu Like i sjeverne Dalmacije putuje Evlija Čelebija.⁹ Ovaj učeni Turčin, poslanik Porte, u važnim

⁵ Odlomci iz Dnevnika Marina Sanuda, izdao I. Kukuljević Sakcinski pod naslovom »Odnosaji skupnovlade mletačke prema Južnim Slavenima«. Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, V i VI, Mletci 1863. (dalje: Sanudo).

⁶ Valvasor J. W., *Die Ehre des Herzogthums Krain*. I—IV; Laibach (Ljubljana) — Nürnberg, 1689., reprint² Rudolfswerth (Radovljica), 1877—1879. (dalje: Valvasor).

⁷ Prijevod XII knjige Valvasorova djela dao je Z. Sušić u časopisu Dometi, MH, III, 8., Rijeka 1970., str. 78—93, u čem treba provesti slijedeće ispravke:

str. 79. red 16. odozgo namjesto: »samostani franjevac i opatica«, treba: »samostan franjevac i samostan opatica sv. Petar«;

str. 81. red 10. odozdo namjesto: »u vlaškom jeziku«, treba: »u talijanskom jeziku«, (Valvasor za »vlaški« dosljedno ima »valachisch«, a »welsch« znači »talijanski«, zato nepotrebna bilj. 3.);

str. 81. u 3. margini namjesto: »na kopnu«, treba: »na moru«;

str. 82. red 9. odozdo namjesto: »prolijevali«, treba: »polokal« (ausgesoffen);

str. 85. str. 4. odozdo namjesto: »sjedala«, treba: »sedla« (Sättel);

str. 86. red 20. odozdo namjesto: »Rastužene i ožalošćene žene«, treba: »Narikače i žene u žalosti«;

str. 87. str. 19. odozdo namjesto: »šimije« treba: »majmuni«;

str. 87. str. 19. odozdo namjesto: »pinjata« bolje je: »tava«;

str. 92. margina 3. namjesto: »Otelj su i jedan mletački brod i bili strogo kažnjeni«, treba: »Pljačkaju i mletačke brodove i strogo su kažnjavani«;

str. 93. red 6. odozgo namjesto: »grofa Cerini«, treba: »grofa Zrinskog« (v. Indeks Valvasora s.v. Serini).

⁸ Hacquet B., *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wender. Ilvrer, Slaven etc.* Leipzig 1801—1805. Poglavlje pod naslovom: »Uskokken oder Skoko (Serbil)« str. 147—161. i t. XIX i XX. (dalje: Hacquet).

⁹ Evlija Čelebija, *Putopis o jugoslavenskim zemljama*. Prijevod i redakcija H. Sabanović. I—II Sarajevo 1957. (dalje: Evlija Čelebija).

poslovima dolazi i u Split i Dubrovnik, a polazi i na dvor Petra Zrinskog u Čakovec. U svojem putopisu on donosi korisne vijesti o našem narodu, a ponekad opisuje i nošnju domaćih ljudi, u prvom redu islamiziranih Hrvata na onoj krajini koja se prije turske najezde zove zemlja »V Hrvateh«. Poslužiti ćemo se s ovim podacima jer su osobito važni baš za poznavanje materijalnog pribora na širem uskočkom području.

Potrebnu usporedbu potražiti ćemo i u opisima ostalih pisaca s kraja 18. i u tijeku 19. stoljeća, s tim se već približavamo recentnoj etnografskoj građi, jer rezidualno dobro u mnogome ukazuje na porijeklo i razvoj ranijeg odjevnog pribora. Već se Hacquet obilato poslužio podacima koje o narodu u kontinentalnoj Dalmaciji donosi A. Fortis u svom poznatom djelu,¹⁰ čime ćemo se korisno poslužiti, a jednako su dragocjeni i podaci koje u svom odgovoru Fortisu daje mladi prosvjetitelj I. Lovrić.¹¹ Upravo suprotnosti između opažanja Fortisovih i podataka s kojima Lovrić nastoji ispraviti ovog autora,¹² navest će nas na pravilno sagledavanje pučkog pribora na širem prostiranju morlačkog stanovništva u ovoj zemlji koja baš tada ulazi u sinkrono svjetsko zbivanje. To nas dovodi dalje do promatranja suvremene još žive etnografske građe gdje ćemo potražiti srodnosti i analogije s ranijim odjevnim oblicima. Pri tom ćemo ogledati i građu o Bunjevcima iz okolice Senja, kojih je nošnja još do kraja prošlog stoljeća sačuvala cjelovitu sliku. Neke podatke o tom daje Ivan Kukuljević Sakcinski u svom opisu svadbenih običaja u selu Francikovcu¹³ iz godine 1845 (dodatak VII), a izvrsne slike nošnje Bunjevaca iz sela u Senjskoj Dragi ima djelo Ludwiga Salvatora, izašlo godine 1905.¹⁴ (prilog 7 a, b, c, d).

Iskoristit ćemo i građu koja je sačuvana u muzejima pa i onu još u pučkom posjedu, bilo da je odložena u skrinjama kao starina, bilo da još služi u zadnjim oblicima. Blizu usporedbu negdašnjoj nošnji Senjskih Uskoka naći ćemo u nekim dijelovima starinske muške nošnje Poljica u srednjoj Dalmaciji, kako je poznata iz opisa F. Ivaniševića¹⁵ i kako se još čuva u poljičkim obiteljima. Zato i lik Poljičanina u starinskoj nošnji, kako ga je utvrdio slikar Meneghello-Dinčić kratko poslije prvoga svjetskog rata, donosimo u reprodukciji na prilogu 8.¹⁶

U pronalaženju ranih pojava u ženskoj nošnji, osim navedenih izvora, posebno još ogledat ćemo dva kamena spomenika u Senju. To je nadgrobna ploča Senjkinje Dominike Betričić iz godine 1509., nekad u crkvi Gospe od Arta, sad u Povijesnom muzeju Hrvatske.¹⁷ Taj je spomenik prvi put objelodanjen godine 1934. i kasnije češće reproduciran, ali ga ipak donosimo u prilogu 2 a. U manjoj mjeri poslužiti će nam i lik na nadgrobnoj ploči Ižote Frankopanke iz godine 1456. (prilog 2 b).¹⁸ Iz 16. stoljeća potiče i jedan poda-

¹⁰ Fortis A., *Viaggio in Dalmazia*. Venezia 1774. (dalje: Fortis).

¹¹ Lovrić Gio., *Osservazioni etc.* Venezia 1776. Prijevod: Kombol M., Lovrić I., *Bilješke o putu po Dalmaciji itd.*, JAZU, Zagreb 1943. (dalje: Lovrić i Lovrić-Kombol).

¹² Stojković M., *Ivan Lovrić, pristaša struje prosvjetljenja u Dalmaciji*. Zbornik NZO JAZU XXVIII 2., Zagreb 1932. Str. 26. i d. iscrpno obrazlaže Lovrićevo oponiranje Fortisovim navodima, a i osvjetljuje Lovrićev stav prema narodnim običajima.

¹³ Kukuljević Sakcinski I., *Pirni običaji oko Senja*. Danica horvatska, slavonska i dalmatinska. Zagreb 1945., XI br. 12, str. 46–48. Reprint² Zagreb 1970. (dalje: Kukuljević). — U napomeni autor kaže da je svoj zapis donio prema kazivanju jednog seljaka iz sela »Francikovca vrh Senja«, pa se tu očito radi o imenu sela Francikovac, kako se i sad zove ovo selo sjeveroistočno više Senja.

¹⁴ Ludwig Salvator, *Das was verschwindet*. Leipzig 1905. (dalje: Salvator).

¹⁵ Ivanišević F., *Poljica*. Zbornik za NZO JAZU. VIII, Zagreb 1803. Opis muške nošnje str. 304 i d., starinsko muško odijelo str. 334. (dalje: Ivanišević). — V. i Ivanišević F., *Narodna nošnja u Poljicima*, Koledar Pokrajinskoga muzeja u Splitu itd. 1833., str. 31–34.

¹⁶ Meneghello-Dinčić V., *Narodne nošnje Dalmacije*. Split s.a. (dalje: Dinčić).

¹⁷ V. bilj. IV 2.

tak, sitan, ali za pitanje ženske nošnje dragocjen, u zapisima glagoljskog notara Ivana Mantakovića s otoka Krka (dodatak II).¹⁹ O negdašnjoj muškoj nošnji na našem primorju nema mnogo neposrednih prikaza. Primjer tzv. *turske nošnje* iz vremena oko 1600 god. ili iz ranog 17. stoljeća dajemo kao prilog 1 a. To je lik mlađeg muškarca na srebrnoj votivnoj pločici sa dubrovačkim žigom, a potiče iz crkve Gospe od Sunja na Lopudu.²⁰ Za tumačenje kasnije pučke nošnje naših primoraca dajemo prikaz domaćeg patricija sa Cresa iz god. 1759. sa votivne pale u samostanu trećoredaca u Martinšćici na Cresu, detalj ovdje prvi put objelodanjen (prilog 1 b). Za pitanje kakve su kape služile Senjskim Uskocima, uz ostalo poslužiti će nam i snimke dviju skulptura na portalima starih kuća u Senju (prilog 4 a i 4 b).²¹

S navedenim Hacquetovim djelom poslužio se kompilator džepnog izdanja »Svijet u minijaturi«, izašlog u Londonu 1821. god.²² U smanjenom formatu, ali s brižljivom grafičkom pripremom reproducirane su Hacquetove ilustracije. Od toga donosimo ženski lik kao detalj s Hacquetove 6. vinjete, dodane uz 4. svezak njegova djela. Dok je na originalnoj vinjeti (prilog 6c) taj lik dosta nejasan, u ovom kasnijem izdanju znatno su jasnije kostimne pojedinosti, zato ga, iako kao dubletu, donosimo na prilogu 6d. — Osim toga poslužiti će nam i ostala slikovna djela iz prošlog i našeg stoljeća koje po potrebi navodimo na odnosnim mjestima.

Neke od navedenih tekstova donosimo u dodatku s prijevodom, jer su ili u teže pristupačnim djelima (npr. navedeno djelo B. Hacqueta), ili arhaizmi i neki specifični izrazi traže detaljno razjašnjenje, a katkada i tumačenje drugačije nego u dosad izdanim tekstovima.

II.

Prije nego pristupimo poslu da prema navedenim izvorima i usporednoj građi pokušamo oblikovati kostimni pribor Senjana i Uskoka u 16. i 17. stoljeću, moramo biti načistu koji sadržaj dajemo ovoj svojoj zadaći. Nazivi uskok i Uskok naime mnogoznačni su, a i naši izvori služe se u isto vrijeme i apelativnim i nomenskim oblikom pa ih često po sadržaju i zamjenjuju. Pa iako savremenici Senjske Uskoke zovu »una gente« (Anonim, Minucci, Sarti), a i Valvasor Uskoke u Žumberku smatra posebnom etničkom skupinom, kasnije tako gleda i Hacquet, iako on s pozivom na Cassas-a¹ zna da Uskoci ne potiču »von einer Nation«,² — mi Uskoke u cjelini tog naziva ne možemo smatrati posebnom etničkom skupinom, homogenom u njenom sastavu. Raniji kozmografi i povjesničari, mada od njih crpemo dragocjena saznanja, nisu mogli usvojiti jedinstven sud o značajkama pojedinih narodnih grupa, pa se i kriteriji o tom u njih često isprepliću i narodni se sadržaj često izjednačuje s jezičnim, vjerskim, društvenim i političkim značajkama. Zato ćemo pod nazivom uskoka izdvojiti dvije osnovne kategorije. Jedna od

¹⁸ V. bilj. IV 1.

¹⁹ Stefanić Vj., *Fragmenti glagoljske notarske knjige Ivana Mantakovića, bašćanskog notara iz 1526.* 1 1527. Vjesnik kr. drž. arhiva N. S. VI, Zagreb 1934., str. 16. (dalje: Stefanić).

²⁰ Gušić M., *Votivi mjesnog muzeja u Lopudu.* Anal. historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, III, Dubrovnik 1954., str. 242 i d. sl. 2. (dalje: Gušić *Votivi*).

²¹ Viličić M., *Arhitektonski spomenici Senja.* Rad JAZU, knj. 359. Zagreb 1971., (dalje: Viličić). Zahvaljujem prof. arh. M. Viličić da mi je pripravno ustupila svoje dvije fotosnimke senjskih dovratnika s »uskočkim glavama«, ovdje prvi put objelodanjene.

²² *The World in miniature*, ed. F. Shoberl. London s.a. (1821).

¹ Cassas L. F. — Lavallée J., *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie etc.* Paris 1802. Str. 39—45. povijest Senjskih Uskoka i opis uskočkoga života, u sažetku, str. 178. s.v. Uscoques podaci o porijeklu Uskoka (dalje: Cassas).

² Hacquet, str. 147.

njih zadržava široko apelativno značenje (uskok—uskoci), dok se druga, Uskoci, posebno još zatim Senjski Uskoci, u tijeku 16. stoljeća izdvojila u poseban politički organizam. Prva od tih dviju kategorija ostaje i dalje pod svojim apelativnim nazivom u sastavu našeg agrafičnog puka, a druga, pod imenom Senjskih Uskoka postaje nosilac hrvatstva južno od Gvozda gotovo kroz jedno stoljeće i jedina afirmacija hrvatske državnosti na istočnoj obali Jadrana. Prvotno, Senjski Uskoci nisu ni etnička ni vjerska grupa, oni usvajaju u se srodne pridošlice, ali u toku svog djelovanja, oni kao cjelina postaju izrazit društveni i politički entitet. To se događa u doba kad poslije pada Bosne kao posljedica katastrofalnih državnih i političkih promjena sa slovom dotadašnjeg društvenog poretka, pojedini rodovi i čitave skupine izbjeglica iz ugroženih krajeva postaju aktivan činilac na prostoru tragičnih zbivanja između osmanlijskih naleta s kopna i mletačkog zahvatanja na istočnoj obali Jadrana.³

Već suvremenici znaju za razliku između izbjeglica, uskoka i venturina, i onih Uskoka koji su kao kompaktna cjelina nakon 1537. godine ušli u Senj, tada jedini tvrdi grad u primorju, povezan s »ostacima ostataka« hrvatske države. Jer kad se srušila organizirana obrana, kako ju je nasuprot osmanlijskom nastupanju nastojao izgraditi dalekovidni vladar Matijaš Korvin, grad Senj sa svojom lukom ostaje jedino uporište hrvatske države na jugu, i na moru a i na kopnu, sežući u zaleđu daleko izvan svojih zidina. U okviru kraljevske kapetanije, a pod formalnom zaštitom cara Ferdinanda Habzburškog, no u svim životnim potrebama upućen samo na svoje vlastite snage, Senj se sa svojim pukom formira u poseban vojni i politički organizam. Usvojivši osim negdašnje kliške posade, još i kasnije nadolazeći slobodarski živalj, u neopisivo teškoj borbi za opstanak Senjski Uskoci u tijeku 16. stoljeća ubrzo nastupaju kao samostalan povijesni činilac, s kojim u doba najtežih osmanlijskih naleta u Sredozemlju računaju sve velike sile u tom dijelu svijeta. Nakon uzaludnih očajničkih pokušaja da se južno od Zrmanje bar Klis zadrži kao vojničko uporište na Jadranu, Senjski Uskoci ostaju još kroz daljnje tri generacije kompaktno ujedinjen nosilac hrvatske političke misli i gentilnih predaja o slobodi i neovisnosti svojih rodova.⁴

U tom vidu promatrat ćemo i materijalni pribor Senjskih Uskoka. U svojim pothvatima Senjski Uskoci nastupaju kao cjelovit politički entitet, međutim u svojoj unutarnjoj strukturi Uskoci su složen društveni organizam u kojem su sliveni različiti elementi, združeni u zajedničkoj borbi za slobodan opstanak. Taj zajednički cilj nužno rezultira s unutarnjom hijerarhijom, koja preraštava u vojničku vlast i koja u gradu Senju potiskuje ranije pravne i društvene norme ove primorske komune.⁵ No i na širem kontinentalnom pojasu u zaleđu Senja uskočko je vojevanje u tijeku 16. stoljeća potisnulo manje-više sve ostale životne manifestacije tako da je stalno ratovanje na razmeđu carstava kroz dugo vrijeme bilo jedini društveni pokretač.

Prema svemu dakle materijalno dobro Senjskih Uskoka, a u tom i nošnja, ukazuje se u dvije razvojne koordinate: jedna zadana je u prostoru,

³ Iz opširne literature o Senjskim Uskocima v. Tijan P., *Grad Senj u povijesti i kulturi hrvatskoga naroda*, Monografija Senj, Zagreb 1940., str. 20—26., gdje autor određuje period od 1496.—1617. godine kao treće razdoblje u povijesnom razvoju grada Senja (dalje: Tijan).

⁴ Za pitanje porijekla i kasnijih veza Senjskih Uskoka sa rodovima iz starog zavičaja upor. Mažuranić V., *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, JAZU, Zagreb 1908—1922., s.v. uskočiti, str. 1511/1512.

⁵ Culinović F., *Statut grada Senja*, P.O. iz Spomenice Mauroviću, Beograd 1934, Skučavanje ranijih gradskih sloboda u statutu iz god. 1640, str. 125, 160 et pas (dalje: Culinović). — Tijan str. 45.

a druga protiče u vremenskom slijedu. Ne obazirući se na onu klasifikaciju po kojima raniji autori u Senju razlikuju tzv. *casaline* i *stipendijare*,⁶ mi ćemo nošnju ovih obiju skupina promatrati kao jednu cjelinu na području Senja i njegovih utvrđenih projekcija, a drugu prostornu cjelinu predstavljat će nošnja u široj oblasti otvorenog zaleđa grada Senja. U prvoj od tih dviju cjelina odjeća će nužno ukazivati na složen društveni sastav i na razlike u položaju i činu pojedinaca. U drugoj cjelini međutim, u široj pokrajini, antropogeni sadržaj daleko je homogeniji po svom sastavu. To je naime žiteljstvo koje postupno naseljuje otvoreno područje senjske velike kape-tanije. Na ovu ratom opustošenu zemlju sve više nadolaze uskoci iz bližeg i udaljenijeg promjera s one strane turske granice, a pri tom muški članovi preuzimlju obranu svog novog zavičajja. Ipak ovi došljaci i njihove obitelji i dalje zadržavaju seljački način života, makar i s veoma oskudnim pri-hodima od stoke i polja.

Druga koordinata u kojoj ćemo promatrati materijalni pribor Senjskih Uskoka, vremenski je tijek u kojem se kao poseban društveni organizam oblikuje cjelina Senjskih Uskoka pod ovim specifičnim imenom. I na ovoj koordinati naći ćemo složenu sliku odjavnog inventara. U gradu i njegovim vojničkim stanicama, ali i u otvorenim naseljima, kako god malim i nestal-nim, izdvojile su se postupno znatne razlike na ljestvici vojničkih činova u okviru ustaljene hijerarhije koja je nužno proizašla iz funkcije Senjskih Uskoka kao političkog entiteta. A upravo odjeća i uz nju oružje i nakit onaj je materijalni činilac koji vidljivo ukazuje na ulogu, društveni položaj i ugled pojedinca ili čitavih istovrsnih skupina. Ipak, s vremenom i u tom nastaju promjene koje postaju vidne osobito nakon godine 1617.

Prema tomu, dakle, odjevno dobro Senjskih Uskoka promatrat ćemo u obje navedene koordinate, u prostoru i vremenu, i to ne kao statičku, jed-nom za uvijek zadanu sliku, nego kao dinamično promjenljiv posjed na ko-jem su se promjene očitovale uporedo s proticanjem povijesnog zbivanja.

Sve što smo rekli, odnosi se na pribor Senjskih Uskoka u gradu i nje-govom širem zaleđu. Osim toga već suvremenici znaju da se uskocima zove i onaj živalj koji se — bježeći ispred Turaka — naselio što u granice mle-tačkog vladanja na kopnu i otocima, a što po ostalim hrvatskim krajevima gdje je isprva ulazio pod bansku vlast i pod zaštitu velikaških rodova, od kojih su osobito Zrinski i Frankopani uvelike štitili ovu za ratovanje dobro-došlu prinovu opustošenih zemalja. Posebnu skupinu pod imenom Uskoci predstavlja naseljenje oko stare utvrde Žumberka od kojeg je do danas ovom kraju ostalo ime Uskočke Gorice. Ovu su skupinu opisali autori 17. i 18. stoljeća, Valvasor i Hacquet. Gradu s ovog područja izdvojit ćemo doduše iz cjeline Senjskih Uskoka, ali ćemo se obilato njome koristiti u pi-tanjima na širem zaleđu Senja.

Još se moramo osvrnuti na onu etničku skupinu koju raniji autori zovu Morlacima. Pod rastezljivim imenom *Morlak*, *Morlaci* gledajući iz Primorja, nazivani su seobeni prilivi nadošli iz zaleđa u kontinentalnu Dalmaciju, a zatim se postupno ovo ime proteglo i na naseljenje u blizom zaleđu obalne crte, što se još i sad odražuje u poznatoj opreci između *Vlaha* u zaleđu i Bo-

⁶ Magdić M., *Topografija i poviest grada Senja*. Senj 1877., str. 105. Poslije 1537. pučanstvo grada Senja dijelilo se na četiri razreda »1. na gragjane (casalini), koji su imali kuće i tjerali trgo-vinu i obrt; 2. na plaćenike (stipendijati), koji su za plaću obavljali vojničku službu; 3. na pridošlice (venturini), koji su neprestano iz turskih krajeva dolazili i 4. na prognanike (banditi), koji bijahu većim dielom iz mijetačkih zemalja« (dalje: Magdić).

dula u primorju. No do tog šireg zahvatanja imena *Morlaci* dolazi kasno, pa raniji opisivači još znaju za razliku između Uskoka i Morlaka.⁷ Naći ćemo kako se Ivan Lovrić kao rođeni Sinjanin ograđuje od srodstva sa Senjskim Uskocima.⁸ Ipak i pored tih suprotnosti nepristrani opažatelj, kao što je to npr. A. Fortis, između obje grupe u kontinentalnoj Dalmaciji, Uskoka i Morlaka, ne stavlja oštre cezure. Nećemo dalje ulaziti u pitanje određivanje kulturnih specifičnosti između starijeg sjedilačkog naseljenja u primorju i na kraškim poljima, s jedne strane, i kasnijih priliva polunomadskih brđana koji postupno nadolaze sve do mora, s druge strane, iako su te specifičnosti od pradedavnih vremena prisutne na dodiru ovih dviju kulturnih ekumena. Ipak u promatranju uskočkog odjavnog pribora morat ćemo koji put posegnuti za uporedbama u nošnji Morlaka. Nesmetano ćemo se koristiti i podacima Fortisa i Lovrića, a u najširem rasponu poslužiti će nam, našli smo, i recentna etnografska građa. U tom najbližu usporedbu naći ćemo u starinskom muškom ruhu plemenite Poljičke župe, kako se donedavna tu očuvalo najviše u konzervativnom priboru poljičkog kneza i ostalih slobodnih rodova. Na ovom dodiru kao da je zaostao trag onih veza iz predturskog doba koje su kliške braniocice i njihove potomke i nastavljače u Senju povezivale sa starinačkim rodovima u srednjoj Dalmaciji.⁹ Upravo poznavanje etnografske građe može dati odgovor na pitanje, do sada još gotovo i ne postavljano, o izdržljivosti indigenih hrvatskih rodova na starom tlu kroz stoljeća u vitalnoj obrani vlastitog opstanka.

III.

Oko god. 1600., u vrijeme kad pojava Senjskih Uskoka i njihove akcije zadaju povijesno zbivanje u čitavom jadranskom prostoru, o uskočkoj nošnji postoje dva pisana izvora. Već smo rekli da su to mletački kostimograf C. Vecellio i neimenovani autor, kojeg prema Račkomu zovemo Anonim. No već prvim uvidom u njihove vijesti naći ćemo da svaki od ta dva izvora daje bitno drugačiju odjevnu sliku. Ipak, nema razloga da posumnjamo u ispravnost njihovih navoda, štoviše upravo po tim ćemo razlikama zagledati u složenost tadašnje društvene situacije u Senju i na širem prostoru uskočkih pokretanja. Dok naime Vecellio daje sliku i uz nju opis uskočkog vojvode (3a, IIIa),¹ pa ćemo od njega doznati za kostimni pribor koji je služio višim vojnim redovima, Anonim daje iscrpne podatke o tom kako se odijevala glavnina uskočke vojske (IV). U njegovu su opisu osnovni dijelovi: košulja, prsluk, duge hlače i sitniji pribor obuće. To odgovara onom habitusu koji se u glavnim crtama sve do danas održao u tipološkoj cjelini dinarske nošnje. U nekim sasvim osobitim pojedinostima kao npr. u detalju rukava na košulji, zatim u opisu dugih hlača i izrazito arhaične obuće s opancima Anonimovim podacima doslovno odgovaraju analogni detalji u današnjim recentnim oblicima, i to upravo u kontinentalnoj Dalmaciji. Po svemu, taj

⁷ Tako npr. Cassas, str. 45 i d.

⁸ V. bilj. III 125.

⁹ Tomić J. N., *Grad Kils u 1596. god.* Beograd 1908., str. 2., 15., 22., 248 et pas.

¹ U daljnjem, u našem III i IV poglavlju, ukazujemo na ilustrativne priloge samo s rednim brojem priloga, a s rimskom brojkom pozivljemo se na tekstovne dodatke, bez kratica za riječi »prilog« i »dodatak«.

je habitus ponikao iz naroda u ovoj planinskoj zemlji gdje je služio već odavna i uglavnom se održao do danas.

Suprotan je tom opis kako ga daje Vecellio u slici i popratnom tekstu. Haljetak-kazaka od tanjeg sukna, hlače dokoljenice s u vrpcu svezanim podvezama pod koljenom, duge pletene bječve s mekanom kožnatom obućom, sve to pokazuje mušku nošnju tada općenito usvojenu na Zapadu u ono vrijeme kad renesansni kostim sve brže poprima barokno oblikovanje. Međutim, Vecellio ovaj lik prikazuje izrazito kao odijelo uskočkih glavara, kako on kaže *principala*, što odgovara našoj riječi vojvoda koju i strani izvori poznaju. Kako Vecellio kaže uskočki vojvode odijevali su se u svilu svake vrsti i u fina sukna, a to odgovara tadašnjoj opremi viših vojničkih redova u čitavoj Evropi, pa i kod nas. Teža svilena tkanina zvana *razo* i fino mekano sukno i sad još kod nas u primorju poznato kao *pano* služili su kao roba za bogatu mušku odjeću u kojoj u 16. stoljeću prevladavaju stilski oblici španjolskog baroka.² Samo je po sebi razumljivo da je takav kostim služio i našim velikašima i vojnim glavarima, pa ćemo najbližu usporedbu Vecellijevu opisu odjeće uskočkog vojvode naći kod istog autora u njegovu opisu i liku Hrvata Dalmatinca (3b, IIIb). No i taj prikaz ne govori o običnom vojniku, iako autor ne navodi posebno, i tu se radi o plemiću-ratniku. I tu kao gornje odijelo služi kaput od uzorkovane tkanine koja ne može biti drugo nego svileni *razo*, *brokat*, teži *damast* ili baršun u boji, s tada pomodnim krupnim desenom.

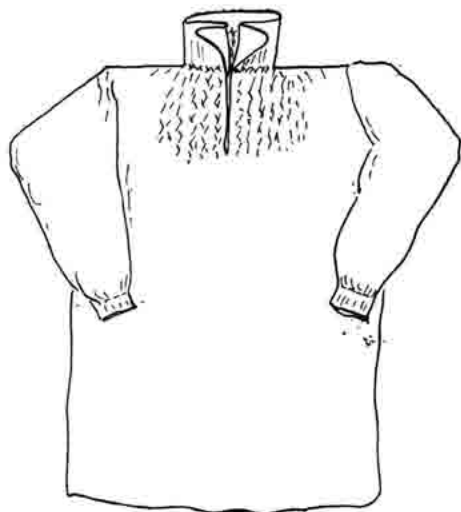
Ni pancirna košulja, kako je Vecellio navodi kao bitni dio uskočke opreme, bez sumnje nije bio svakodnevni pribor uskočkih vojnika, iako za vojvodu i više vojničke činove to nije bila izuzetna bojna oprema. Takav je lagani pancir od tankog žičanog pletiva s gibivim verižicama služio najmljenim vojnicima, landsknehtima još u tridesetogodišnjem ratu, premda je tada kao već i u Vecellijevu opisu, taj medijevalni rekvizit sveden samo na gornji dio, na tzv. košulju s rukavima ili i bez njih.³ Sa sve većom upotrebom vatrenog oružja u 2. polovini 17. stoljeća pancirna košulja izlazi iz upotrebe. Takav se pancir oblačio na donju platnenu košulju. Kakva je košulja u kostimu kako ga opisuje Vecellio, od njega ne doznajemo. Na svaki način to nije mogla biti košulja od odebljeg domaćeg lanenog ili konopljenog platna, a ni u kroju nije mogla imati onako široke otvorene rukave kako to donosi Anonim. Pod pancirom donja je košulja mogla biti samo od tanjeg lanenog platna zapadne proizvodnje, zvanog *rens* ili *kambrà* po svojim proizvodnim središtima. I po kroju to je bila široka, mekano nabrana košulja s položnim ovratnikom, kako se takva muška košulja javlja u 16. stoljeću i kako otada ulazi općenito u evropsku modu. I rukav je na takvu rublju bio dug, obilat i u zapešću stegnut s orukvicom. Tri takva primjerka od finog holandskog platna u našem su moru nedavno pronađena kao trgovačka roba na potonulj galiji s kraja 16. stoljeća, koji je nalaz sad pohranjen u Muzejskoj zbirci u Biogradu na moru.⁴ (crtež 1)

Iz Anonimovih podataka međutim doznajemo za bitno drugačiju košulju kod Uskoka. Iz njegova opisa gdje on navodi da prsluk-haljetak (*cosachino*) ima kratke rukave povrh košulje, apodoza ove rečenice (*e maniche largotte, corte, itd., IV*) očito se odnosi na košulju koja dakle ima široke i otvorene

² Bruhn W. — Tilke M., *Das Kostümwerk*. Berlin 1941. Vojnička nošnja u ranom 16. stolj. str. 20., t. 64., kasnija hipertrofija str. 21., t. 65. (dalje: Bruhn-Tilke).

³ Ibid.: pancirna košulja u Španiji 15. stolj. t. 62. sl. 11. i 12., kasniji *harniš* str. 24. t. 81. sl. 5.

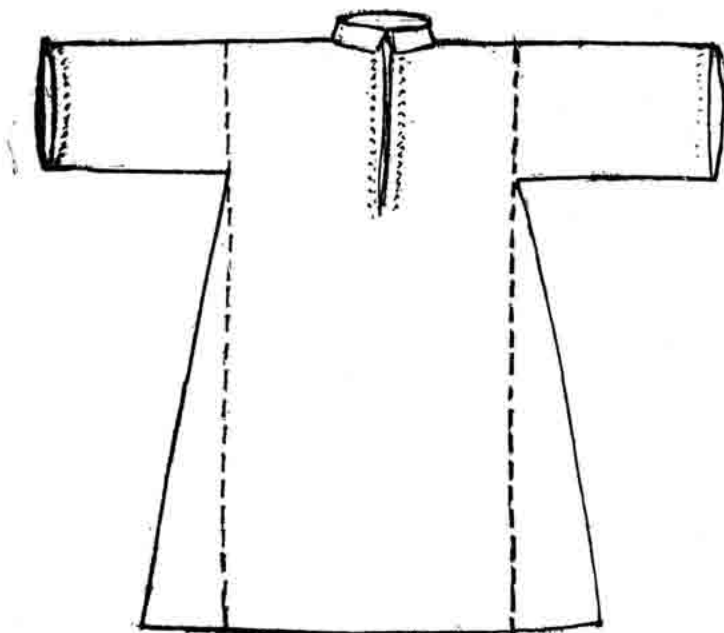
⁴ Petricioli S., Brod kod Gnalica. Kape i košulje. Vrulje I, 1., Zadar 1970., str. 21. i d.

Sl. 1 — Shematski prikaz renesansne muške košulje; po S. Petricioli. (crtěž 1)

Sl. 3 — Rukav-volan na ruhu Petra Zrinskog prema portretu J. Hofmanna; Zbornik Zrinski i Frankopani. (crtěž 3)

Sl. 2 — Shematski kroj košulje tunike s rukavima dinarskog tipa. (crtěž 2)

rukave, ali svojom dužinom ne dosižu do zapešća, nego ostavljaju pola podlaktice vidljivom, golom. U tomu prepoznajemo košulju dinarskog tipa. Široki rukav, koji ostavlja podlakticu slobodnom, otvoren a nije skupljen u manšetu povrh šake, daje tako značajnu crtu ovom ruhu da po tom možemo opisati čitav predmet. To je naša ravna košulja tipa tunike s rukavima.⁵ (crtež 2).

Još prije helenističke dalmatike, jednostavna tunika s rukavima, *tunica manicata*, u Rimu je svagdašnje ruho radnoga puka. Po svom je postanku tunika nekrojeno ruho, pa i u svojim zadnjim folklornim oblicima u našim je varijantama ova košulja veoma jednostavne konstrukcije. Dvije dužine platna otkanog u jednom komadu saviju se po polovini dužine. Tako se dobije prednji i stražnji *stan košulje*. Na pregibu se razreže otvor potreban da se provuče glava. Na antičkoj je tunici taj razrez vodoravan u ravnini ključne kosti.⁶ Na dinarskoj košulji uz taj prvotni rez otvara se i oduži razrez na prsima koji na muškoj košulji često ostavlja prsa otvorenim. Oko vrata našivena je ogrlica koja je uvijek ravna, a može biti niža ili viša, čak koji put na mladenačkom je grlu napadno visoko. Ogrlica se ispod brade sapinje uzicom ili za to služe puceta. Ravni rukav u širini platna prišiven je na tkanim *živi rub* uz gornji dio *stana*. Po potrebi dodaje se pod pazuhom četverokutna *latica*, ali ima i gdje stan pod pazuhom ostaju nesašiveni i otvoreni, da se kod pokretanja košulja ne razdere.

Takva košulja s ravnim otvorenim rukavom veoma je živopisno ruho. Obično je bogato izvezena na prsima i rukavima. Kakav je bio taj ukras na folklornom ruhu u 17. stoljeću, možemo vidjeti samo na nekoliko sačuvanih primjeraka domaćeg profanog tekstila.⁷ No kako je vez i na recentnim varijantama arhaično stiliziran, to je sigurno i ranija dinarska košulja nosila analogan vez u istom stilu. Arhaična stilizacija našeg folklornog dekora svoje je završno oblikovanje usvojila u prosperitetnom razdoblju pod impulsima rane renesanse, pa se u istom likovnom izrazu predajno dobro nastavljalo i kasnije, kad je u teškom ratovanju došlo do posvemašnjeg kulturnog zastoja.

Tako smo, eto, našli: razliku između košulje uskočkih glavara i glavnine njihove vojske, odnosno senjskog pučanstva uopće. Dok smo u vojvodskoj opremi utvrdili onovremenu urbanu košulju zapadnoga kroja, košulja običnih Uskoka naše je seljačko ruho koje je s malim izmjenama živjelo od starine do naših dana, u primorju i brdskom zaleđu.

U tadašnjem odijevanju muškarci su na košulji nosili prsluk s kratkim rukavima ili bez njih, a na to oblačilo se manje ili veće kapute ili haljetke različitog kroja i naziva. Anonim daje realistične podatke o prsluku u nošnji Senjskih Uskoka. On taj predmet zove *cosachino* (IV), pa taj deminutiv očito govori da se tu ne radi o nekom većem kaputu, nego o donjem ruhu, solidno odjevenom povrh košulje. Anonimov *cosachino* očito pripada u onu vrst prsluka kojoj možemo naći srodnosti u starijim pa i u donedavnim varijantama muškoga prsluka u dinarskoj odjevnoj slici. Ne znamo od kakve je bio tkanine, da li od domaće *raše* ili od merkantilnog sukna, ali mogao je biti od jedne ili druge vrsti vunениh tkanina. Još živu usporedbu ovom uskočkom ruhu nalazimo u opisu muške nošnje iz sjeverne Dalmacije, kako

⁵ Gušić M., *Tumač izložene građe*, Zagreb 1955, str. 167. i d. (dalje: Gušić Tumač).

⁶ Bruhn-Tilke, str. 10., t. X, crtež 10. i t. 26.

⁷ Gušić M., *Profani tekstil u raki sv. Šimuna*, Radovi Instituta JAZU u Zadru XI—XII, Zadar 1965., str. 254. i d.

ga sredinom 17. stoljeća donosi Evlija Čelebija.⁸ Donedavna još nazivana »V Hrvateh« ova je zemlja tada stalno davala uskočki živalj, a vremenski kratko razdoblje dijelilo je Senjske Uskoke od onih krajišnika koji su tek nedavno primili islam, a kojima Evlija Čelebija priznaje da su »stvarno čvrsti, brzi, hitri sredovječni i uvaženi junaci umjerena života.« Oni, kaže ovaj izvjestilac, »nose na sebi potijesne prsluke od crvene prenoja-čoje, a na prsima nose po oku srebrnih toka (halka).« Što se Turčinu čini da su prsluci ovih krajišnika Hrvata tijesni, razumljivo je u odnosu na njegove prostrane i široke haljine, naslagane na tijelu u nebrojeno mnogo slojeva, kako su se tada odijevali osmanlijski mogućnici. Ta tobožnja tjesnoća samo govori za normalan format takva prsluka, pa Anonimov *cosachino* i crveni prsluk krajišnika bez teškoća smijemo izjednačiti, to više što je taj krajišnički prsluk bio od talijanskog, vjerojatno mletačkog sukna, jer tako možemo razumjeti apoziciju *prenoja*, tj. franačka čoha,⁹ dakle fino crveno sukno zapadne proizvodnje, kod nas obično nazivano *skrlet*. Ne znamo kako se takav muški prsluk tada u nas nazivao. Danas u dalmatinskim varijantama muškog odijela skrletni prsluk nosi posuđene nazive pa se zove ili *krožet* prema mletačkom ili *jačerma*, *ječerma*, *čerma* ili *jelek*, *fermen* prema turskim nazivima.¹⁰ Ali kao i u zadnjim današnjim primjercima, tako je i starinski skrletni prsluk nosio obilan kovni nakit, srebrne ili posrebrene *toke* i *alke*, pa bez sumnje u tom se isticao i kod Senjskih Uskoka.

Razlika između recentnih poznatih nam varijanata muškog prsluka i ovog uskočkog, kako smo ga ustanovili prema povijesnim podacima, ipak je u tom što prema Anonimu taj prsluk ima rukave od pola dužine. Dok su recentni folklorni primjerci redovno bez rukava, dakle u današnjem smislu pravi prsluci, Anonimov je prsluk neke vrsti haljetak. I Vecellio kaže da sukneni haljetak uskočkog vojvode ima kratke rukave do lakata, ali tu se radi o gornjem odijelu pod kojim se još mogao navući i prsluk, naravno tada bez rukava. Na takvu gornjem haljetku ili kaputu mogli su biti različiti rukavi, pa ćemo se na to još osvrnuti. Ali na odjeći, kako je doznajemo iz Anonima, rukav tog suknenog prsluka nije mogao biti tijesno priljeđen uz nadlakticu već zato jer se tako ne bi mogao navući na ravni široki rukav odeblje platnene košulje. Osim toga Uskoku je odjeća morala biti podesna za svaki pokret na pješaćkom pohodu ili jašući, a i na moru na gaeti ili trabakulu. Taj je rukav dakle morao biti dosta kratak i više nalik na neke vrsti volan koji se s ramena spuštao na nadlakticu, kako to Vecellio ima na različitoj muškoj odjeći.¹¹ Najbliži je oblik takvu rukavu na konjaničkom portretu Petra Zrinskog, samo je taj kratki rukav ovdje umjetnički parafraziran u ukrasni dodatak prsluku¹² (crtež 3). Oduži prsluk koji se opasivao, a imao je i takve kratke rukave koji su dobro štitili ramena, služio je i bez drugog gornjeg odijela, kako to uostalom muški nose i danas u svim dinarskim varijantama.

⁸ Evlija Čelebija, I, str. 254.

⁹ Upor. s oblikom »Frenk, Firenk«, »Evropejac« s.v. frendija, Skaljić A., *Turcizmi u srpsko-hrvatskom jeziku*. Sarajevo 1966, str. 285. (dalje: Skaljić).

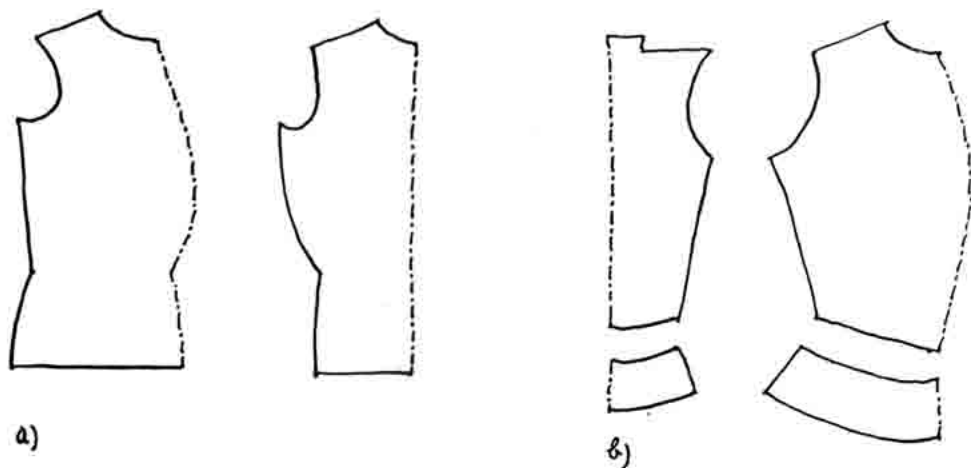
¹⁰ Ibid. s.v. *ječerma*, str. 274; s.v. *fermen* str. 280; s.v. *jelek* str. 367. Jelek isprva za oba spola, kasnije ženski prsluk, u ranoj fazi: »Taj je turcizam postao i evropska riječ, gdje se raširila preko fr. gilet...«. Skok P. — Putanec V., *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. JAZU, I—II, Zagreb 1971/72., I, str. 771. s.v. jelek (dalje: Skok-Putanec).

¹¹ Vecellio npr. na prsluku seljačkoga momka fo 149, na seljačkoj odjeći iz Toskane fo 200, ali i na raskošnom odijelu fo 50, 92, 93, 94 et pas.

¹² Posljednji Zrinski i Frankopani. Matica Hrvatska. — Sl. na str. 61. (dalje: Zrinski-Frankopani).

Budući da Anonim ništa ne govori o tom kako je taj *cosachino* bio fazoniran, odgovor ćemo na to potražiti u oblicima tadašnjih muških posebno vojničkih haljetaka i prsluka. U španjolskoj baroknoj modi ulogu takva prsluka ima tzv. *pourpoint*, poznat po svom zatvorenom kroju s naglašenim, jako izbočenim i produženim trbuhom.¹³ Takvih modnih ekscesa kod nas nije bilo, pa ćemo oblik i kroj Anonimova *cosachina* prije naći u srodnim Vecelijevim likovima. Najbliži je tomu haljetak vojnika na mletačkim galijama (3e). Taj haljetak dužinom dopire nešto preko bokova i opasan je s mekanim tkanim pojasom. Ima rukave do lakta i očito je od tanjeg sukna. Sprijeda je zatvoren, a oblači se preko glave za što služi dosta komotan otvor na prsima gdje se zakapča s nekoliko manjih puceta s vodoravnim aplikacijama od ukrasnih gajtana. Takav oblik odgovara onom zatvorenom haljetku s rukavima ili bez njih koji je u evropskoj odjeći prevladao s nošnjom njemačkih landsknehta pod nazivom *vams*.¹⁴ Proizašao iz pučke nošnje kao zatvoreni prsluk, *vams* je ušao u vojničku opremu 17. stoljeća, a zatim je postao neophodan odjevni pribor u pomodnom muškom kostimu tada, kad se napuštalo ukočene španjolske oblike i u visoku modu unosilo ležerne pučke elemente. No jednostavan je *vams* ostao i nadalje praktično ruho običnoga svijeta, pa je u alpskim nošnjama još i sada aktualan.¹⁵ Sašiven od dviju pola, prednje i stražnje, *vams* se kao zatvoreno ruho oblači preko glave, a za lakše navlačenje može biti otvoren na jednom ramenu, gdje se i kopča. Uz širi otvor za glavu *vams* može imati i produženi rasporsprijeda, ali ipak samo do neke dužine tako da u struku ostaje zatvoren (crtež 4).

Druga vrsta muškog prsluka otvorena je sprijeda pa se kopča u čitavoj dužini na sastavu dvije prednjih pola, (crtež 5) kako to uglavnom imaju

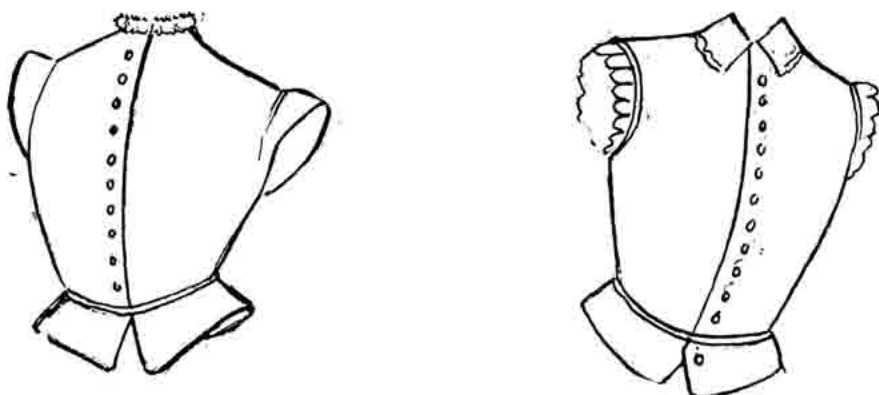

Sl. 4 — Shematski kroj *vams*-prsluha po Bruhn-Tilke; a) oko 1400., b) po španjolskoj modi oko 1500. (crtež 4)

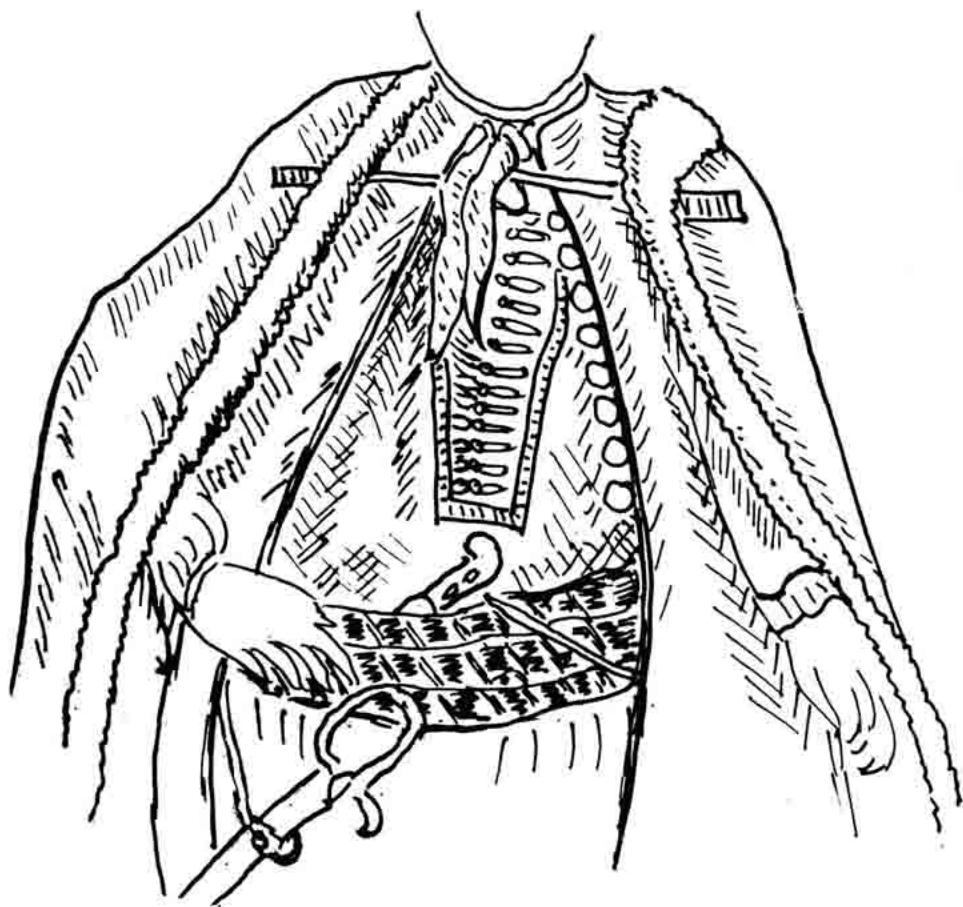
¹³ Bruhn-Tilke, str. 22., kroj: t. VII, 1., primjeri: t. 75., 76 et pas.

¹⁴ Ibid., str. 22. i d.; kroj: t. VII, 2., i mnogo primjera vojničke nošnje u 16. i 17. stolj. pas

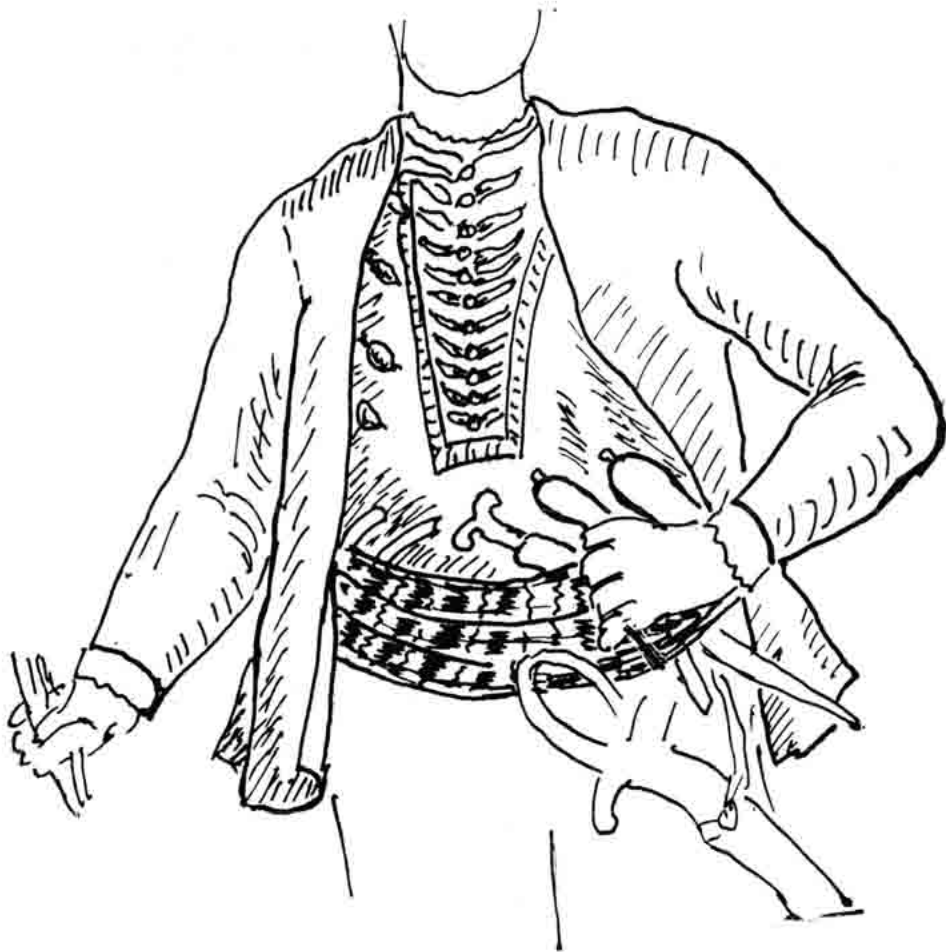
¹⁵ Mautner K.—Geramb V., *Steirisches Trachtenbuch*. I—II, Graz 1932—1935. I, str. 385. i d (dalje: Mautner-Geramb).

Sl. 5 — Shematski prikaz otvorenog prsluka; po Bruhn-tilke. (crtež 5)

Sl. 6 — Detalj opreme vojvode Kokorića, po Fortisu. (crtež 6)

Sl. 7 — Detalj opreme hajduka S. Sočivice, po Lovriću. (crtež 7)

naše folklorne varijante. I takav prsluk koji put seže preko bokova i tad se sapinje pojasom, kako to i Anonim navodi. Muška ječerma ili *fermen* u sadašnjim oblicima ima katkada i ukrštene prednje pole koje se preklapaju s desna na lijevo. Takvo je zakapčanje muške odjeće obratno od evropske fazone, pa je to crta izrazito orijentalnog odijevanja koju su varijante dinarskog prsluka usvojile zajedno s nazivima. No ranije, još u 18. stoljeću u muškoj je nošnji postojao i zatvoreni prsluk tipa *vams*. Nije tek slučajno da se na dva lika s kraja 18. stoljeća javlja upravo takav haljetak-prsluk. U Fortisovu portretu vojvode Kokorića¹⁶ (crtež 6) i u Lovrićevu liku hajduka Sočivice¹⁷ (crtež 7) dobro se razabire kako njihov donji haljetak odgovara

¹⁶ Fortis, t. IV.

¹⁷ Lovrić, sl. uz str. 123.

opisanom vojničkom *vamsu*. To je zatvoreni prsluk koji se oblačio preko glave, a na prsima se oduži otvor kopčao sa sitnim pucetima uz ukrasne gajtane. Dok je Sočivica povrh toga prsluka odjeven u kratki kaput s rukavima — danas bi se u Dalmaciji zvao *koparan*, *kaparan* i sl. — vojvoda Kokorić ima *dolamu* s krupnim pucetima i još veliku krznenu *kabanicu-bundu*. Moglo bi se reći da onaj niz sitnih puceta ne pripada prsluku nego da je to neko donje tanje odijelo ili kakav umetak-plastron, ali i u tom slučaju sukneni prsluk ostaje u kroju zatvorenoga *vamsa*.

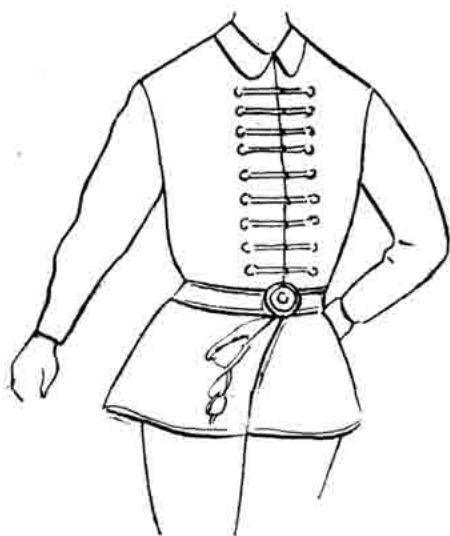
U vojničkoj nošnji 16. i 17. stoljeća u upotrebi su obje varijante muškog prsluka, i zatvoreni *vams* i sprijeda otvoreni prsluk. Ako isključimo kasniju varijantu s orijentalnim preklapanjem prednjica, uskočki je *casachino* mogao biti riješen na oba načina, a vjerojatno su oba bila u isto vrijeme poznata i u Senju, i na širem području ove nošnje. U svakom slučaju prsluk je na prsima nosio obilat kovni pribor, kako to znamo od Evlije Čelebije i sa mnogih likovnih prikaza, a kako se u smanjenoj mjeri održalo do danas.

Bitno drugačiji je onaj haljetak kojeg Vecellio pridaje uskočkom vojvodu. U tekstu uz lik Hrvata Dalmatinca (III b) Vecellio takav gornji kaput zove *casachetta*, tj. neka manja kazaka. I ako smo već kod Anonima našli sličan naziv u deminutivu imenice *casacha*, ipak radi se o različitim predmetima.

U Italiji u 16. stoljeću naziv *casacha* služi za različite muške kapute od jednostavnih suknenih haljetaka do svilenih pa i onih velikaških od brokata, protkanog zlatnom žicom ili od teškog svilenog damasta ili baršuna. Ranije u srednjem vijeku, srodno vojničko odijelo bizantinski je *skaramangij-skaranik*. Preuzet iz perzijskog odijevanja, ovaj prvotno konjanički kaftan do 11. stoljeća već je ušao na Zapad u širokom rasponu kroja i službe, od prostog vojničkog haljetka do raskošnog atributa u ceremonijalnom dvorskom odijevanju.¹⁸ Skupocjeni je skaramangij bio poznat, a očito i veoma cijenjen i u jadranskoj regiji. Tako npr. na podnožju Monte Gargana, gdje u 11. stoljeću još prebiva intenzivno hrvatsko naseljenje, god. 1064. samostan na Tremitima predaje jedan takav dragocjeni skaramangij kao naplatu za korisno poduzeće u tamošnjim solanama.¹⁹ Postepeno skaramangij nestaje u mnogim svojim derivatima naziva i oblika, a zamijenjuje ga u muškoj odjeći novo nađošla kazaka. Ali, premda je i renesansna muška kazaka istočni elemenat, nije usvojena morem nego kopnenim putem, kako o tom svjedoči njen naziv. I taj kozački kaftan prvotno je također jahaće ruho istog porijekla kao i negdašnji skaramangij, samo vremenski udaljene posudbe. Posredovanjem poljskog plemstva (crtež 8) dolazi kazaka k nama u hrvatsko i ugarsko visoko društvo da se zatim u zapadnoj modi preoblikuje u svečanu odjeću za velike društvene nastupe (crtež 9). U skupocjenom izdanju kazaka, kao i skaramangij zadobiva ulogu društvenog odličja. Drevni običaj na Istoku da se istaknutom pojedincu ceremonijalno stavlja na rame neka skupocjena odjeća, posredovanjem Bizanta produžuje se u Veneciji još u 16. stoljeću. Tako Sinjorija nagrađuje i svoje saveznike s ovu stranu mora. Od Sanuda

¹⁸ Kondakov N. P., *Očerki i zapiski po istorii srednevekovago iskusstva i kuljturi*. Praga 1929. str. 211 i 276. (dalje: Kondakov)

¹⁹ Petrucci A., *Codice diplomatico del monasterio benedettino di S. Maria di Tremiti (1005—1237)*. Roma 1960, II, str. 227. i 228.: za 1/3 solane s pripadnostima daje se u zamjenu »una ricca tunica e una icona«, na str. 229. ista dva predmeta navode se: »una scaramagna et una ycona«, a god. 1068. isti predmeti sa svojom vrijednosti: »una cona superaurata ... baliente XXX solidos, et una scaramagna fundati bene baliente soll(idos) XX,« isto na str. 238.

Sl. 8 — Shematski prikaz renesansne muške kazake, po Floerke. (crtež 8)

Sl. 9 — Shematski prikaz muške kazake s mekanim rukavom, po Floerke. (crtež 9)

doznajemo za nekoliko takvih nagrada.²⁰ Kad god. 1510. poljički vojvoda Ivaniš Nenadić nastupa u mletačkom senatu u pratnji svojih osamdesetak Poljičana, on nosi na sebi zlatnu kazaku s istaknutim križem (Ib). Sanudo ističe da je vojvoda Ivaniš ovu zlatom ukrašenu odoru dobio od mletačke vlade onom prilikom kad je imenovan kavaljerom Sinjorije (Ia).²¹ Vrijednost ove zlatne odjeće od sedamdeset dukata govori da se radilo o predmetu određene visoke kvalitete u robi, kroju i ukrasu. Ne raspoložemo bar za sada s povijesnim podacima s kojima bismo približno mogli srazmjeriti ovu cijenu. Ali kako je to bio mletački proizvod, poslužiti će nam za usporedbu talijanski podaci iz nešto šireg vremenskog raspona. Tako npr. jedna odredba o raskoši u Rimu god. 1485. određuje da pojedina žena (razumije se iz višeg društva) smije posjedovati samo jednu raskošnu haljinu, i to do najviše vrijednosti od osamdeset dukata.²² Po tom vidimo da je kazaka našeg Poljičanina bila otprilike na istoj visini. To je dakle prosječna roba plemićkoga ranga, jer tada u Italiji najviši krugovi provode dotle neviđenu raskoš. Ta lakat najboljeg, prvorazrednog brokatata stoji i do četrdeset dukata!²³ Sigurno ova naša kazaka nije mogla biti izrađena od takve brokatne tkanine. Po svemu dakle to je bila odjeća srednjeg višeg društvenog prosjeka koja je u našim prilikama, tada u južnoj Hrvatskoj, predstavljala izuzetno odličje. Iako još renesansna, takva je mletačka kazaka sigurno već poprimila stil nadolazeće barokne mode s bogatim ukrasom u pozamenteriji od zlatne niti (u pravilu srebrne i pozlaćene).

²⁰ Sanudo, str. 296.: npr. god. 1506. u Trogiru vođa mletačkih vojnika dobiva za zasluge »una caxacha di pano doro fodra di raso verde«.

²¹ To se zbilo kad je Ivaniš Nenadić nakon pomirbe sa Sinjorijom ponovno u mletačkoj službi gdje se u ratu Cambrayske lige istakao na talijanskom ratištu. — Pivčević I., *Povijest Poljica*. Dodatak Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku, XLIV, Split 1921., str. 58. (dalje: Pivčević).

²² Floerke H., *Die Moden der Renaissance*. München 1924., str. 34. (dalje: Floerke).

²³ *Ibid.*, str. 27.

U isto vrijeme dok naš kondotijer u svečanim zgodama nastupa u svojoj mletačkoj kazaki, iz Sanudovih zapisa doznajemo da su naši ljudi, u ovom slučaju također Poljičani, nastupali u turskim haljinama. Dvojica od poljičkih glavara najbližih vojvodi odjeveni su, kaže Sanudo, u »caxache dorade ala turchesca«, (Ib), dakle u kazaku-dolamu koja je također ukrašena zlatom, ali izrađena na istočni, turski način što je Mlečanin očito dobro poznao.

U to doba naime nije osamljena pojava da se kršćani oblače u turske haljine. Stoviše, tzv. turska nošnja baš pod tim nazivom u Italiji 16. stoljeća postaje pravi modni hir.²⁴ Već od 14. stoljeća dalje mladež u Italiji rado nosi različite turske dolame i anterije s mnogo srebrnih ili pozlaćenih puceta i gajtana. Ipak ovo orijentalno kostimiranje još ne ulazi u stalni pribor bogate renesansne garderobe. To je najprije samo egzotična razonoda bogatih dokoličara, a tek kasnije u daljnjem razvoju istočnjački elementi ulaze u zapadnu baroknu modu, koja opet sa svoje strane djeluje na kasne oblike turskoga kostima sve do našeg vremena. U tom se stadiju formira i brokatna mletačka kazaka koja kod poljičkog vojvode nosi istaknuti križ kao vidni znak kršćanskoga svijeta. Taj je simbol zaostao npr. u narodnoj nošnji Konavljana, levantinski formiranoj, ali s dva i više naglašenih križića uz pojas i oružje, koji vidno iskazuju ne samo vjersku nego i političku pripadnost nekadašnjoj dubrovačkoj republici.²⁵

Primjer tzv. turske nošnje kod nas sačuvan je na jednoj zavjetnici u crkvi Gospe od Šunja na Lopudu (1a).²⁶ Na srebrnoj pločici iskucan je klečeći muški lik. Mladolik muškarac odjeven je u odužu *dolamu* kojoj su široki mekani rukavi zavrnuti nad laktom. Skuti su na dolami sprijeda otvoreni i povrnuti tako da je na dva donja ugla vidna dekorativna podstava. Baš ovi, u trokut iskrenuti reveri duge dolame, karakteristični su za takvu janjičarsku haljinu. Na našem votivu (zavjetnici) dolama je opasana s mekanim tkanim pojansom kakav ćemo naći i u nošnji naših ljudi. Pločica ima na poleđini dubrovačku srebrnarsku puncu po kojoj je možemo datirati oko god. 1600. Ako i jest predložak po kojem je taj motiv umnožavan možda unesen u Dubrovnik izvana, što uostalom i ne mora biti, ipak je muški lik u takvoj odjeći odgovarao nekom našem otočaninu koji je u tom liku zavjetovao samog sebe. To znači da je naš čovjek poznao pa i sam nosio takvu dolamu i to kao ugledno odijelo, pogodno za svečani nastup u javnosti pa i pri vršenju zavjeta.

Iz Sanudovih zapisa našli smo kako su već tada u prvom desetljeću 15. stoljeća orijentalni elementi ušli u nošnju našeg naroda, i to baš u nemirnoj i ugroženoj krajini. Taj neumorni kroničar piše kako onih osamdeset pratilaca poljičkog kneza nastupa u Mlecima u svojoj konjaničkoj opremi s velikim crvenim kabanicama s kukuljicama i pri tom on dodaje »kao Turci« (Ib). Dalje u istom podatku on opaža da jedan iz pratnje ima glavu omotanu bijelim ovojem, što je kod muških novo unesen istočnjački običaj. Prema tomu vidimo da su Poljičani i prije konačne turske okupacije nastupali već s naglašenim orijentalnim priborom u nošnji i ukrasu, što im je sve pridošlo iz blizog susjedstva. Ta pojava svjedoči o tom kako je —

²⁴ Ibid., str. 49.

²⁵ Gušić Tumač, str. 149.

²⁶ V. bilješku I 20.

tada s obje strane nemirne granice na krajini — živio još uvijek u neprekinutom prostornom kontinuitetu jedinstveni narod koji je govorio istim jezikom, potjecao od istog antropogena i podjednako usvajao nove tekovine unoseći ih u svoju sredinu bez razlike koji je imperij upravo zahvatio pojedine dijelove te njegove zemlje.

Prihvaćanjem turskih odjevnih oblika orijentalni je konjanički kaftan ušao u trajan posjed našega puka. Dok su se obje opisane varijante, i ona velikaško-feudalna i ona druga što smo je upoznali kao mletačku kazaku, izgubile i kao predmet i u nazivima, treća, turska varijanta stalni je pribor u odijevanju našega svijeta, pa je i njen naziv stekao puno životno pravo. Taj je naime naziv *dolama*, kako se ovom turskom riječi zove ona vrsta prvotno perzijskog kaftana koju su Osmanlije usvojili kao odjeću janjičara. Upravo tim putem *dolama* kao stvar i riječ ulazi u trajno dobro našeg naroda.²⁷

Da se vratimo na odjeću uskočkih vojvoda. Prema Vecellijevu opisu uskočki je sukneni haljetak jednako kao i onaj dalmatinskih Hrvata plemića odgovarao baroknoj kazaki po robu, kroju i ukrasu. Bilo od sukna, bilo od teže svile takav je haljetak obično podstavljen jednoboju svilom, *taftom* ili *candalinom*, a u jednostavnijem izdanju i pamučnom podstavom. Kao odjeća za hladnije dane mogao je biti podstavljen i uloškom od nepredenog egipatskog pamuka, kako to u 16. stoljeću sve više ulazi u upotrebu. Kazaka može imati veoma različit rukav. Prema Veceliju, našli smo, takav haljetak ima kratke rukave do lakata. To je česta pojava u nošnji kasnog 16. i 17. stoljeća gdje su dugi rukavi bijele platnene ili svilene košulje izrazit ukras. Još je više ukrasni momenat naglašen kad kazaka ima samo viseći rukav koji se u pravilu zabacuje na pleća. U tom, međutim, kod Vecellija slika i tekst nisu usklađeni. Dok iz teksta (III a) proizlazi kao da kratki rukavi doista pripadaju uskočkom haljetku-kazaki, dotle na slici (3 a) taj gornji kaput ima tek naznačen viseći rukav, a oni kratki rukavi kao da pripadaju nekom donjem odjevnom predmetu. Da bi to mogao biti jedan od opisanih prsluka s kratkim rukavom, doznajemo iz Vecellijeva prikaza Hrvata Dalmatinca (3 b), gdje kratki rukav, ispod kojeg proviruje rukav bijele košulje, doista pripada prsluku koji se mogao nositi i bez kazake.

I dugi viseći rukav prvotno je orijentalni elemenat.²⁸ Zapravo takav rukav isprva ima dvostruku službu, jer ili se oblačio na ruke ili se ostavljao viseći (crtež 10). U gotičku mušku i žensku nošnju viseći rukav ulazi za križarskih ratova kao jedan od mnogih tad usvojenih elemenata iz orijentalnog kostima. Porijeklom iz rafiniranoga perzijskog odijevanja, u evropskoj nošnji raznolike vrsti gornjeg ruha s visećim rukavom doživljuju bujne preinake. K nama viseći rukav dolazi s različitim kulturnim prilivima. S jedne strane, Slaveni rano usvajaju razvijene odjevne elemente iz pontsko-kavkaskog prostora, gdje je viseći rukav česti pratilac opisanog kaftana, otkud ga i Osmanlije primaju kao omiljeni motiv u ženskom i muškom ruhu, a po tom ga i mi ponovno primamo u kasnim turskim parafrazama. S druge strane, u našim primorskim varijantama, tako npr. u ženskom kostimu u Istri, viseći je rukav urasao u kasnogotičku odnosno ranorenesansnu nošnju pučkog kvatročenta.²⁹ Zato ćemo u obje odjevne kategorije, i u historijskom

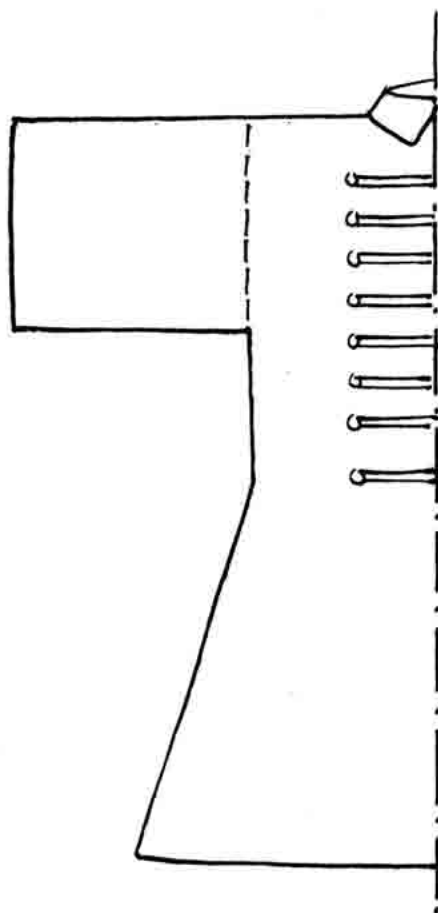
²⁷ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Zagreb od 1880. god. unaprijed (dalje: Rj, JAZU). — Skok—Putanec s.v. *dolama*.

²⁸ Knaurs Kostümbuch. München—Zürich 1954. gotički viseći rukav, str. 102., kasniji: str. 118 i 119. s popratnim ilustracijama (dalje Kostümbuch).

²⁹ Gušić Tumač, str. 111. i sl. 25.

Sl. 10 — Viseći rukav ženske haljine, po Floerke. (crtež 10)

Sl. 11 — Shematski kroj muške surke. (crtež 11)

kostimu i u našem folklornom ruhu, viseći rukav susresti u različitoj službi i izdanjima, pri tom često i u dvojako ulazi utenzilnog i dekorativnog elementa.

Uza sve to što smo od Vecellija doznali o haljetku uskočkog vojvode, takav svakodnevni kaput ne smijemo poistovjetiti s onakvom svečanom kakvom je Venecija odlikovala naše prvake. Kaput uskočkog vojvode, odjeven na pancirnu košulju, mora da je bio praktično odijelo koje je služilo i na ratnim pohodima. Zakopčano sprijeda s jednim redom krupnih puceta — Vecellio kaže srebrnih ili zlatnih, — prije bismo rekli pozlaćenih — taj sukneni haljetak nema ni onog ukrasa na prsima koji u Vecellijevu djelu stalno prati vojničke likove, osobito one u odjeći s orijentalnim utjecajima. Taj ukras čine usporedni gajtani koji se simetrično nastavljaju na središnji niz puceta. Od vune, svile ili metalne žice taj je motiv s prvotnog konjaničkog kaftana ušao na mnoge kasnije varijante na Istoku i Zapadu.

U 17. stoljeću taj je ukras baš kod nas u krugu hrvatsko-ugarskog plemstva stalni atribut plemićke i vojničke odore, pa gotovo na svim portretima naših historijskih ličnosti muški kaput nosi tu karakterističnu crtu (crtež 11). Od skupocjenih gajtana, prepletenih od zlatnih niti i ukomponiranih uz krupna puceta od pravog filigrana sve do one uzice koju su seljačke žene splele od domaće vune i našile je na odjeću svojih vojna, kod nas ovaj drevni orijentalni dekor uporno prati muški vojnički haljetak sve do naših dana. Do prvog svjetskog rata taj karakterističan dodatak na vojničkoj monturi ujedno vidno iskazuje pripadnost pojedinom rodu vojske ili jedinice.

Taj dekor ima i gornje ruho na Vecellijevu liku Hrvata Dalmatinca. Taj lijepi gornji kaput sigurno nije suknen, to se vidi po njegovu desenu, a ima i dekorativni viseći rukav, pa po svem tom u njem s pravom gledamo svečanu kazaku mletačkog porijekla. Nasuprot tomu, jednostavniji haljetak uskočkog vojvode bliži je onom pučkom kaputu kakav se u nas donedavna nazivalo *surina* ili *surka*.

U 17. stoljeću naziv za neku svečanu odjeću hrvatskih plemića u Dalmaciji je *ugarštica*. U ranom 18. stoljeću Kavanjin osuđuje raskošno ruho splitskih patricija, kojima je, kaže on, »*ugarštica srebriem pucim pobivena*«. ³⁰ Već po ovom detalju vidimo da je ugarštica jedna od varijanata kaftana ili dolame kojima su krupna puceta stalni rekvizit. Prema svom nazivu *ugarštica* je u primorje došla iz Podunavlja, pa je to jedna od onih varijanata kaftana-dolame, koja je od Poljske i Ugarske do južne Hrvatske ušla u feudalnu nošnju. Kako tada hrvatsko i ugarsko plemstvo tvori homogeni društveni organizam klasno jedinstven s istim životnim normama, to naziv za ovo odijelo nije sadržavao nacionalnu oznaku, nego izrazito klasnu u smislu pripadnosti feudalnom društvu. Analogiju tomu naći ćemo u nazivu Ugrin za one stare rodove u poljičkoj župi koji su svoja stara plemenska prava uspjeli legalizirati ušavši u feudalne odnose anžuvinskoga klasnog sistema. ³¹

I Vecellio znade da je odjeća ugarskih plemića slična pa i jednaka onoj u Hrvata i Poljaka (I d). ³² Tako ova naša domaća varijanta kaftana-dolame dobiva naziv *ugarštice*. Bez sumnje u kasnom 17. stoljeću ovo je odijelo i kod nas poprimilo baroknu kićenost, kako Kavanjin govori o *ugarštici* splitskih patricija. Ranije, u 15. i 16. stoljeću ugarštica je bila ruho plemića-vojnika pa, i ako okićena zlatnom pozamenterijom i metalnim pucetima, nije izgubila prvotnu utenzilnu službu. Tako se npr. u Splitu, u 16. i 17. stoljeću, u inventarima iz domaćih kuća nalazi usporedo *kazaka* i *dolama* ³³ kao muško odijelo, a uz njih dolazi i *camisa di renso d'homo*, ³⁴ dakle onakva fina muška košulja, kako smo našli da pripada uz baroknu kazaku.

I raskošna orijentalna *dolama* priticala je našim velikašima neposredno iz istočnjačkih radionica. Među sjajnim darovima što ih ban Petar Zrinski

³⁰ Rj. JAZU s.v. *ugarštica*. — Matić T., *Jerolim Kavanjin o prilikama svojega doba*. Bulićev Zbornik. Zagreb—Split 1924, str. 613; Kavanjin, *Bogatstvo i uboštvo*, 173. a: »Odšgar mi je ugarštica / srebrjem pucim pobivena, / Zdol svjona dostegnica / ljepšim zlatom našivena...«

³¹ Pivčević, str. 16. U tumačenju se porijekla poljičkih Ugričića, Ugarske gospode, ne saglasujemo u svemu s mišljenjem ovoga autora.

³² Još i Vecellio fo 416: »Ungaro nel suo proprio et vero habito.«

³³ Božić-Buzančić D., *Odjeća Splićanke XVI i XVII vijeka*. Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku. X—XI, Dubrovnik 1966. Str. 180, 1570 god.: »una cassacha«, str. 182., god. 1548 »una dolama da homo uechia de pano negro grosso fodrada de pelli negre...«

³⁴ Ibid. (pored često spominjanih ženskih košulja obično kao »camisa do renso), str. 183. god. 1619. i »... una camisa di renso d'homo« u vrijednosti od 5 dukata.

izmjenjuje s bosanskim pašom nalaze se i skupocjeni kaputi, kako o tom govori Evlija Čelebija.³⁵ On spominje *krajiški ćurak*, *krajiški samur* tj. kunovinom podstavljen veliki i bez sumnje osobito izrađen muški ogrtač ili kaput.³⁶ Prekrasan primjerak ovakvog ruha mora da je bio i onaj »ćurak od samura s licem od čohe jorgovan-boje«, sigurno u orijentalnom kroju, što ga je uz ostalo Melek-paša bosanski poslao Petru Zrinskom, i to ne u masi otkupnine za bihačkog kapetana, nego kao svoj osobni dar hrvatskomu banu. A i svom gostu Evliji Čelebiji kao turskom poslaniku te oslobođenom bihačkom kapetanu Petar Zrinski poklanja po jedan *krajiški samur*.³⁷ To je sigurno kunovinom opremljeno ruho u kojem također možemo gledati neku vrstu ugarštice naših starih tekstova.

I u Anonimovim podacima također nalazimo ovaj odjevni predmet. Doduše prema sažetu Anonimovu izrazu *all ungaréscha* (IV) mogli bismo pretpostaviti da je to odijelo bilo izrađeno na ugarski način, po ugarskom kroju ili fasoni. Ali i to je već blizu sadržaju opisane *ugarštice* jer je, kako kaže, odijelo dugačko i nosi se povrh prsluka, dakle kao prava dolama. Ova *ugarštica* Senjskih Uskoka ipak nije mogla biti onako raskošna kako to kasnije Kavanjin zna za prilike u Splitu. To tipično vojničko ruho, koje je kao orijentalni elemenat ušlo u naše niže i srednje plemstvo, očito su Uskoci već iz starog zavičaja unijeli u glavninu svoje vojske zajedno s nazivom *ugarštica*. Kroj i oblik mogli bismo usporediti s opisanom dolamom zavjetne lopudske pločice. Nešto zategnuta u struku s odužim izbačenim skutima, s našivenim gajtanima, takva je dolama mogla imati ili široki mekani rukavi ili viseći uži koji se straga stavljao pod pojas na pohodima i pri poslu, dok je za ugled ostao slobodan.

Koje je boje bila takva uskočka dolama-ugarštica, ne doznajemo iz izvora. Ukoliko je za nju poslužilo domaće sukno ili raša, mogla je biti i neomaštena, dok je od tanjeg sukna bila u različitim bojama, ali bez sumnje u tamnim, i to u crvenoj, modroj, tamnozelenoj, pa i ljubičastoj. Ova posljednja boja veoma je omiljena u orijentalnom ruhu, a kod nas je poznata pod nazivima *mavena* ili *mor-dolama*.³⁸ I kao orijentalno ruho i u varijanti *ugarštice dolama* je održala kanon prvotno feudalne odjeće i tada kad se kasnije staložila u rustičnom inventaru dinarskih brđana, kako to doznajemo iz mnogih navoda o dolami u narodnoj pjesmi i kako se održalo do danas u mnogim folklornim varijantama naše starinske odjeće.³⁹

Tako smo dakle i u gornjem ruhu Senjskih Uskoka našli razliku između viših kostimnih oblika, kako nam ih opisuje Vecellio, i onog pučkog pribora koji je služio većini muškog svijeta na širem prostoru uskočkog djelovanja. To je razlikovanje još očitije u drugim odjevnim predmetima, prije svega u vrstama muških hlača. Razumljiva je ova razlika. Dok naime Vecellio o nošnjji Senjskih Uskoka govori samo znajući za nju iz druge ruke, kako se tada o Uskocima govorilo u Veneciji, u čemu su se sigurno više isticali glavari i vojvode, dotle je Anonim osobno poznavao Uskoke u njihovu najužem

³⁵ Evlija Čelebija, I, str. 197. — Rj. JAZU s.v. *samur*: »rod kune, zerdav, mustella zibelina«, dakle samurovina, kunovina. I danas je čvrsto različitih srodnih životinja, kuna i lasica, poznato i veoma cijenjeno pod međunarodnim oznakama *nerc* i *cibelin*.

³⁶ Evlija Čelebija, I.c.

³⁷ Ibid., I.c.

³⁸ V. bilj. 27 III s brojnim primjerima iz pisaca i narodne pjesme o obliku, svojstvima i boji dolame.

³⁹ Još donedavna brđani u Hercegovini i Crnoj Gori u svečanom ruhu nosili su bijelu suknu dolamu opasanu šarenim pasom i sa strukom prebačenom o ramenu, kako to ima npr. fra Grga Martić: »O ramenu struka šarenica i dolama pasom potpasana.« Osvetnici, i još mnogi primjeri u literaturi i ilustrativnoj grafi.

Sl. 12 — Pastirska odjeća u Italiji oko 1500 god., platnena košulja, prsluci tipa vans s visećim rukavom ili bez njega, hlače-nogavice; po Floerke. (crtež 12)

području.⁴⁰ Anonim ne govori posebno o odličnijim Uskocima. Iako je poznavao sinove Đura Daničića, on — opisujući nošnju — ne izdvaja u ton glavare i po svemu jasno je da on govori o Uskocima u cjelini. Podatke ovoga autora možemo dakle odvojiti od Vecellijeva opisa, jer iako su oba izvora gotovo suvremena. Anonim je sam boravio među Senjskim Uskocima, putovao s njima i dugo prebivao u njihovu neposrednu susjedstvu. Sve što on donosi, odnosi se na Uskoke u Senju i najbližoj okolini, u Vinodolu i Ledenicama. Prema tomu Anonimovi se podaci odnose neposredno na onu prostornu i vremensku koordinatu s kojom smo odredili glavninu senjskog pučanstva do god. 1617.

Uz dosad utvrđene razlike između vojvodske i pučke uskočke opreme, i muške hlače bitno su različite. Na Vecellijevu liku uskočki vojvoda ima prave barokne hlače dokoljenice (3 a). To je tada tako poznata odjeća urbanog Zapada da je i u našem višem društvu općenito usvojena. Ipak je u nas uvijek ostala stalnom opreka između zapadnjačke muške mode s dokoljenicama i pučkog odijevanja s dugim hlačama, a baš takve duge hlače Anonim opisuje kao glavni odjevni predmet kod Senjskih Uskoka. Naziv *hlače* danas nama konvencionalno služi baš za ovu vrstu muškog odijela. Ali već sama riječ *hlača*, -e govori o složenom razvoju ovog muškog ruha. Jer dok riječ *hlače* (u pluralnom obliku, jer se uvijek misli na par nogavica) danas u građanskoj garderobi općenito služi samo za taj određeni odjevni predmet, u Senju kao i u ostalom gornjem Primorju i na otoku Krku riječ *hlača* još uvijek ima prvotni sadržaj i znači nogavica, ili kako bismo danas rekli s udomaćenim turcizmom *čarapa*.⁴¹

⁴⁰ Anonim, str. 172. i d.

⁴¹ Rj. JAZU s.v. hlača f. tibiale, bječva, srlat. calcia, tal. calza, a): primjeri iz rječnika za ovo značenje, b): plural hlače — braciae.

Ukratko ćemo opisati razvoj onih odjevnih elemenata koji služe za pokrivanje nogu i donjeg dijela muškog tijela.

Jedna vrsta današnjih običnih hlača razvila se iz prvotnih nogavica koje su se, sa stopalom ili bez njega, iz svoje prve službe omatanja listova produživale uz stegna do bedara.⁴² Kasnije tako produžene sastale su se na slabinama i tu su se međusobno spojile, a zatim i sastavile s prvotnom pregačom odnosno pokrivalom genitalija (crtež 12).

Antička odjeća ne pozna muških hlača, pa je u Sredozemlje ovaj odjevni predmet ušao iz barbarskog inventara. Iz kasnolatinskoga *calcia* (pokrivalo cjevanica, dakle nogavica), nakon dugog razvoja proizlazi naša riječ hlača. Ovako u jednini i kod nas je u čakavskom govoru na primorju ova riječ zadržala svoje staro prvotno značenje, pa tako služi još i gdjegdje u Lici. Iako s prvotnim značenjem nogavice, čakavski izraz hlača ipak se već prenio na suvremenu pletenu čarapu s petom i stopalom. Antička *calcia* međutim omatala se samo na cjevanicu do koljena ostavljajući bosu nogu i stopalo. Davno prije nego što se današnji način pletenja na pet igala rasprostro iz Španjolske u toku 16. stoljeća, arhaične nogavice bile su od masivnog materijala, od sukna ili kože. Takva služba i oblik suknene nogavice bez stopala održala se u ženskoj nošnji sjeverne Dalmacije. Naziv *klašnja*, -e za tu vrstu nogavica, a i tamnomodro sukno ove obuće govori o arhaičnom balkanskom priboru koji je svom romanskom porijeklu ostao bliži nego čakavska hlača, jer je ova riječ i stvar prošla dug razvojni put sve do suvremenih oblika pletene čarape.

Već u antičkom Rimu muškima više nije dostajala samo ovakva zaštita na cjevanicama. Osobito se u vojsci, pogotovo u konjici, javila potreba solidnog šivanog ruha. Osvajajući tadašnju ekumenu, Rimljani su kod susjednih i podloženih barbara upoznali ono šivano ruho koje u surovom podneblju muškima štiti donji dio tijela i koje je rimskim vojnicima dobro došlo kao jahača oprema. To su *braccae*, kako su predmet i naziv Rimljani preuzeli vjerojatno od Kelta. Od ove riječi potiču neki nazivi u današnjim evropskim jezicima, a i naše *brageše* i *benevreke*, kako se i sad zovu duge suknene hlače kod naših brđana.⁴³ U Dalmaciji se danas muške hlače od bilo koje tkanine obično zovu *gaće*. Očito se ovaj slavenski naziv za prvotno platneno ruho prenio i na sukneni odjevni predmet s istom službom muške odjeće. U sjevernoj Hrvatskoj ostala je živom razlika između platnenog i suknenog ruha, pa se nazivom *gaće* zove samo prteno ruho od lana, konoplje i kasnije od pamuka, dok se suknene hlače u folklornim varijantama zovu različitim posuđenicama, tako s turcizmom *čakšire* ili s francuskom *pantalone*.

U jednom starijem nazivu kod nas se sačuvao trag onog razvoja od pojedinih nesastavljenih nogavica do gotovog cjelovitog predmeta današnjih hlača. Taj naziv je *dostegnica*, kako ga u smislu muških hlača poznaju autori 17. i 18. stoljeća.⁴⁴ U svom prvotnom smislu to mora da su bile duge

⁴² Mautner—Geramb, I, str. 251. i d.

⁴³ Moszyński K., *Kultura ludowa Słowian*. Krakov 1929., str. 389. i d. drži da su duge muške hlače na Balkanu autohtono pradobro.

⁴⁴ Rj. JAZU riječ *dostegnica* Budmani tumači kao »femoralia, muško odijelo od pasa do koljena ili do pod koljeno (do stegna) kratke gaće«, a riječ *dostegnjača* kao »tibiale, bječva«, ali s.v. *dostegnica* citira rječnik Della Belle u značenju »calzoni, que cuoprono le coscie... propio degli Ongheri, Polachi, Armeni, Boemi e Slavi, femoralia illyrica«, dakle poznate nam duge muške hlače-benevreke, čemu i odgovara talijansko calzoni.

hlače koje su oblačile nogu sa stopalom zajedno do donjeg dijela trbuha. Kako su prvotno nesastavljene nogavice dosizale upravo do stegna, to je kasnije i sastavljenim hlačama ostao ovaj iako već preživjeli naziv. U urbanoj baroknoj modi prvotni se sadržaj sasvim izgubio pa *sviona dostegnica* kod Gundulića⁴⁵ i Kavanjina⁴⁶ služi kao naziv za svilene kratke muške hlače u baroknom kostimu, poznate na Zapadu pod francuskim nazivom *culottes*. Takvu *svionu dostegnica* Kavanjin dodaje opisanoj raskošnoj *ugarštici*. No još Belostenec zna za stariji sadržaj ove riječi kad svoju natuknicu *dosztegnynyache* tumači sa *hlachicze, stumfi, tibialia*,⁴⁷ a zatim dalje riječ *hlachicze* razrješuje sa starinskim značenjem *naulachki, dokolenyache* pa i dalmatinskim izrazom *bichve, bichvicze*,⁴⁸ dok za svoju riječ *hlache* donosi tursko-slavonski naziv *chaksire*,⁴⁹ dakle već u današnjem smislu. U pučkoj nošnji naziv *dostegnica* sa značenjem muške hlače zadržao se dugo jer još na obratu 18. u 19. stoljeće Hacquet je u Lici zabilježio naziv *dosteghmicza*⁵⁰ za one duge suknene hlače koje se sad zovu samo *benevreke*.

Ne ulazeći dalje u pitanje da li su prvotno *braccae* bile kožnate ili suknene ni do koje su dužine sezale, u dinarskoj je tipološkoj slici to onaj odjevni predmet koji predstavlja bitni sastavni dio muške odjeće. Ne znamo kako ni kada je taj prastari balkanski pribor usvojio današnje nazive, ali to se moralo dogoditi posredovanjem mletačkog utjecaja, jer naš izraz *benevreke* znači »brake na mletački način«. ⁵¹ Za naše je promatranje važnije da su se upravo na čakavskom području pa i u Senju, dakle na užem području Senjskih Uskoka staložili rezidualni oblici proizašli iz oba navedena razvojna pravca. S jedne strane naime talijansko *calza* po sadržaju možemo izjednačiti s našim čakavskim *hlača* u smislu današnje duge pletene čarape. Tako *calze* služi i Vecelliju kad govori kako uskočki vojvode, a i hrvatski plemići u Dalmaciji uopće, imaju ovu vrstu dugih pletenih čarapa u boji (III a, b), kako to odgovara cjelini ovog baroknog muškog kostima. S druge strane međutim Anonim pod istim nazivom *calze* opisuje duge muške hlače (IV), (crtež 13), očito suknene, a u obliku kako i sad poznamo dinarske *benevreke*.

Anonim počinje svoj opis uskočke nošnje upravo s ovim predmetom, a po njegovim podacima vidimo da se radi baš o dugim suknenim hlačama. On ističe da ove *calze* nemaju onog donjeg dijela koji oblači petu i stopalo, kao što su to imale još u srednjem vijeku nogavice, kako je to Anonim bez sumnje poznavao kao starinski pučki pribor. Ipak, on ove duge hlače ne zove *calzoni* nego *calze*, dakle gleda u njima još oblik prvotnih nogavica. To proizlazi iz opreke prema tadašnjem urbanom odijevanju, u kojem muške hlače već imaju punu visinu tako da kompletno oblače i trbuh, dok su starinske nogavice dosizale samo do prepona. Takav se kratki gornji dio hlača održao u našim *benevrekama* koje i u zadnjem izdanju, a u svim varijantama, jedva dosižu do bedrenih kosti gdje su pridržavane remenom, *kajišem*. Ovakvo oskudan gornji dio *benevreka* sprijeda se zatvara s prijklo-

⁴⁵ Gundulić I., 441.

»a za odjeću dostegnice svione ozdale.«

⁴⁶ V. bilj. III 30.

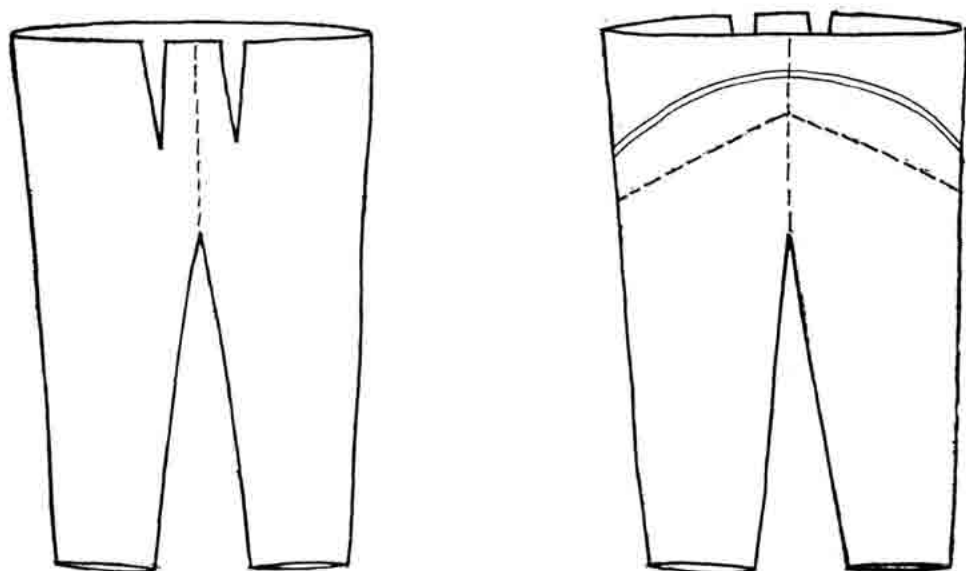
⁴⁷ Belostenec I., *Gazophylacium etc.*, red. J. Orlović, Zagreb 1750. (dalje: Belostenec) s.v. *dosztegnynyache*.

⁴⁸ Ibid., s.v. *hlachicze* . . . D. (= dalmatiće) *bichve, bichvicze* . . .

⁴⁹ Ibid., s.v. »Hlache Turc. Scl. (= turećico—sclavonice) *shaksire*.« Ali on ima i južni izraz: »D. (= dalmatiće) nogavice, femoralia, tum . . . «

⁵⁰ Hacquet, str. 177. u opisu nošnje Ličanina.

⁵¹ Rj. JAZU s.v. *benevreke*, Daničić ne razrješava prvi dio ove riječi u gornjem smislu. — Gušić M., *Starinska lička nošnja*. Zbornik Historijskog arhiva u Karlovcu, 3, Karlovac 1973., str. 195.

Sl. 13 — Shematski kroj hlača-benevreka dinarskog tipa. (crtež 13)

pom čime se na preponama dobivaju dvije simetrične *promaje*. Po tomu doista dinarske *benevreke* pokazuju onaj razvojni stupanj na kojem su se prvotne nogavice u svom produženju tek spojile u jedan odjevni predmet. Bit će da su tako oblikovane bile i one hlače Senjskih Uskoka vojnika, kako ih je Anonim poznao. Ali Anonim donosi još jedan važni podatak o toj odjeći kojemu također nalazimo živu usporedbu u recentnoj građi. On naime kaže kako su te hlače nad koljenom šire, a na listovima tijesno priliježu i straga se kopčaju s kovnim kopčicama. Taj detalj on dalje živo osvjetljuje kad govori o tom kako Uskoci, kad prelaze neku vodu ili rijeku, ne skidaju hlača, a ipak ih ne smoče, jer donji dio hlača s otvorenim kopčama zavrnu nad koljeno, a to je, kaže on, baš spretno pri brzim ratnim pohodima. Isti detalj ne mnogo kasnije donosi i Evlija Čelebija kad kod krajišnika u sjevernoj Dalmaciji zapaža kako imaju hlače kao »*potijesne serdalije od čohes kopčama*«,⁵² pa i tu nalazimo podudarnost između nošnje Senjskih Uskoka i one iz njihova starog zavičaja. Kasnije i od Lovrića doznajemo da i Morlaci u okolici Sinja donji dio svojih dugih hlača kopčaju nad petom s mjeđenim kopčicama.⁵³ Jednaki kroj, a zapravo najbliži Anonimovu opisu u obliku takvih dugih suknenih hlača, tijesnih u potkoljenici a proširenih u stegnima, imaju još i sad starinske muške hlače u Poljcima (8), a to ponovno govori za to da su Senjski Uskoci u glavnini svog puka produživali posjedovanje materijalnog pribora usvojenog i konačno oblikovanog još ranije prije napuštanja svog uporišta u Klisu. Takve duge hlače mogle su biti i od tanjeg sukna zapadne proizvodnje, ali u nas u pravilu bile su od masivnog domaćeg sukna ili raše, izatkane i ustupane od prirodno bijele ili mrke

⁵² Evlija Čelebija, I, str. 255.

⁵³ Lovrić—Kombol, str. 93. i 94.

vune, ili obojene taninski smeđe, ili crno, tamnomodro ili tamnocrveno jer se tako javljaju u domaćoj nošnji sve do današnje prekretnice. Po svemu dakle prema Anonimu možemo pouzdano zaključiti da su Senjskim Uskocima u glavnini njihova puka služile duge suknene hlače u tipu recentnih dinarskih *benevrecka*.

Nasuprot toj rustičnoj odjeći Vecellijev uskočki vojvoda odjeven je u kratke hlače sapete vrpcom ispod koljena u tipu zapadnjačkih *culottes*, a mi bismo ih mogli nazvati *dostegnicom*. Uz takve kratke hlače obuvale su se duge pletene bječve. Osim toga uskočki vojvoda nosi mekanu kožnatu obuću. Takva bi se obuća kod nas zvala *mestve*, ipak Vecellio dobro opaža da je za velike napore Uskocima služila i neka teža obuća. O tom opet više doznajemo iz njegova opisa dalmatinskog Hrvata. To su »cipele od valjanog pusta, izvana pokrivene kožom koje pristaju na nogu i tako su visoke da sežu do golijeni« (III b). U tom prepoznajemo vrst čizama s niskim mekanim sarama i svakako sa čvrstim ustrojenim potplatom. Takva je obuća služila konjanicima i pješacima za velike vojne marševe. Međutim, na slici Vecellijev Hrvat Dalmatinac ima *opanke* vezane s oputom uz gležanj. A baš takve *opanke* pozna Anonim kao obuću Senjskih Uskoka.

O obući Anonim kaže da Uskoci oblače par bječava od sukna, ali kako talijanski *panno* znači već otkanu tkaninu, bit će da je autor zamijenio vunu sa suknenom tkaninom. Bječve naime, jer bez sumnje radi se o kraćim bječvama koje sa svojim gornjim dijelom, *grličem*, pokrivaju gležanj, nisu sašivene od suknene tkanine, iako bi se pučki reklo da su *suknene* tj. vunene, nego su ispletene na igle od opredene vunene niti. Sam *grlič* može doista biti nadodan na pletivo kao suknena *građa* koja je izvezena i našivena na ispleteno stopalo, ali takvih pojedinosti muško oko sigurno nije moglo zamijetiti. A i to što Anonim kaže da se nosi jedan par bječava, teško da se radilo samo o jednom sloju pletene vunene obuće. Anonim zatim veoma točno opisuje *opanke oputaše* ili *prepletaše* od sirove kože, koje on i zove *opanche*, jer za tu vrstu obuće ne nalazi odgovarajućeg talijanskog prijevoda, toliko su dinarski opanci specifična obuća. Anonim je zadivljen osobitim hodom naših gorštaka koji mi i sami tako dobro poznamo. No za takav hod po krševima, *po vr'ovima*, *s kamena na kamen*, kako kažu u Lici, noga mora biti dobro snabdjevena. Brzo kretanje u kraškim vrletima doista je moguće samo u opancima od sirove kože s dlakom na stopalu i dobro sapetim uz nogu s elastičnom *oputom* od ovčjeg crijeva ili istegnute trake od ovčje kože. Samo, u takvim opancima nije dovoljan jedan par bječava, potrebna su bar dva, ako ne i tri para *pletene obuće*. Donedavna takva podena obuća bila je idealna zaštita noge po svakom vremenu pa i na snijegu i debeloj planinskoj rosi. Obično su je sačinjavala tri sloja, što je zimi bilo pravilo: najprije se na голу nogu obuju unutarnje mekane *bičve*, *bječve* od bijele, dobro izlužene vunice, zatim se na njih navuku veće i grublje *čorape*,⁵⁴ koje i uz duge *benevrecke* mogu sezati do pola lista. Treći sloj čine kraći *nazuvci s grličem* koji se oblače za one duge *čorape*, ali sežu samo nešto više gležnja, gdje se *grlič* zakapča. Sve je to ispleteno na igle od vunene niti i još ukrašeno *građom*, vezom i aplikacijama. Na to se vežu gipki podatni *opanci* koji, kako Anonim točno zna, traju otprilike mjesec dana pri

⁵⁴ Skaljčić s.v. *čarapa*, *čorapa*. Bliže turskoj riječi s vokalom o u prvom slogu čuje se i sad u kontinentalnoj Dalmaciji kao naziv starinske domaće pletene obuće, dok oblik s vokalom a služi za suvremenu građansku čarapu.

svakodnevnom hodaњу. No opanci se lako nadomjestе, a i pletene je obuće u svakom domaćinstvu bilo u izobilju, za to su se žene skrбиле.

Po svemu dakle prema Anonimu Senjskim je Uskocima u glavnini njihova puka služio onakav odjevni pribor kakav je narod u planinskom zaleđu Jadrana posjedovao od davnine. U tu starinsku cjelinu u mediјеvalnim su odnosima ušli pojedini elementi ili oblici iz odjeće nižeg feudalnog društva. Vecellio međutim za uskočke glavare prikazuje onu kostimnu sliku kakva je tada općenito služila na Zapadu; pa i kod nas tako su se nosili odrasli muški članovi plemstva koji su malone svi u javnosti nastupali kao vojnici i ratnici.

Poslije god. 1600. barokne *culottes-dostegnice* preraštavaju u hirovitu nošnju srednjoevropskih landsknehta. Kod nas nije moglo doći do tih pretjeranosti pa kratke hlače uskočkog vojvode mogu biti samo domaće *dostegnice* i to većinom suknene, ali je bez sumnje bilo i svilenih određenih za velike javne nastupe jer, kako je poznato, Senjski su Uskoci raspolagali s obiljem dobrih tkanina iz svog plijena.

Vecellio posebno naglašuje da su obje bječve u jednoj boji: ili crvene ili zelene (III a, b). On to ističe jer je tada za Zapadu još među mlađim svijetom omiljena mi-part moda sa simetričnom igrom dviju boja.⁵⁵ Kasni odraz ove mode mora da je dopro i u naš puk na sjevernom Jadranu. Kao da predaja o propasti nekih naselja na otoku Krku još čuva spomen na muške nogavice u dvije boje,⁵⁶ a baš kostimna slika na Krku u svojim varijantama ima značajne crte mediјеvalne stilizacije.⁵⁷ Ipak, kod nas je mi-part manira bar u širem puku bila nedozvoljena raspuštenost, a u Senju u teškim prilikama oko god. 1600. uopće nije moglo doći do nekih ispada u odijevanju ni pored skupocjenih tkanina u uskočkim kućama. Zato razumijemo da Vecellio ističe kako uskočki vojvoda ima obje nogavice u istoj boji.

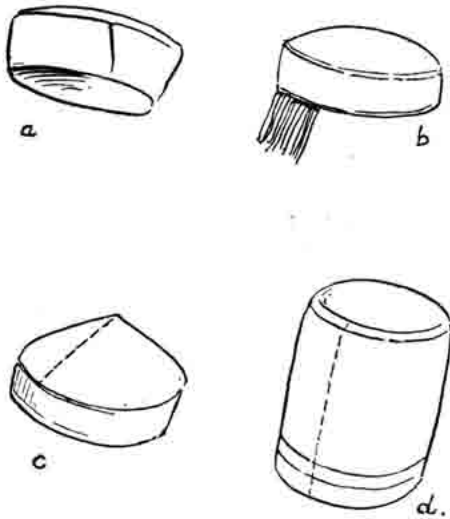
Posebno poglavlje u muškoj vojničkoj opremi čini pokrivanje glave. U Vecellijevu prikazu ni u tom ne nalazimo dosljednosti između opisa i ilustracije. I tu ćemo njegov tekst uz lik uskočkog vojvode upotpuniti s podacima kod srodnih likova. Vecellijeve riječi da uskočki vojvoda ima na glavi »*un cappelletto di velluto ò d'altro, fatto molto alla fantastica...*« (III a) prevest ćemo »na glavi imaju nevelik klobuk od baršuna ili neke druge tkanine, izrađen veoma bizarno, koji s obje strane ima raspore pa se straga može odvrnuti do pola šije, dok mu je sprijeda obod redovno uzdignut.« Na odgovarajućoj slici (3 a) međutim prikazana je kapa od neke mekane tkanine, a obod se može odvrnuti gotovo u čitavom krugu tako da se njime pokriju i uši i potiljak. Sprijeda je na kapi zataknuto pero. No ta kapa nema ništa bizarnog ni fantastičnog. Oblik kape koji odgovara navedenom opisu Vecellio ima na liku dalmatinskog Hrvata (3 b), ali i ova kapa s rasporema sa strane i s dva dijela preklopnog oboda, doista nema neki poseban,

⁵⁵ Za modu mi-part (demi-part, u dva dijela, ruho u dvije simetrično rasporedane boje) koja se iz gotičkog kostima produžuje u talijanskoj renesansi, upor. Kostümbuch, str. 122. i 128. — Upor. i Floorke, str. 32. i t. 74. — U Vecellijevu djelu motiv mi-part često se susreće uglavnom na tad već antikviranim modelima npr. fo 43. i 54. i pass.

⁵⁶ Rukopisni Liber Chronicus Parochiae »Poljica« na otoku Krku ima zapis iz vremena prije prvoga svjetskog rata o selima ove crkvene župe: »Kambonale je uništila njihova oholost. Oni su dolazili na misu u jednoj bječvi modroj, a drugoj crvenoj i pred crkvom sv. Kuzme i Damjana u Poljicama pjevali i igrali uz sopile mjesto da su išli na misu (isto se priča i o srušenom selu Padovi na Cresu).« Zapisivač ove kronike ne navodi da li ovu predaju pozna neposredno od naroda u svojoj župi ili ju je crpio iz zapisa franjevca I. M. Žgaljića iz god. 1612. — Milčetić I., *Hrvatska glagoljska bibliografija*. I dio. JAZU, Zagreb 1911, str. 462.

⁵⁷ Gušić Tumač, str. 114. i d.

Sl. 14 — Shematski prikaz nekih vrsti muške kape: a) kapa s obodom, b, c) dinarske crvenkape, d) kapa hrvaika. (crtež 14)

bizaran vid. Na što se odnosi Vecellijeva opaska da je uskočka kapa »fatto molto alla fantastica?«

U Evropi onoga vremena služe najrazličitija pokrivala muške glave. Svakovrsne kape, berete, šeširi, klobuci i vojnički kalpaci imali su u tadašnjoj šarolikoj opremi vojnika naglašenu ulogu. U tom su se isticali veliki pusteni klobuci sa skupocjenim nojevim perjem. Kod nas, pogotovo u Senju oko god. 1600., nije bilo pretjeranih modnih hirova. Okrugla, ovisoka, ali ne pretjerano, kapa od jače tkanine, crvene, crne ili zelene, imala je takav prilignuti obod s rasporem s obje strane koji je mogao biti optočen kunovinom ili kakvim drugim niskim krznom. S malim razlikama, takvu kapu kod Vecellija osim već navedenog dalmatinskog Hrvata imaju i likovi 414 (3 d), 415 (3 c) i lik 416,⁵⁸ dakle pripadnici hrvatsko-ugarskoga plemstva. Posebno još kod ovog zadnjeg izrazito mađarskog kostima Vecellio ističe da se obod ove crvene kape obrće »na vojničku«.

Kapa s podignutim obodom u dva dijela, od kojih se stražnji po volji spušta, postoji u evropskoj pučkoj nošnji od srednjeg vijeka sve do danas⁵⁹ (crtež 14 a). I sad je ima u različitim fazonama od kojih je gotovo najobičnija takva zimska kapa od kože ili podstavljena s krznom. M. S. Vlahović u svojoj studiji o najstarijoj kapi kod Jugoslavena donosi sliku takve muške kape s krznom na obodu kao recentan predmet iz Hrvatske, bez potanje oznake iz kojeg kraja, najvjerojatnije iz sjevernih hrvatskih krajeva, a zove je *kalpak-šubara*.⁶⁰ U sjevernoj Hrvatskoj međutim takva se kapa ne bi tako nazivala. *Kalpak* je uvijek visok i cilindričan, a *šubara* je sva od krzna, ovisoka i prema vrhu svedena, a nosi se ili u čitavoj visini ili nešto uvučena, ali je uvijek bez oboda. Na slici kod Vlahovića dobro se vidi da podignuti obod ima raspore na stranama da se dakle po potrebi dizao ili spuštao.

⁵⁸ Vecellio fo 416; v. bilj. III 32.

⁵⁹ Za oblik takve kape na Zapadu u 15. stolj. i oko 1500. god. upor. Evans J., *Life in Medieval France*, London 1957., sl. 46, 52, 66, 84 i 85. — Upor. i Kostümbuch, sl. 299.

⁶⁰ Vlahović M. S., *O najstarijoj kapi kod Jugoslavena itd.* Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu 1901—1951. Beograd 1951., str. 160 i sl. 50.

Takva kapa s krznenim obodom i tjemenom od crvenog sukna ili baršuna još je pred osamdeset godina služila Bunjevcima u okolici Senja (7 a). U rijetkim podacima o ovoj nošnji nema domaćeg naziva za tu kapu.⁶¹

Na širem prostoru, u istočnim Alpama i našim sjevernim predjelima, takve su kape u 17. i 18. stoljeću izrađivali mađarski zanatlije, a još u prošlom stoljeću nosili su ih i kod nas imućniji gazde u manjim urbanim naseljima.⁶² U Sredozemlju takva se kapa kao veoma pogodna za nevrijeme susreće kao pokrivalo vojnika na galijama i pomoraca.⁶³ Vojnici i mornari zatiču za takvu kapu pero, kako to ima i Vecellio na prikazu vojnika-mornara (III g). Pero na kapi ima kod Vecellija i uskočki vojvoda, ali to nije čelenka od šest pera,⁶⁴ nego pravo pero orlovo ili sokolovo (3 a).

Upravo zato jer je ovaj tip muške kape u tadašnjoj muškoj nošnji bio naširoko poznat u pučkom i plemićkom priboru, ne bi se na takvu kapu mogla primijeniti Vecellijeva opaska o fantastičnom odnosno nekom bizarom obliku kape Senjskih Uskoka.

U toj napomeni našeg izvora kao da smo na tragu jedne posebne vrsti muške kape koja je s mletačkog stanovišta doista bila neobična. Ovo je pitanje tako zanimljivo da ćemo ga potanje razmotriti.

U Senju i sad je živa predaja da su tri skulpture na portalima starih kuća »uskočke glave«.⁶⁵ Dok je jedna od tih glava shematski jednostavna, druge dvije kao da pokazuju portretne crte, iako u gruboj izradbi. Ove druge dvije pokrivena su svojevrsnim kapama. Na jednoj (4 a) to je ne suviše visoka okrugla kapa, natučena gotovo do obrva i očito izrađena od sukna ili čohne na način dinarske crvenkape. Ali za razliku od ovog poznatog tipa ta uskočka kapa ima s lijeve strane kao neki produžetak. S tjemena nakrivljena je nad lijevo uho kao neka mekana vreća koja je očito produženje oboda kape od iste tkanine. Na ovom primjeru kao da bi se taj dodatak mogao smatrati i nekom kičankom ili masivnom kitom, prebačenom na lijevo s tjemena kape. Ali na drugoj »uskočkoj glavi« (4 b) sličan produžetak kape sasvim sigurno nije kičanka. Tu je sama kapa nalik na tvrđi kalpak iako nema te visine. Na tom masivnom no ipak donekle pomno izrađenom liku kapa-kalpak također ima produžetak, izdužen s tjemena i prebačen na desnu stranu. Na tom su dodatku kape jasno označeni nabori mekane tkanine, a po masivnosti vidi se da skulptor nije prikazao neki lažanji dodatak, pero ili kitu. Iako sa svim oprezom, u oba lika moramo gledati prikaz domaćih ljudi, očito uglednijih Uskoka iz vremena do 17. stoljeća, kako stručnjaci datiraju oba ova portala s usporedo izrađenim zaglavnim kamenom na lučnom dovratniku.⁶⁶ — Pokušat ćemo pronaći oblik ovih kapa koje su tu očito bitni pribor u opremi Senjskih Uskoka.

Okolo god. 1660. Evlija Čelebija u opisu nošnje iz turskog dijela sjeverne Dalmacije, koja se zemlja ranije zvala »V Hrvatek«, kaže da tamo domaći

⁶¹ Matejčić R., *Nošnje u Senju i okolici*. Riječka revija XI, 3—4. Rijeka 1962., str. 108. Kapu ovog Salvatorova lika izjednačuje s navodom I. Franića (*Hrvatsko primorje I*, Zagreb 1937., str. 95 i sl. 38.) da se na Hrvatskom primorju nosila kapa zvana *šušnjarica*. Međutim iz Franićeva oskudnog opisa ne može se razabrati oblik ni služba ove kape koja je imala krzneni obod. Ni na slici »Starinska nošnja kod Selaca« sl. 38. koju Franić donosi prema N. Arsenoviću, na kog se poziva u svom opisu kape šušnjariće, ne može se vidjeti o kakvoj se kapi radi.

⁶² Mautner—Geramb, I, str. 460., u Stajerskoj u 18. stolj. takve kape zovu »Heyduckenhauben« i »Gruenzen (= kurucen) kappen« (podatak iz 1711. god.); II str. 385. i sl. 216. jednog recentnog primjerka.

⁶³ Bruhn-Tilke, t. 72. sl. 11. Takvu kapu ima neki portugalski konkvistador.

⁶⁴ Kako navodi Matejčić R., o.c. str. 104.

⁶⁵ V. bilj. I 21.

⁶⁶ Viličić, str. 125.

krajišnici, tad već muslimani »na glavu oblače hrvatske kapice... od crvene čohe.«⁶⁷ To je najranija vijest o onoj kapi kojoj se trag u imenu *hrvatka* održao do naših dana. A Mijatović zna za muslimansku uzrečicu iz Bosanske Krajine: »Hrvatka se čalmi ne klanja«, u čem je sadržana suprotnost između Muslimana Bošnjaka i pravih Osmanlija.⁶⁸ Više o kapi s tim nazivom doznajemo od fra I. F. Jukića. Sa svog puta po Bosni on opisuje i nošnju u banjalučkoj okolici i sa čuđenjem promatra seljačku kapu koju njeni vlasnici zovu *hrvatka*.⁶⁹ Ni on ne daje detaljan opis takve kape, ali ipak od njega čujemo da je to u prvom redu muška kapa od tanke crvene *čohe-sukna* izdužena oblika, uglavnom od tri različite dužine između 15 i 60 cm. Ovu dugu kapu muški prebacuju na rame pa ih zato ostali Bošnjaci zovu *krivokapama*, a sami svoju kapu zovu *hrvatka*, ne pridajući ovom nazivu nikakva etničkog značenja. Još i u sedamdesetim godinama prošlog stoljeća M. Pavlinović bilježi isti naziv za mušku kapu u okolici Banjaluke, ali nažalost ni ovaj vrstan poznavalac narodnog života osim imena nema o toj kapi drugih pojedinosti.⁷⁰

Prema svemu doznali smo da se neka posebna muška kapa na širem prostoru kasnije Krajine nazivala hrvatskom kapom koji se naziv kao folklorna okamina zadržao na specifičnoj kapi u okolici Banjaluke.⁷¹ Iz Jukićeva zapisa znamo da je to bila crvena kapa od mekanog sukna vrećastog oblika, koja se nosila ovješena na rame, a koju su izrađivali posebni zanatlije u Banjaluci (crtež 14 d).

Usporedimo li ove podatke sa dva predmeta koji su muzejski sačuvani, doći ćemo i do povijesnog tumačenja ovog pokrivala glave. U Etnografskom odjeljenju Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu dvije muške kape potiču iz okolice Banjaluke.⁷² Nažalost u muzejskom katalogu uz njih nema lokalnih naziva ni drugih podataka. Ipak, tri značajke bitno povezuju ove kape s pisanim podacima kako smo ih naveli, pa tako i pored toga što su sad u muzejskom inventaru bez svog naziva, oba ova predmeta pouzdano možemo izjednačiti s danas zaboravljenim nazivom kape Hrvatke. Obje ove

⁶⁷ Evlija Celebija, l.c.

⁶⁸ Mijatović A., *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*, Zagreb 1969, str. 225. i bilj. 72: »Hrvatka je stara hrvatska narodna kapa karakterističnog oblika, veza i boja. Nosilo ju je muslimansko plemstvo domaćeg porijekla. Čalmu, fes sa pletenim ovojem nosile su Osmanlije. Otpor domaćeg plemstva simbolizirao se s nošenjem takvih kapa.« Istu uzrečicu ima već Andrija Palmović u svojoj pjesmi *Bosanski korblijar*, objelodanjen prvi put u časopisu *Vienac* 1873. — *Pjesme Andrije Palmovića*, red. Fran Kolnegović, Zagreb 1883, str. 2:

»Čujem — nešto gorami odzvanja,
Korbliju, mila korbliju:

Već »hrvatka« čalmi se ne klanja!...«
s napomenom redaktora: »Hrvatkom« zovu Bosanci crvenu kapu viseću, naličnu našoj serežanskoj.» — Zahvaljujem mgr. Anđelku Mijatoviću da me je upozorio na ove podatke.

⁶⁹ Jukić I. F., *Putovanje po Bosni godine 1843*, Kolo, V, Zagreb 1847, str. 20: »Kapa u njih najveće je čudo. Ona je od najtanje crvene čohe. (Bilješka: Sto Hrvata zove *suknom*, zovu Bosanci *čohom*. A opet je Bošnjakom *sukno* ono, što se zove u Hrvatah *čoha*. Fr. J.—). Kape ove prave terzije (krojači) banjalučki po dužini od tri varste: najduže su od lakti (rifa), srednje od pč, a najkratje od četvrt lakti. Kapu tu oni na rame prebace, zato ih ostali zovu Bošnjaci »krivokapama«, a sami je kårste »hårvatka«. Pitajući ih, šta to znamenuje i odakle dolazi to ime? neznadoše mi kazati, a od Hårvatåh neznaju nit imena. Hårvatka (odgovoriše mi) zove se kapa tako kó i zobun, fes. I takovo je (kazaše) ostalo ime od starine. Tako se nose kårstjani i s malom razlikom i hristjani.« (Kurziv I. Fr. Jukić). Str. 21: »...Bošnjaci zapadnog obreda zovu sami sebe kårstjani...«

⁷⁰ Pavlinović M., *Razgovori*, Zadar 1876.

⁷¹ Tako i Zovko I., *Kape u Herceg-Bosni*. Zbornik NZO JAZU IV, Zagreb 1899, str. 194. Zna za kapu s tim nazivom: »Hrvatka ili rvatka je poznata kapa, koja se nosila oko Banjaluke.« No osim ove kratke bilješke Zovko o toj kapi nema drugih podataka, a kapa je tad još očito bila u upotrebi pa i šire poznata. — Ivanišević, str. 309. u opisu starinske muške nošnje navodi da je muško pokrivalo glave ranije bila »kapa zavrtača od crljene čoje na dva obluka, široka u dnu i u «ori, optočena crnim brusom«, (svilom), a služila je i neka kapa »kasalija... odvrnuta s visoka«, ali se iz tog teksta ne može iznaći stvarna predodžba o tim kapama, a danas je sadržaj tog izgubljenog pribora u Poljicima već zaboravljen.

⁷² Zahvaljujem prof. Ljiljani Beljkašić-Hadžidedić, višem kustosu Etnografskog odjeljenja Zemaljskog muzeja u Sarajevu, da mi je u muzejskom depou prirnavno stavila na uvid, dala precrtati i fotografirati oba predmeta, kapu inv. br. 2106-I i kapu inv. br. 10134.

kape jednake su u veličini i obliku, osim neznatnih razlika koje proističu zbog toga što je jedna od njih (inv. br. 2106 I — porijeklo: selo Ivanjska) pomnije izvedena nego druga (koja nosi inv. br. 10134, bez točnije lokalizacije). Obje su od mekanog crvenog sukna čaršijske proizvodnje koje se lako povija, obje su duge oko 30 cm, što je prema Jukićevu podatku srednja dužina kape u okolici Banjaluke. Obje imaju sitan ukrasni vez u aplikaciji tanke crne svilene uzice. No obje su jednakog, sasvim osobitog oblika. Baš taj posebni oblik kape povijene na rame, zatim materijal i boja, te čaršijska izradba, ove tri značajke izjednačuju oba muzejska predmeta s Jukićevom kapom hrvatkom. No što je najvažnije, obje ove starinske kape imaju onaj osobit oblik po kojem se razlikuju od svih naših toliko poznatih crvenih kapa. Između dviju krajnosti, u kojima se crvena kapa javlja u našem pučkom priboru, banjalučke su kape kontaminacija obiju vrsta. Jedna je vrsta poznata dinarska *crvenkapa* (crtež 14 b, c). To je niska kapa s ravnim cilindričnim obodom i plosnim ili donekle čunjastim tjemenom. Od tog se prototipa, kojim je najbolji predstavnik i sad lička *kapa kićanka*, ne udaljuju mnogo dalmatinske ni hercegovačke varijante. Drugu vrstu muških kapa predstavlja izdužena mekana kapa u obliku kraće ili duže vreće koja se ovješa sa strane na rame ili straga na pleća. U Sredozemlju ta se vrsta kape obično zove po malteškoj varijanti od crvena sukna, ali je poznata kod svih primoraca od Kvarnera do Frizijskog otočja u sjevernom Atlantiku. Nije uvijek od sukna ni crvena, često je crna, ispletena od vunice na pet igala u obliku oduže cijevi. Skupljena na oba kraja u čvor, stavlja se na glavu u dvostrukom sloju.⁷³ Kao i dinarska crvenkapa, i ova mekana izdužena kapa nosi svilenu kitu. Međutim levantinska varijanta takve odugačke ovješene kape uvijek je jednostruka, od mekanog sukna i u pravilu crvena, s manjom ili većom kitom na skupljenom vrhu. I ovu levantinsku kapu nosili su naši primorci, osobito na jugu, gdje joj se spomen sačuvao na otocima.⁷⁴ Ali u najširu upotrebu ta je levantinska kapa u naš pučki pribor ušla tek s Turcima koji su nam donijeli ujedno i njen arapski naziv. Još do prvog svjetskog rata takva se kapa u Hercegovini zvala *rakčîn*,⁷⁵ a tako su je zvali i Bunjevci u Lici koji su pored svoje indigene dinarske *crvenkape* za svečane zgrade nosili mekani *dugački rakčîn*.⁷⁶

Između ovih obiju vrsta, između dinarske *crvenkape* i turskog *rakčina* stoji muška kapa onog oblika kakav imaju dva neimenovana predmeta u Sarajevskom muzeju, a kojima odgovaraju i kape na »uskočkim glavama« u Senju. Ta odugačka i mekana kapa sa svojim obodom čvrsto prileži na glavi. Bez sumnje i u tom je bilo nekih razlika i ako se u bitnom tipološki nisu pojedine varijante odvajale od osnovno zadanog oblika. Obod je mogao biti čvršći pa i viši kako smo našli na opisanom primjeru u Senju, ali kapa je mogla biti i od sasvim mekane tkanine, kako ćemo to kasnije naći na

⁷³ Npr. muška kapa »bereta vela« na otoku Krku. Gušić Tumač, str. 118.

⁷⁴ Npr. uz konavosku mušku nošnju, ibid. str. 149.

⁷⁵ Rj. JAZU s.v. *rakčîn* »kapa kakve se nose u Hercegovini i Crnoj Gori od arap. arakčîn...« i s.v. *arakčîn*. — Škaljić s.v. *arakčîn* ima drugo značenje ove kape, bliže perzijsko-arapskom porijeklu ove turske riječi: »arakčîn, koji kupi znoj«.

⁷⁶ Rastevčić V. (Starčević A.), *Nešto o pirnih običajih u Lici*. Danica horvatska, slavonska i dalmatinska, XI 1845 (reprint Zagreb 1971) str. 143: »... bez visoke čarvene kape (rakčina) nesme se nijedan pokazati...« sc. muški u svatovima. — Zagar M., *Svadbeni običaji u Žitniku u Lici*. Etnografska istraživanja i grada II. Zagreb 1940. U dodatku donosi u cjelini navedeni članak A. Starčevića, ali u svojem opisu odjeće svatova iz god. 1939/40. više ne zna za naziv rakčîn pa ni za oblik duge mekane kape, str. 163: »... kapa im je bila crvena kićanka...«, a tako se i sad zove niska lička kapica. Inak još god. 1905. u nošnji Bunjevaca u Lici Krčmarić (Smilian s okolinom u Lici, Zbornik NZO JAZU X, Zagreb 1905 str. 321.) sjeća se »dugačkih crvenkapa s kitama«, ali ni on više nema za te kape posebnog naziva.

Sl. 15 — Auriga — pobjednik na trka-
ćim kolima; Vatikanski muzej, po M
G. Houston. (crtež 15)

takvoj kapi graničara-serežana. No takva kapa nikad ne svršava vrećasto kao neka kesa, kako takav oblik ima *rakčin*. Obratno od tog, ova duga kapa ima takvo plosno tjeme kako je to uvijek na dinarskoj niskoj kapi. Ovo tjeme ili dno kape uvijek je kao pravilan krug posebno krojeno i našiveno na vreću koja čini oduže tijelo kape ili zapravo njen izdužen mekani obod. Sastav oboda i tjemena izveden je pomnim šavom na način prave crvenkape. Malo savijen gornji rub oboda konveksno prelazi u tjeme, kako to imaju starinske varijante niskih dinarskih crvenkapa. Po tom je šavu, opet na isti način kao na niskim kapama, apliciran vez koji se nastavlja i po dužini kape na sastavu dviju dugih stranica oboda. Kad je kapa navučena na glavu, tad ono njeno ravno tjeme sa strane visi nad ramenom ili čak i pada na rame, ali i pri tom ostaje plosno i ne povija se. Lako je zamisliti da je na tom dnu tada, kad je takva kapa služila plemićima, bio izvezen ili apliciran rodovski amblem ili grb.

Ovakva je kapa ušla i u nošnju serežana na početku 19. stoljeća kad su serežani kao elitni rod u sastavu Vojne granice dobili povlasticu da zadrže svoju narodnu nošnju.⁷⁷ Na grafikama popularnim poslije god. 1848. serežani u svojoj šarolikoj nošnji, složenoj od domaćih i orijentalnih elemenata, osim niske crvenkape i pravog rakčina imaju i takvu odužu mekanu kapu s ravnim tjemenom, prebačenu straga ili na rame. Kad je ban Jelačić preuzeo komandu nad Vojnom granicom, on je u svoju velikašku odoru dodao i ove vrste kapu, očito kao poznati znak serežanske opreme. Razumljivo, njegova je kapa velikaški udešena s krznom na obodu i s čelenkom, ali na svom izduženom suknu nosi ravno dno s izvezenim ilirskim grbom, zvijezdom danicom i polumjesecom. To je posljednje izdanje one kape koja je nekad, osobito u 16. i 17. stoljeću, dobila svoje ime

⁷⁷ Vaníček F., *Spezialgeschichte der Militärgrenze*. I—IV. Wien 1875, III str. 338, 319, 342 i na str. 345: »Die Bekleidung... Serežaner hatte in der bisherigen zwanglosen, dem Serežaner-dienste ganz angemessenen Nationaltracht... zu bestehen.«

*hrvatke*⁷⁸ bez sumnje zato jer je bila karakterističan pribor hrvatskih rodova. Ovim je putem baš takva kapa ušla i u posjed Senjskih Uskoka, pa je i to jedan od onih rekvizita koji je Uskoke povezivao s ostavljenim zavičajem. U to se uklapaju i obje skulpture na senjskim dovratnicima u kojima s pravom gledamo ovo specifično pokrivalo. Upravo je po takvoj kapi Mlećanin mogao doznati da je uskočka kapa »*molto fantastica*«. No on sam sigurno nije poznavao baš tu vrstu kape pa je uskočkom vojvodi radije nacrtao tada svim poznatu vojničku kapu s povrnutim obodom. Ako je naime takva posebna »*hrvatska kapa*« sredinom 17. stoljeća pripadala islamiziranim potomcima krajiškog plemstva, nedvojbeno potjecala je još iz 16. ili iz druge polovine 15. stoljeća, iz onog dinamičnog razdoblja kad su se, našli smo, formirali i ostali elementi u plemićkom odjevnom priboru južne Hrvatske, gdje su novi impulsi s tursko-levantinskim utjecajem nasjeli na domaći indigeni materijal što ga je rodovska predaja uporno produžavala i tada kad je u stalnim ratovima ovo društvo naglo osiromašilo i kad je prekinut svaki daljnji razvoj materijalnog dobra u ovoj zemlji, na krovovoj krajini.

Vecellijev uskočki vojvoda ima nad čelom zatakuto pero u svojoj vojničkoj kapi. Pero na muškoj kapi, orlovo ili sokolovo, od starine znak je slobodnog muškog člana roda, a zatim viteza i vojnika uopće. Preneseno u trajni materijal, pero se preoblikuje u čelenku od kovine. Zadržavši isto značenje, čelenka se razvija u vidni društveni pokazatelj, pa broj njenih kovnih izdanaka označuje rang nosioca. Osim toga čelenka nosi i porodični grb, kako to ima npr. ban Juraj Zrinski na svojoj zlatnoj čelenki.⁷⁹ U skromnijem izdanju tako se u Poljicima do naših dana u nekim kućama čuva srebrna čelenka s obiteljskim grbom.⁸⁰

Ni Vecellio ni Anonim ne govore kakav su pojas nosili Senjski Uskoci. Vecellijeva opaska da se »ne opasuju« može se primijeniti samo na svečanu mletačku kazaku. No bilo kako da je odjeven plemić, a i običan vojnik, nije mogao biti bez pojasa, nije mogao biti *raspojasan*, kako je ova riječ upravo po simboličnom značenju pojasa u nas zadobila pejorativno značenje. Od starine je naime pojas znak slobodnoga muškarca pa u tadašnjem društvu nema pripadnika slobodnoga roda koji se punoljetan ne bi opasao. Ujedno pojas služi i za nošenje oružja i drugih priručnih stvari jer odjeća u opisanom cjelini nema džepova.

Najobičniji muški pojas u nas od davnine bila je *pašnjača* (9 a). To je širok čvrst remen, često optočen kositrenim zrcima tzv. *pulijama*, a mogao je imati i nekoliko *džepova*, što su ih dijelili listovi od tanje mekane kože na unutarnjoj strani takva velikog pojasa.⁸¹ U najjednostavnijem vidu kao kožnati opasač, takav se arhaični pojas održao u našim planinskim krajevima do danas. Služi i uz žensko ruho, a kao sasvim praktičan steznik, koji pridržava slabine pri teškom radu osobito pri nošenju tereta, donedavna su kožnatu pašnjaču nosile žene na golom tijelu pod košuljom, tad naravno bez metalnih aplikacija. Okovana muška *pašnjača* bila je uvijek ugledan i skup predmet, pa su u svagdašnjem ruhu prevladavali jednostavniji upotrební oblici. U pisanim izvorima gotovo i nema podataka o tom rustič-

⁷⁸ V. bilj. III 68. gdje F. Folnegović još god. 1883. kapu hrvatku nalazi sličnom kapi serežana.

⁷⁹ Zrinski-Frankopani sl. na str. 5.

⁸⁰ Ivanišević, str. 334: »kape velike zavrtače... za njon srebrno krilo, a na njemu urezan obiteljski grb.«

⁸¹ Gušić Tumač, str. 61 i sl. 36. — Salvator t. 15, 17, 33, 36, 39, 49, s osobito velikim džepovima t. 64. — Dinčić, pas na struke i na njem pašnjača t. 16. velika pašnjača t. 18, 26 i 28., trabolos i pašnjača t. 51.

nom priboru koji u našim folklornim varijantama postoji do danas u službi i izradbi, a kojem usporedbu nalazimo već u pretpovijesnim arheološkim nalazima u Lici.⁸²

U Sredozemlju su laganiji i dekorativniji tekstilni pasovi rano stali potiskivati arhaičnu gorštačku pašnjaču. Kao da bi vijest o takvu kožnatom vojničkom pojasu još mogli naći u Vecellijevu opisu starinskog vojničkog ruha, u njegovo doba već napuštenog, gdje on govori kako vojnik o pojasu ima mač, a uz to i neki džep i da u njem nosi bodež.⁸³ Iz tog se teksta ipak ne razabire radi li se doista o džepu ili nekoj kesi, kako samostalnu kožnatu torbu u srednjem vijeku nose o pojasu momci, paževi i lovci. U lovačkoj opremi slična torba još donedavna ima podjednak oblik polukružne kožnate spremnice, a nose je obvezatno lugari i čuvari lova. Vecellijev podatak međutim može se razumjeti tako kao da se tu doista radi o pašnjači s džepom, jer tako se nosi bodež i sad u nas. U brevilokventnom Vecellijevu tekstu to je mjesto nedorečeno, pa bi upravo u tom našli potvrdu da se doista radi o pašnjači s džepovima ili s jednim džepom, jer u tom slučaju razlikovanje između pojasa i spremnice uza nj nije ni potrebno.

Ni uz lik Hrvata Dalmatinca Vecellio ne daje opis pojasa, iako se njegov podatak »tako opasuju turski mač« (III b) može odnositi samo na neki remeni pojas o kakvom se mač ili sablja nosi uz lijevi bok. U Vecellijevo je doba u vojničku opremu već uvelike ušao pojas izatkan od mekane tkanine koji se čitavom dužinom omatao oko struka. I ova vrsta pojasa održala se u našem folklornom ruhu, gdje se u muškoj nošnji kontinentalne Dalmacije takav pojas zove *trabolas*.⁸⁴ Već ovaj naziv ukazuje na porijeklo tog predmeta jer je afrička luka Tripolis i sad još jedno od glavnih tržišta ove tekstilne robe. Otkan od svile, vunice ili pamuka, u jednoj boji ili sa šarenim prugama živog kolorita, orijentalni je pojas do naših dana prisutan u čitavom Sredozemlju (9 c). Kako su ga kao primarno perzijsko dobro usvojili Osmanlije, to je s ranim turskim uticajima ušao i u našu mušku nošnju gdje služi kao pojas, a i kao saruk oko fesa. U smanjenom formatu nalazi se i u ženskim varijantama na jugu.

S prevladavanjem levantinske nošnje u Sredozemlju takav je obilan tkani pojas ušao i u opremu pomoraca i konkvistadora. U liku vojnika na mletačkim galijama Vecellio ima upravo ovu vrstu pojasa (III g, 3 g). Slika i opis dobro se slažu da je taj vojnik: »opasan s nekoliko reda isprugane tkanine ili od svile ili od vunene prugaste tkanine.« No ne samo pojas, nego je i u cjelini odjeća ovog vojnika-mornara izrazito levantinska. Haljetak sprijeda skopčan ima izrez gdje je vidna bijela košulja, a mekane hlače su od platna ili od sukna u boji, najčešće modroj (Vecellio kaže da je i haljetak modar). Kod nas u primorju takve bi hlače koje dopiru niže koljena zvali *gacé*. Iako levantinskog kreja, ova odjeća još nema onaj obilno nabrani *tur*, kako je to u tkaninama hipertrofiranoj osmanlijskoj nošnji. Uz ovo mornarsko odijelo ide i posebna mekana obuća, u nas poznata kao *kondure*, pa veća ili manja crvena kapa, kod vojnika s perom. Taj je kostim urasao u kostimnu sliku Sredozemlja pa i našeg primorja. S malim izmjenama on u 17. stoljeću ulazi u baroknu modu od koje prima zaobljen kroj,

⁸² Drechsler-Bižić R., *Japodske kape i oglavlja*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. serije III, Zagreb 1968, str. 30, i 44.

⁸³ Vecellio fo 55: »... Portavano cinta al fianco una spada larga con una tasca davante, presso alla quale havevano ancora il pugnale...»

⁸⁴ Gušić Tumač, str. 149.

što se vidi na dugom rukavu prilegnutom uz ruku i skopčanom u zapešću.⁸⁵ U toj se maniri zadržava na našem primorju u nošnji nevelikih urbanih naselja, otkud prelazi u folklornu baštinu. Vjeran prikaz tako odjevenog otočana nalazi se na zavjetnoj slici iz god. 1759. u samostanu trećoredaca u Martinšćici na Cresu, gdje donator Simon Carabaglia-Karabajić uz opisano ruho ima i takav svileni pojas, očito skupocjen, ukrašen s utkanim prugama u različitom sitnom uzorku (1 b).

U 17. stoljeću takav pojas ulazi i u evropski kostim, pa ga nalazimo i na portretima naših velikaša, npr. Frana Krste Frankopana,⁸⁶ a i na portretu Petra Zrinskog, gdje se dobro vide kose ukrasne pruge utkanice.⁸⁷ Takav pojas ima i vojvoda Prvan Kokorić,⁸⁸ a naglašen je i u odori hajduka Stanislava Sočivice.⁸⁹ Nećemo mnogo pogriješiti ako ustvrdimo da su i Senjskim Uskocima služili pojasi ove vrste. Pojas tipa *trabolos* kao izrazito mediteranski pribor, u vremenu oko god. 1600., nije mogao ni u Senju ostati nepoznat.

Dodati ćemo i značajke treće vrste muškog pojasa jer uz odjeću, kojoj određujemo tipološku pripadnost, morala je postojati i ova vrsta našeg pojasa. To je *pas na struke*, kako se danas obično zove takav muški pojas u folklornim varijantama.⁹⁰ Muški pas izrađen je od vune tamnih boja tako da je nekoliko uporednih struka od ispletene uzice u pravilnim razmacima skupljeno, i s ukrasnim šivanjem sapeto okomito na dužinu pojasa (9 b). Po više takvih struka i veza tvori pojas koji je u pravilu tako dugačak da se nekoliko puta obavija oko pasa, a slobodni mu krajevi s ukrasnim kitama vise niz desno stegno. Dok je u dalmatinskom zaleđu takav pojas uz kožnatu pašnjaču još i sad stalni pratilac one muške nošnje koja po funkciji i stilu potiče iz medijevalne vojničke opreme,⁹¹ u Hrvatskoj Posavini takav se pojas nikad nije nosio na domaćem platnenom bijelom ruhu. Ipak je još do nedavna u selima oko Siska takav pojas služio kao znak *kosibaše* i njegova prvenstva pri kosidbi u velikoj mobi.⁹² Tako se u tragovima tu sačuvala uloga ovog pojasa kao oznake istaknutog pojedinca. U povijesnim izvorima nema podataka o ovoj vrsti muškog pojasa. Dok bi se prema Hacquetovu nazivu *Husarenbinde* (VI a) moglo reći da je taj rekvizit k nama došao iz evropske vojničke odore, predmet sam po sebi, po svom materijalu i izradbi govori da je to od starine pribor dinarskih gorštaka. U prvom redu sirovina, to je vuna domaće ovce, zatim kolorit u tamnim bojama dobivenim starinskim postupkom, pa osobito način kako su ispletene uzice za struke i njihovo sastavljanje s bodom na iglu, sve to govori da je čitav radni postupak u izradbi ove vrsti pojasa u našim brdskim krajevima bio oduvijek u ženskim rukama. Takav pojas u svojoj likovnoj cjelini predstavlja savršen proizvod starinskog ženskog umijeća koje je doduše ostalo na primarnom radnom stupnju, ali je u svom arhaičnom postupku doseglo vrhunac profinjene, upravo virtuozne izradbe. Baš takva arhaika daje sasvim karakterističan stilski izraz našem domaćem tekstilu. Pa i sam oblik dugih struka i ukrasnih kita, a i svojevrsna skala boja, sve to govori da je to dinarsko

⁸⁵ Bruhn-Tilke t. VII, broj 15—19.

⁸⁶ Zrinski-Frankopani sl. na str. 101. i sl. na str. 45.

⁸⁷ Ibid., sl. na str. 263.

⁸⁸ Fortis, t. IV.

⁸⁹ Lovrić, t. uz str. 123.

⁹⁰ Gušić Tumač, str. 183. i d. i sl. 36.

⁹¹ Npr. u muškoj nošnji Cetinske krajine, ibid. 1.c.

⁹² Predmet u posjedu Etnografskog muzeja u Zagrebu, inv. br. 14754 potječe iz Sunje.

kulturno dobro. Već u antici sličan muški pojas, dug i sav ispletan od uzica parcijalno skupljenih, služio je kao elastična stega na slabinama pri velikom tjelesnom naporu, kako to ima auriga, pobjednik na trkaćim kolima na jednom kipu u Vatikanskom muzeju⁹³ (crtež 15). I ova analogija govori za starinu ove vrsti dinarskog pojasa.

O *pasu na struke govore* i Fortis⁹⁴ i Lovrić.⁹⁵ No dok se iz oskudna opisa Fortisova jedva razabire da se radi baš o takvom pojasu, (a to je razumljivo, jer je stranom putniku takav muški pojas bio sasvim nepoznat), upravo iz Lovrićeva prigovora da takav muški pas nije od svile kako Fortis kaže, nego da je »od vune obojene po volji«, doznajemo da su i tada postojala oba danas nama poznata modaliteta ovakva istovrsnog pasa na struke. Naime, dok Lovrić kao Sinjanin pozna samo takav vuneni pojas kako je to i danas u zaleđu, — u primorskim je stranama, posebno u Ravnim Kotarima, Fortis doista mogao vidjeti takav pojas od svile. Jedan takav svileni primjerak, danas u muzejskom posjedu, potiče iz istarskog sela Peroja.⁹⁶ Iako u Istri, Perojci su i nakon doseobe u svoj današnji zavičaj u mnogome ostali povezani sa Zadrom i njegovim kotarom, već zbog svoje pripadnosti tamošnjoj eparhiji. Tako se i tu održala domaća proizvodnja i upotreba svile, kako je to bilo veoma poznato u granicama mletačkog posjeda od početka 15. stoljeća dalje.

Već spomenuti turski putopisac Evlija Čelebija na svom putu po Lici i sjevernoj Dalmaciji na široko priča o nekom osobitom muškom pojasu.⁹⁷ Iako su upravo ova mjesta u njegovu itineraru dvojbena, za nas to ostaje sporedno jer epizoda s pojasom tako je neposredno ispričana da u tom moramo povjerovati učenom Turčinu i pored izvjesnih nejasnoća i preuveličanja, svojstvenih njegovu izlaganju. A za naše razmatranje nije prvenstveno važno radi li se o nekoj pojavi u pučkom životu s ovu ili s onu stranu na tadašnjem razmeđu carstava, jer tada i pored turske okupacije i jakih kretanja u pučanstvu još uvijek u čitavoj krajini živi jedan narod koji posjeduje podjednaki pa i isti materijalni pribor. Evlija Čelebija kaže o narodu u zemlji, koja je tad još turska, ali stalno uznemirivana četovanjem, da su to »ratnici u kojih čorda stalno visi o pojasu, a puška u ruci« i dalje da »danju i noću spavaju pod oružjem.«⁹⁸ Još dvjesto godina kasnije fra Jukić piše kako »u župi banjalučkoj seljaci imaju zobun ... pripasan ... s malom puškom okovanicom, koju nikad ne vadi. Pod njom ore, kosi, kopa, dapače mnogi i spava.«⁹⁹ Takav je život na obje strane turske granice, a pogotovo Senjski Uskoci na čitavom prostoru svojih akcija stalno provode nemiran život gerilskih ratnika.

⁹³ Houston M. G., *Ancient greek, roman and byzantine costume*. London 1947., str. 107 i sl. 119. (dalje: Houston).

⁹⁴ Fortis, str. 87.

⁹⁵ Lovrić, str. 113: »Ječerma ... cui cingono con una fascia, che comunemente non è di seta, come suppone il Fortis, bensì di lana colorata a capriccio, fatta di tante cordicelle unite, lavorate a treccia ...»

⁹⁶ U posjedu Etnografskog muzeja u Zagrebu, inv. br. Et. 15240 pojas izrađen od vune obavijene svilom s kitama od svile.

⁹⁷ Evlija Čelebija, str. 254: »Oni se opasuju opasačima za koje se veže oružje. Oni te pojaseve većinom nazivaju zunnar. (?) To je istina po vjeri zabranjeno ali je nužno. Ako oni koga zarobe, vežu ga tim pojasom. Kad vade vodu iz bunara izvlače je tim pojasom. Mnogi ratnici kad su pali u zarobljeništvo napravili su od svoga pasa užu pomoću koga su se izvukli iz tamnice i pobjegli iz neprijateljskih gradova. Kratko rečeno ovaj je pojas njima potreban pa im je šerijatski sud dopustio da ga nose.«

⁹⁸ Ibid., l.c.

⁹⁹ Jukić I. F., l.c.

Govoreći o nošnji ovoga kraja Evlija Čelebija posebno ističe pojas za koji, kaže, »veže se oružje«, tj. nosi o pojasu.¹⁰⁰ S tri osobine on sagledava važnost tog pojasa: zarobljenike se veže tim pojasom, zatim se s njim izvlači voda iz bunara i najposlije oni koji padnu u zarobljeništvo spašavaju se pomoću tog pojasa, jer od njega naprave užu »pomoću kojeg su se izvukli iz tamnice i pobjegli iz neprijateljskih gradova«. Sve se to može izvršiti samo od onakva pojasa koji se sastoji od dugačkih i jakih pletenih uzica. Odriješene iz struka ove pletenice doista mogu dati užu, čvrsto i pogodno za opisane radnje. Pa i činjenica da je takav pojas muslimanima zabranjen po vjeri, ali je ipak šerijatski sud domaćim ratnicima dopustio da ga nose jer im je, kaže Čelebija, potreban, i to govori za domaću, Osmanlijama stranu vrstu muškog pojasa. Kad bi se radilo o nekom veoma dugačkom i čvrstom trabolosu, neka vjerska zabrana ne bi imala opravdanja jer je takav tkani pojas opće usvojen dodatak u orijentalnim nošnjama, a Evlija Čelebija i sam navikao na tkanjem obilne haljine, ne bi ga ni zapazio kao neku osobitost.

Tu se dakle očito radi o domaćem muškom *pojasu na struke*, i to kao o priboru domaćeg svijeta, krajišnika, u onoj zemlji iz koje stalno nadolaze uskoci.

Sve tri vrste muških pojasa, kako smo ih našli u starijem domaćem priboru, mora da su pripadale i u opremu Senjskih Uskoka u doba njihove dominacije na moru i kopnu krajine.

O pojasu nosilo se oružje, a i različite spremnice za prah i mazivo pa i kresivo, taj toliko potreban pribor svakom vojniku. I tada, kad još nije bilo duhana ni lule s kamišom, kresivo ili ognjilo s trudom i kremenčićem u omanjoj kožnatoj kesi, nosio je uza se svaki odrasli muškarac, uvijek u pojasu. Sve te sitnije stvari bile su stalno pri ruci. S tim se dotičemo pitanja: kako su Senjski Uskoci nosili sa sobom taj najpotrebniji pribor, prah i mazivo, šilo, kresivo, *britvu kosturu*, tj. omanji nož na zatvaranje s koricama od kosti ili roga, zatim drvenu putnu čašu a i nešto hrane, bez čega se nije kretali od kuće. Za sve to morala je služiti neka kesa ili torba kožnata, sukna ili otkana od domaće vune. Već smo našli lovačku torbu kao medijevalni pribor, a poznato je kako naš svijet kreće na put s klječanom *torbom uprtnjačom* o ramenu. No ništa ne možemo reći o tom kakvu su neku kesu imali Senjski Uskoci iako se za stalno nisu dizali na pohode, a da pored arkebuze prebačene o ramenu, kako to donosi Anonim, nisu uza se imali bar neku spremnicu za prah, vjerojatno kožnatu ili od svinjskog mjhura, kako je do nedavna služila kao kesa za duhan. Mogao je za to služiti i rog, kako to Fortis zna za Morlake u sjevernoj Dalmaciji.¹⁰¹

Od Anonima doznajemo još za jedan važni predmet u opremi Senjskih Uskoka. To je velika kabanica za koju Anonim zna i domaći, uskočki naziv. On taj veliki ogrtač zove *copinich* (IV), a iz njegovih riječi vidimo da je to ogrtač u obliku velike pelerine od ustupanoga sukna. Taj veliki ogrtač služi Uskocima zimi i za nevremena, a pokriva tijelo u punoj dužini gotovo do tla. Ima i veliki ovratnik, *bavero*, koji spušten na leđa seže gotovo do pojasa, a za kiše ili vjetra prebacuje se na glavu i veže s uzicom tako »da ga vjetar ne podigne s glave«. Naziv *bavero* prevodim s *ovratnik*, iako to nije precizno, jer je to zapravo oveći dio istog ravnog sukna koji se u kroju ogrtača

¹⁰⁰ Evlija Čelebija, l.c.

¹⁰¹ Fortis, l.c.

nastavlja tako da se prebacuje na ramenima. Nijemci zovu takav okovratnik *Kleiderkragen*¹⁰² jer je doista sastavni dio samog ogrtača. Podignut, takav ovratnik tvori kapuljaču, ali ipak ostaje na tjemenu nesastavljen, dok je prava kapuljača sašivena. Od pradavnih vremena takav se praoblik obrane od kiše u dugom razvoju preoblikovao i materijalno i po funkciji iz prvotno upotrebnog plašta postao dekorativni crkveni *pluvijal* kojem još uvijek naziv svjedoči o porijeklu od kišnog ogrtača. U svom se prvotnom obliku i službi kišni ogrtač zadržao u mnogim našim pučkim varijantama. Blizu usporedbu Anonimovu ogrtaču daje Lovrić u opisu morlačke nošnje iz okolice Sinja. Takav ogrtač bez rukava, za koji Lovrić zna da se zove *kabanica*, ima oveći okovratnik koji se diže na glavu i koji Lovrić zove *kukuljica*.¹⁰³ Prema slici Vj. Karasa takav je veliki crveni plašt još u prošlom stoljeću služio i građanima u kontinentalnoj Dalmaciji.¹⁰⁴ Kao vojnički ogrtač veliki je plašt oblikovan već u kasnoantičkoj *paenuli*, a kao izrazito konjanički pribor u dimenzijama gdje plašt pokriva konja i jahača, dolazi sa seobom naroda iz prostora oko Kavkaza i crnomorskih stepa.

Između recentnih muških ogrtača u primorju najbliža je Anonimovu *copinichu* *crljena dolama*, *divan-kabanica* u starinskom ruhu Poljičana.¹⁰⁵ Prema predmetima koji se kao *kneževa kabanica* i sad još čuvaju u poljičkim kućama, što je poslužilo V. Meneghellu-Dinčiću za njegovu sliku (8), ta lijepa pelerina s obilatim naborima ima opisanu nepravu kapuljaču. Nešto smanjena u formatu jer je poljička kabanica izgubila prvotnu službu zaštite od nevremena i postala atribut ugleda i isticanja u javnosti, poljička kabanica može opravdano asociirati sliku uskočkoga ruha, pogotovu što smo i u obliku dugih muških hlaća našli srodnost između obih vremenski udaljenih, ali društveno blizih odjevnih kategorija.

Iz Sanudovih zapisa doznali smo kako su se već god. 1510. Poljičani ogrtali u crvene kabanice s kukuljicom »*kao Turci*« (I b). Da li je današnja poljička kabanica, a s njom i *copinich* Senjskih Uskoka takav turski pribor, prihvaćen na krajini i s uskočkim prilivom prenesen u Senj?

Velika crvena kabanica s kukuljicom poznati je ogrtač naših krajišnika sve do Trenkovich pandura pa i u 19. stoljeću općenito kod hrvatskih serežana. Otuda našim krajišnicima naziv *Rotmäntler*,¹⁰⁶ a i Hacquet zna da je takav plašt stalni pratilac hrvatskih vojnika.¹⁰⁷ To su međutim u većini bile prave kapuljače, iako se na serežanskoj kabanici javlja i veliki nešivani ovratnik kao zaštita glave. U folklornoj tradiciji takav je kružni ogrtač preuzeo ulogu reprezentativnog dodatka uz svečanu odjeću, kako smo našli za kneževu kabanicu u Poljicima i kako to između ostaloga nastupaju ugledni

¹⁰² Bruhn-Tilke, str. 32. i d.

¹⁰³ Lovrić, str. 113: »Kabanizza, cui stà coniato un lungo bavero, che si pone sopra il capo per riparar la pioggia, e che vien detto Kukuglizza.

¹⁰⁴ »Trgovac iz Sinja na konju« akvarel Vj. Karasa iz god., 1849. u Povijesnom muzeju Hrvatske.

¹⁰⁵ Ivanišević, l.c.: »Najdišnja je bila crljena dolama, kabanica ili kako bi je za čast zvali divan-kabanica. Bila je dosta podugačka poniže malo kolina, a povr' ramena oplećak...«

¹⁰⁶ Vaniček, o.c. II str. 64, sredinom 18. stolj. u opremi krajiških busara »I rotter Mantel mit deutschem Kragen und gefüttert.« — Vukotinić Lj., *Illrisam i kroatizam*. Kolo II Zagreb 1842, str. 115: »Nije li svet negda Rotmäntler-e spoznavao?« (tj. hrvatske vojnike na svjetskim ratištima.)

¹⁰⁷ Hacquet, str. 177. u opisu Ličanina: »... niemals ohne seinen roten Mantel, mit einem viereckigen Kragen, womit er eine Kapuze bilden kann.« Str. 178: »Wie der Likaner und alle Kroaten ihren Mantel, der roth ist, tragen... findet man auf der 6ten Vignette zu Anhang des 4ten Heftes vorgestellt.« (V. prilog 6 c).

Konavljani na blagdanu sv. Vlaha u Dubrovniku. Turski oblik tog velikog muškog ogrtača kontaminirao se s istoznačnim prastarim dobrom na Balkanu i u čitavom istočnom Sredozemlju, gdje je crveni tekstil odavna služio za svečane i obredne čine i za velike narodne zborove i svadbe.

Pored svega toga današnji habitus poljičke kabanice, a još posebno Anonimov podatak da se uskočki ogrtač zove *copinich*, ukazuju na to da je ova varijanta u svojoj konačnoj stilizaciji ušla nekim drugim putem u naše plemstvo. Riječ *copinich* u nas nije sasvim nepoznata. Odjevni predmet u obliku plašta sa sličnim se nazivom zadržao kao folklorni ostatak u Hrvatskoj Posavini, gdje se s nazivom *kepenek* zove ogrtač od finog tamnomodrog sukna s velikim ovratnikom koji se, međutim, ne diže na glavu, nego služi kao ukras na način bidermajerske pelerine.¹⁰⁸

U evropskoj odjeći takav je ogrtač s ovratnikom-kukuljicom u prvom redu služio na putovanjima za poklonstva u Rim ili druga zavjetešta, od čega je i nastao naziv pelerina.¹⁰⁹ Pod tim nazivom zvonoliki plašt od finog sukna za direktorija ulazi u građansku modu i u bidermajeru općenito služi za malo i veliko, muško i žensko. Bidermajerska okrugla kabanica, s rukavima ili bez njih, snabdjevena je s jednim, dva, pa i više volana koji od vrata pokrivaju ramena katkada sve do struka.¹¹⁰ Naš posavski *kepenek* primio je donekle ovu bidermajersku stilizaciju, ali je i pored toga zadržao stariji naziv, kod nas već otprije usvojen. Posavski *kepenek* ne nosi se više uz dnevno ruho, nego u pojedinim primjercima, koji i materijalno potiču iz prošlog stoljeća, služi kao obredni ogrtač u svatovima. Naš kajkavski naziv *kepenek* pozajmljen je iz mađarskog gdje u književnom jeziku *köpeny* znači *zimski kaput, kabanica*, ali i *ogrtač, omatač, plašt*.¹¹¹ Naši stariji rječnici donose našu riječ kao *kepenek* i *kapenak*. Rječnik JAZU *kapenak* izvodi iz turskog naziva *kapenek* s usporedbom iz bugarskog, poljskog i ukrajinskog,¹¹² dok kajkavski oblik *kepenak* izvodi neposredno iz mađarskog *köpenyeg*.¹¹³ Belostenec svoju riječ *kepenek* upotpunjuje sa sinonimima *kabanica* i *japundža*, a prevodi je latinskim *penula, lacerna* i dr. sve sa značenjem plašt, ogrtač.¹¹⁴ Ali nada sve je zanimljivo da se riječ u nas zadržala samo u kajkavskom govoru sjeverne Hrvatske, dok je Belostenec uopće ne pozna iz svog kajkavskog zavičaja, nego je označuje kao dalmatinsko jezično dobro. Ta je riječ dakle u Belostenčevo vrijeme živjela u primorju, i to, kako i Belostenec donosi uglavnom u vojničkom krugu. Očito je dakle taj primorski i dalmatinski ogrtač s ovratnikom-kukuljicom jedan od onih elemenata iz feudalno-vojničkog društva koji je nama unesen u vrijeme homogenih klasnih izjednačenja hrvatskog i ugarskog plemstva. Ako ta riječ i potiče prvotno iz turskog jezika i najprije je istočnim putem ušla u bugarski, poljski i mađarski, k nama doprla je već u stilski preoblikovanom plaštu sa sadržajem feudalnog pribora. To je onaj isti put po kojem smo slijedili i

¹⁰⁸ Tri predmeta u Etnografskom muzeju u Zagrebu, inv. br. Et. 10.110, Et. 16.675 i Et. 18.243, sva tri iz sela kraj Sv. Nedele kraj Zagreba. — Tkalčić V., *Seljačke nošnje u području Zagrebačke gore*. Narodna Starina X, Zagreb 1935 str. 160 i sl. 80.

¹⁰⁹ Bruhn-Tilke, str. 31 i d.: Pilgermantel.

¹¹⁰ Ibid., l.c. i t. 121. sl. 14.: Schalterkragenvolant. — Kostümbuch, bidermajerska pelerina sl. 562, 565, 611. i 630.

¹¹¹ Halász E., *Magyar-német kézisztótár*. Budapest 1966 s. v. köpeny, Mantel, Hülle, Ummantelung: s.v. köpönyeg v. köpeny.

¹¹² Rj. JAZU s.v. *kapenak*.

¹¹³ Ibid., s.v. *kepenak*.

¹¹⁴ Belostenec: Képenek D. (= dalmatice). Tur. Scl. (= turcicoslavonice) Japungye. Penula, lacerna et aliquid et sagum dicunt; quatenus et vestes militaris. Kepenek sztari, lacerna obsoleta. 3. Kepenek kónsi, penula scortea. 4. Kepenek koszmati kakva je i choha. Gausapina penula, gausipe, gausapes is, gausapa endormis vestis vilosa, hirsuta.

usvajanje *ugarštice* kao feudalne varijante istočnog kaftana-dolame. Kod nas se zatim taj plašt kontaminirao dijelom s autohtonim ogrtačima s kukuljicom, dijelom s neposrednim turskim pozajmicama. Za slijevanje sa starijim domaćim oblicima doznajemo od Belostenca od njegovih dopuna uz riječ *kepenek*. Tako on *kepenek kožni* prevodi s *penula scorteae*, a to odgovara našem arhaičnom *kožuhu*, a i njegov *kepenek kosmati* — *vestis vilosa, hirsuta*, naš je dinarski *bičalj*, ova prastara imitacija prvotnog kožuha.

Dragocjeni Anonimov podatak koji je suglasan s navodima Belostenca potvrđuje da je velika kabanica s ovratnikom na našem primorju usvojena pod feudalnim vojničkim nazivom *copenich*, što bi moglo glasiti *kopenik*, *kapenik* ili sl. Ujedno doznajemo od Anonima da je takav ogrtač u Senju imao svaki Uskok. A kako se kasna paralela ovom plaštu održala upravo u Poljicama, nameće se pomisao da je blisko srodstvo ovog predmeta postojalo još iz onih dana kad su branioci Klisa, a kasnije i Senjski Uskoci, pamtili, jednako kao i Poljičani, da su potomci starih plemićkih rodova.¹¹⁵ Kao rođeni slobodni ljudi spontano su usvajali tadašnje tekovine vojničko-feudalnog društva, pa i način odijevanja. No dok se u 17. stoljeću odjeća višeg društva u Senju znatno izmijenila, u seljačkoj Poljičkoj župi održao se tvorni pribor iz onog vremena kad su Poljica kao osamljen, još nepokoreni bastion stajala na razmeđu tuđih imperija. Međutim, i pored promjena koje su Senjane i Uskoke stezale u sve jaču administraciju iz Karlovca i Graza, veliki je ogrtač ostao stalni pribor Senjana. Doznajemo to od Valvasora kad kaže da pri sahrani, dok je pokojnik na odru, muški sjede zaogrnuti »*in ihre Wettermäntel*« (V a). A još nedavno u Poljicima »*u korutu služi kaput ka' pokrivač*«, tj. muški se tugujući zagrcu u svoj kaban, kaput od crna sukna.¹¹⁶ Korotni su običaji veoma konzervativni, pa nas oba ova podatka sjećaju na prizor, kako se Cezar, kad ga je na putu u Britaniju sustigla vijest o smrti kćeri Julije, zavio u crnu togu. Crna ili tamne boje *toga pulla* u Rimu općenito je služila kao znak žalovanja.¹¹⁷ Na izmaku epohe togu je zamijenila paenula, a to je preteča mnogih kasnijih pelerina i ogrtača.

Osim ovog velikog ogrtača-kabanice doznajemo iz istog izvora da je Senjskim Uskocima služilo i pokrivalo koje su zvali *schiaquina*, odnosno *schiavinetto* u manjem formatu (IV). Danas u primorju i Lici za vuneni pokrivač domaće izradbe služi naziv *bilj*, *biljac*, koji naziv očito znači da je prvotno bio bijeli, neomašten pokrivač od ovčje vune. Ovaj se ikavski izraz sačuvao u Lici i nakon toga što je takav starinski vuneni pokrivač pod koloritom morlačkog tekstila poprimio svoj današnji izgled poznatih *ličkih biljaca* s dugačkim napuštenim florom uvijek u tamnim bojama. Iz Anonimova podatka međutim doznajemo da su Uskoci u Senj donijeli svoj pribor s juga jer se i sad s udomaćenim mletačkim nazivom *šćavina* zovu svakovrsni grublji pokrivači izatkani, pa i ustupani od vune s glatkom ili kosmatom površinom. Anonim kaže da svaki Uskok nosi *šćavinu* na brod, na pomorske pohode da mu ujedno služi za spavanje. Tako dalmatinska *šćavina* i sad mnogostruko služi u kući, a i kao pokrivač osobito zimi za spavanje. Pod tim se nazivom *šćavina* susreće u ranijim popisima robe u primorskim kućama.¹¹⁸ Anonimov podatak da *šćavina* služi na brodu kao pokrivač potvr-

¹¹⁵ Mažuranić V., v. bilj. II 4.

¹¹⁶ Ivamišević, str. 330.

¹¹⁷ Houston, str. 92.

¹¹⁸ Npr. Božić-Buzančić, o.c., str. 180.: God. 1570. »doi schiavine«, str. 196.: god. 1655/7. »... tre schiavine.« — O ulozu i rasprostranjenosti domaćeg pokrivača sklavinine v. Kovačević J., Srednjekovna nošnja balkanskih Slovena. ŠAN, Beograd 1953., str. 212.

đuje i Vecellio kad kaže da galijotima za spavanje služi prosta šćavina (III f). Kasnije i Lovrić govori o tom kako Morlaci, u koje on ubraja i uskoke u Dalmaciji, nose sa sobom po dvije šćavine jer »oni koji nemaju drugih sredstava ... metnu na se šćavine, tako da nose sa sobom svoje krevete«, a tako služe još i sad pokrivači, istodobno i ogrtači od domaće vune na kraškim poljima nedalekog zaleđa.¹¹⁹ A manja šćavina, Anonimov *schiavinetto*, napeta na stablu s one strane otkud bje vjetar i kiša, Uskocima služi kao zaštita kao i sad još pastirima na kršu Bukovice, Humine i ostalih kraških visoravni.

Prema svemu, iz Anonimova teksta možemo pouzdano rekonstruirati odjeću Senjskih Uskoka u prosjeku ovoga puka. Osim glavnog ruha koje se sastoji od košulje, dugih hlača, prsluka s pojasom i obuće (bječve i opanci) doznali smo i dopunu u vidu dolame-ugarštice te velike kabanice-ogrtčača s kukuljicom i šćavine-pokrivača s njenom različitom službom. S tim je ujedno zadana i tipološka pripadnost ove odjevne cjeline. To je ruho našeg čovjeka iz puka, kako se u kontinentalnoj Dalmaciji i na krajini razvilo u cjelovit pribor iz različitih komponenata. U tom razlikujemo dva kulturna sloja i treći noviji uticaj iz Orijenta. Jedno je prastari posjed brđana. U to pripada košulja tipa tunike s rukavima, duge suknene hlače-benevreke, prsluk s tokama i pojas. Prastaro dobro je i tipična dinarska obuća s pletenim bječvama i nazuvcima, uz to i opanci s oputom, a drevni posjed bila je i kabanica s kukuljicom u svom prvotnom obliku. Sasvim je primaran tekstilni predmet šćavina-pokrivač kojoj odgovara praslavenski nešivani biljagun, kako o tom svjedoči njen mletački naziv. U tu prvotnu cjelinu gorštačkog ruha ušli su elementi iz feudalno-vojničke odjeće 15. i 16. stoljeća. To je u prvom redu dolama-ugarštica, ova posebna varijanta kaftana s kovnim ukrasom i gajtanima. Daljnji se kulturni utjecaj sastojao u tom da su prvotni predmeti primili kasnogotičke odnosno ranorenesansne stilske crte. Takav je npr. zatvoreni prsluk produžen do bokova i snabdjeven s rukavom-volanom, zatim ogrtač s kukuljicom u vidu kepenka. Pogotovo oružje odgovaralo je tadašnjem načinu ratovanja, gdje je pored stalno prisutne sablje i noža, a uz novo vatreno oružje, još uvijek veoma korisno koplje i buzdovan-šestoper.

Na sve to od 15. stoljeća djeluje pribor iz pozadine, otkuda tursko-orijentalni elementi ulaze u posjed našeg naroda, od čega pojas-trabolos ostaje stalno u folklornom ruhu.

U tipološkom određivanju nošnje Senjskih Uskoka već nam je poslužila paralela s nošnjom krajišnika kako je u staroj zemlji »V Hrvateh« opisuje Evlija Čelebija. Naravno, turski putopisac ne zna za ovo ime, on tu zemlju pozna samo kao krajinu, ali baš tu su se Senjski Uskoci kretali kao na svojem. U svojim opažanjima o životu ovoga naroda na krajini Čelebija razlikuje prave turske haljine, koje on kao dobar poznavalac materijalnih dobara veoma cijeni, od domaće odjeće muslimana krajišnika. Na njihovo odijevanje gleda kao na lokalnu njemu stranu pojavu, pa u tom ističe crte koje izazivlju njegovu radoznalost. Govoreći o skrletnom prsluku s tokama, o pojasu na struke i o posebnoj hrvatskoj kapi obilato smo se poslužili navodima Čelebije. Dodat ćemo uz to da u tom istom opisu on donosi kako domaći »ispod pasa oblače poširoke bijele čakšire od platna«.¹²⁰ U tom

¹¹⁹ Lovrić—Kombol, str. 72.

¹²⁰ Evlija Čelebija, 1.c.

prepoznamo duge prtene gaće, kako ljeti i kod poljskih poslova i sad nose muškarci na kraškim visoravnima i prisojnim poljima. U Ravnim Kotarima, baš u toj istoj zemlji, bijele platnene gaće služe kao ljetna odjeća ili zimi kao donje rublje. Iako naši pisani izvori ne govore o tom priboru, možemo njime upotpuniti sliku uskočkoga odijevanja u širem vremenskom rasponu oko god. 1600.

Oba naša izvora Vecellio i Anonim ističu, govoreći o Senjskim Uskocima, jednu crtu karakterističnu za naš svijet, crtu tako značajnu da je i drugim stranim promatračima upala u oči, a koju mi tako dobro poznamo kod naših gorštaka. To je onaj karakterističan elastičan hod za koji Vecellio kaže: »tako (su) gipki i pokretljivi u hodu da po svojim neprohodnim brdima idu lako i brzo kao divokoze« (III a). Ova neposredna impresivna metafora svjedoči kako se mletački autor, ako i nije sam poznavao narod i zemlju o kojima govori, služio podacima od dobrih izvjestitelja. Našli smo kako i Anonim ističe istu značajku toga svojevrstnog laganog hoda po krševima, a i Evlija Čelebija zadivljen je hodom naših brđana. Opisujući narod u Crnoj Gori on nalazi da »hodaju kao bagdadske gazele«,¹²¹ a za Hrvate u sjevernoj Dalmaciji kaže: »na noge obuvaju neku vrstu lakih opanaka u kojima po kršu trče kao srne«. ¹²² U tom doista prepoznamo onu istu životnu sredinu kako se i o Senjskim Uskocima znalo tada u svijetu, pričem je lagani hod naših gorštaka izazivao udivljenje. Zato doista ne bi trebalo da se Vecellijev tekst »come le camozze« protumači: »toliko su vešti u trčanju i okretni da kroz ova nepristupačna mesta idu brzo kao karuce«, kako to prevodi P. Vasić.¹²³ Ali što da se kaže kad isti autor riječ »Segna« za ime grada u Vecellijevu tekstu uz lik Capo di Usocchi gdje se dakle radi samo o Senjskim Uskocima, prevodi sa »Sinj«!¹²⁴ A već je mladi prosvjetitelj I. Lovrić upozorio na razliku između svih ostalih uskoka i Senjskih Uskoka, od kojih se on kao pravi Sinjanin ograđuje: »To neka bude rečeno samo zato, da oni, koji ne poznaju dobro povijesti, ne brkaju stanovnike grada Senja i stanovnike Sinja, o kojima gdje koji mali sveznadar misli, da su potomci starih Uskoka«. ¹²⁵

Na širem području Senjske velike kapetanije, osobito izvan utvrđenih mjesta a u novo naseljenim selima, u koje je stalno pritjecala struja uskoka i prebjega, vladao je odjevni inventar tipološki bliz odjeći vojnika Uskoka u Senju, uz određene lokalne razlike u detaljima koje je svaki kraj posjedovao i čuvao kao svoju vlastitost, ali koje su izvanjskom promatraču neupadne i malo poznate. Jedino je u tim stalno ugroženim selima život bio još skromniji i haljine još oskudnije, iako su došljaci sa sobom donosili svoju odjeću, nakit i oružje jer im je to uz nešto stoke i tako bio sav imutak. Bit će da je tu prevladavao još rustičniji i arhaičniji dinarski pribor u kojem su u muškoj odjeći odlučan naglasak davale opisane duge benevrecke od bijele ustupane raše ili domaćeg sukna. I nakon oslobođenja

¹²¹ Ibid., II, str. 93.

¹²² Ibid., I, str. 255.

¹²³ Vasić P., **Jugoslavenske nošnje u XVI veku**. Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu 1901—1905. Beograd 1951, str. 140.

¹²⁴ Ibid., I, c.

¹²⁵ Lovrić—Kombol, str. 65. — Lovrić, str. 76.: »... Che se anche si divessero chiamare Usocche quelle famiglie Morlache, che mutan Dominio, non però si devono contendere gli avvanzi degli Usocchi, stabiliti anticamente in Segna. Questo sia detto solamente, perchè quelli, che non ben conoscono la storia, non confondano gli abitanti della Città di Segna con quelli di Sign, da qualche saccentuzzo creduti gli avvanzi degli antichi Usocchi.«

Like, u postepenom uhadavanju novih životnih normi u okviru Vojne krajine, narod zadržava isti starinski odjevni materijal koji se konačno staložio u ličkoj narodnoj nošnji.¹²⁶ U primorju međutim sve više su starinsko odijevanje potiskivale urbane navike što pod pritiskom Vojne krajine, a što zbog otvorenog komuniciranja primorja s ostalim svijetom. U zaleđu međutim dinarski habitus produžuje kontinuitet one tipološke cjeline koju smo utvrdili i u nošnji Senjskih Uskoka pa će još i na kraju 18. stoljeća B. Hacquet u svom opisu Ličanina i uskoka donijeti podjednaku sliku muške nošnje.

Ivan Lovrić veoma dobro govori o tom kako se starinski dinarski inventar postojano prenosi kroz mnoga pokoljenja.¹²⁷ Osobito se postojanost predaje očituje u opreci prema građanskoj nošnji tad već usvojenoj i u takvim nevelikim naseljima kao što je tada bio Sinj. Urbani muški kostim kasnog 18. stoljeća odrazuje tadašnju francusku modu, pa uz tijesne hlače-culottes neophodne su i duge muške čarape, ispletene od svile ili pamuka. To je tako općenita nošnja muškog svijeta na Zapadu da se neka osobitost zapaža tek kao razlika u odjeći drugoga, suprotnog habitusa. Zato Fortis i Lovrić, navikli na svoju evropsku odjeću, u nošnji Morlaka ističu duge suk-nene hlače kao osobitost. Sve dok u francuskoj revoluciji nije prevladala pučka nošnja sankilota s dugim hlačama, koje zatim u ampiru i bidermajeru postaju općenito građansko odijelo, muška duga čarapa neophodan je i ugledan pribor plemića i građana. U našem puku međutim vlada suprotno gledanje. Lovrić piše: »Morlaci su toliko oduševljeni za svoju odjeću, da je ne bi zamijenili ni za kako veliku stvar. Oni drže da nema plemenitijeg odijela na svijetu. Kad ga koji Morlak promijeni, postane ruglo među svojim zemljacima. Kod njih ima poslovice, da tko mijenja haljine, mijenja i vjeru«. Zato s prezirom gledaju na muškarce koji imaju noge odjevene na lacmanski ili kao žene u čarapama do koljena. Kad Lovrić u opisu muške nošnje govori o dugim muškim hlačama i obući, daje izvrstan sud domaćih ljudi o načinu odijevanja. »Teško Morlaku koji bi na nogama nosio čarape!« I dalje: »Čarape su im odvratne i zato, što ih nose žene, a oni ne će ni za što da budu slični ženama.«¹²⁸ Ako je tako u sedamdesetim godinama 18. stoljeća, u vrijeme kad su i u kopnenu Dalmaciju sve više ulazili levantinski i urbani oblici kratkih muških hlača, kako su tek ranije održavani u predaju ukorijenjeni domaći odjevni elementi i to pogotovo kod onog naroda kojem su haljine, oružje i nakit sav posjed i kojem je baš taj posjed vidno obilježje slobodnog plemenskog porijekla, a i veza s ostavljenim, ali ne i zaboravljenim zavičajem.

U 2. polovini 17. stoljeća o nošnji Senjskih Uskoka nešto oskudnih podataka doznajemo od Valvasora. No učeni kozmograf, koji je i sam neko vrijeme boravio u Senju i bio prijatelj i poštovalac Pavla Vitezovića, upoznao je Uskoke i Senjane (on ova dva imena izjednačuje) u vrijeme kad je Uskocima već nasilno oduzeta uloga nosioca vlastite državnosti, kad je Senj prestao biti tvrđava narodne političke svijesti. Uspomena slavni predaka i njihove borbe tad je već zadobila folklornu dimenziju. Potomci Senjskih Uskoka poslije 1617. god. sve su više podlijegali novom režimu carske vlasti u kojem se formirala Vojna granica. Uporedo, znatno se izmijenila i odjeća

¹²⁶ Gušić M., *Starinska lička nošnja*. Zbornik Historijskog arhiva u Karlovcu. III Karlovac 1973. (dalje: Gušić Lička nošnja).

¹²⁷ Lovrić—Kombol, str. 95.

¹²⁸ Ibid., str. 94.

vojnika i vojnih starješina u čemu se sve više izdvaja profesionalna vojna odora. Kako su to sve već urbani oblici koji tada vladaju u čitavoj Evropi pa i u habzburškim zemljama, to je razumljivo da Valvasor nije bilježio ono što je njemu samom bilo svakodnevno i opće poznato u tadašnjem društvu. Zato on, koji tako zorno donosi sve što je mogao doznati o običajima Uskoka i Senjana — jer to su specifičnosti koje on zapaža i izdvaja iz svakidašnjice — ne obraća pažnje na haljine ni muške ni ženske, a samo usput spominje u tom po koju pojedinost, povezanu s običajima. Pri tom najveću pažnju pridaje obredu sahrane, naricanja i tugovanja, što je u ovoj tragikom zasićenoj sredini u tijeku stoljeća i po, preraslo u sumornu društvenu dimenziju. U dodatku V a dodajemo izvod onih dijelova teksta, napomena i margina iz Valvasorova djela, koji se ma i u najmanjoj mjeri odnose na odjeću Senjana u njegovo doba, no to je doista oskudna građa ali to samo zbog navedenog razloga.

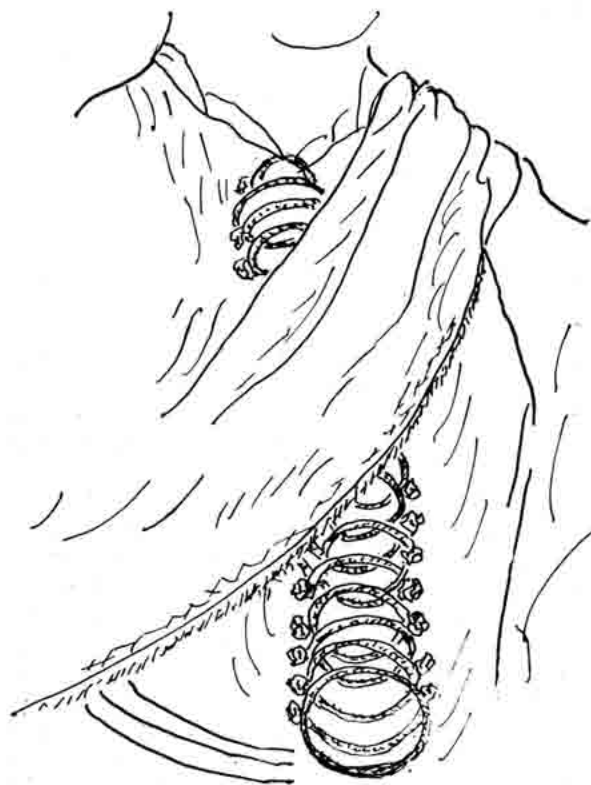
I pojava da Senjani u žalosti nose crnu odjeću, kako to već Vecellio zna za Hrvate u Dalmaciji (III b), govori da je u tom prevladao zapadnjački ton korote. O podatku da žene i djevojke u žalosti povezuju glavu sa žutim rupcem, govorit ćemo dalje opisujući žensku nošnju.

Dva glavna vrela, Vecellio i Anonim, ne govore nam o dekoru koji je nužno pratio odjeću onog vremena. Da je oružje kod nas bilo ponos svakog odraslog muškarca, u tom se slažu svi opisivači, a taj se pogled kod naših gorštaka održao do danas. Valvasor i sam dijeli to mišljenje, osuđujući evropsko društvo koje sve brže napušta ranije feudalne navike u stanovanju i odijevanju. U našim prilikama oružje je zadržalo svoje staro značenje. Osim toga uz mušku je odjeću, osobito onu za svečane zgode, pripadao i bogat kovni nakit, kako to Evlija Čelebija na više mjesta s pohvalom spominje. Valvasor, iako dosta neodređeno, opisuje kako pokojnika za sahranu kite zlatnim lančićima i drugim nakitom, a mora da je taj nakit pripadao tom čovjeku i za života. Najobičniji ukras na muškom prsluku i haljetku, a i na dolami bila su puceta. Iako od različite kovine i vrijednosti, puceta su zadržala onu poznatu stilizaciju kako to i sad takva dugmad, sastavljena od dviju kalota, služi na dalmatinskim *koporanima*, *krožetima* i *ječermama*. Uz dugmad na muškom su prsluku i *toke*, *ilike* i *ploče*. To su manje ili veće kalotice i članci koji se u redovima prišivaju na ječermu, dok ploče služe za dekorativno kopčanje pod grlom. Najviše su cijenjene toke u vidu masivnih metalnih koluta, *alka*. Taj se viteški ukras javlja u širokom rasponu sve do bogatih, gusto nanizanih koluta na haljetku Petra Zrinskog¹²⁹ (crtež 16) do takvih toka na vojničkoj dolami običnog uskoka u Žumberku (5). No dok je to nekad bio niz gusto složenih koluta, brončanih ili mjedenih i posrebranih ili pozlaćenih pa i zlatnih na velikaškoj haljini, danas se u Vrlici ili Ravnim Kotarima vidi samo po dva mjedena ili srebrna obruča na desnoj prednjici ječermne ili krožeta. U Poljcima u starinskom je ruhu skrletna ječerma toliko optočena srebrnim *galunom*, *ilikama*, *pucetima* i *tokama* »da se sprida nije ni vidilo čoje, sve je samo srebro priklopilo«.¹³⁰ Ne treba sumnjati o tom da su i Senjski Uskoci nosili takav bogat teret na svojim prslucima i haljecima. I srebrna čelenka je nakit iako već s izrazitom službom označavanja ranga.

¹²⁹ Zrinski-Frankopani sl. na str. 189.

¹³⁰ Ivanišević, str. 334.

Sl. 16 — Kovni nakit na portretu bana Petra Zrinskog u djelu Adrianskog mora Sirena, god. 1660. Zbornik Zrinski-Frankopani. (crtež 16)

Kao posebnu etničku grupu Valvasor opisuje Uskoke u »srednjoj Kranjskoj«, u kraju koji već tada nosi ime Uskočke Gorice. Ovu grupu Valvasor zove *Uskoci* ili *Vlasi* i po svem što o njoj govori vidi se da je drži homogenom etničkom cjelinom. Znamo da je u Žumberku došlo do znatne složenosti između starijeg pučanstva i migracionih priliva koji su povremeno u više navrata ulazili u sastav ove vojne oblasti. Zato ne možemo izjednačiti Uskoke u Žumberku sa Senjskim Uskocima, kako se to uobičajilo, i pored toga što ćemo još i sad u folkloru Žumberka naći elemenata kojih porijeklo možemo tražiti u Senju i njegovoj okolini. Već smo u uvodu naglasili da postoje bitne razlike između onog političkog entiteta koji poznamo pod imenom Senjskih Uskoka i svih onih različitih migracionih priliva koji kao uskoci ulaze u karlovački generalat. U ono malo riječi s kojima Valvasor nastoji dati sliku muške nošnje u Žumberku (V b) doznajemo da tamošnji Uskoci nose malu kapu u kojoj prepoznajemo tipičnu dinarsku *crvenkapu* u onoj varijanti, kako se do nedavna nosila u srednjoj Dalmaciji. To je sasvim mala i plosna crvenkapa, pridržavana uzicom. Upravo takvu malu crvenkapu, vezanu konopcem, zapaža Evlija Čelebija u Crnoj Gori pa mu je »čudno kako oni čije su glave velike kao kazan nose nasuprot tomu vrlo malene kapice na glavi«.¹³¹

¹³¹ Evlija Čelebija, II, str. 93.

U tekstu (V b) i na priloženoj slici (5) Valvasor uspoređuje nošnju žumberačkih Uskoka s tadašnjom odjećom hrvatskih vojnika, pa smo našli kako kovni koluti služe kao toke na vojničkom haljetku. Mušku i žensku obuću Valvasor zove našom riječju »opanci«, a i u opisu daje sliku dinarskih opanaka od sirove kože u boljoj ili prostijoj izradbi. Način kako muški šišaju kosu, ostavljajući na tjemenu perčin, kako to poznaju i Fortis i Lovrić i kako su pojedini starci zadržali još u našem stoljeću, očit je turski običaj koji su brđani, kao i mnogo tog iz odjevnog inventara, usvojili u dugom dotiru s Osmanlijama.

U zadnjim godinama 18. stoljeća Uskoke opširno opisuje B. Hacquet u svojim poznatim djelima o našim ljudima i krajevima. Ali ovaj odličan poznavalac naših zapadnih krajeva ne govori posebno o Senjskim Uskocima, premda Cassas, autor kojeg Hacquet citira, opširno donosi povijest i karakteristike baš Senjskih Uskoka.¹³² Sa svojih opsežnih putovanja Hacquet i sam pozna Uskoke i dobro zna da uskoci u širem smislu nisu svi istoga porijekla, a mnogi se od njih, kaže on, sami zovu *Serbli*, neki i *Lahe oder Vlahi*.¹³³ Zato opis uskočke odjeće, kako ga Hacquet daje (VI a) ne smijemo uzeti neposredno kao građu za upoznavanje Senjskih Uskoka, a najmanje za razdoblje njihova intenzivnog povijesnog nastupanja. Samo oni elementi koji su tipično dinarsko dobro, koji od starine sačinjavaju domaći pribor, potekao i produživan u autarkiji dinarskih stočara, u Hacquetovu opisu odgovaraju istovrsnim odjevnim predmetima uskoka u najširem smislu. Te smo elemente već upoznali u rustičnom priboru Uskoka u pozadini Senja, pa ćemo ih sad ukratko nabrojiti. To su crvenkapa, košulja sa širokim rukavima i vezenim ošvicama, pojas na struke s oružjem, i hlače od bijelog sukna. Za košulju Hacquet ima kajkavski naziv *rubaća*, a i prsluk prema njegovu opisu s dvostrukim redom manjih puceta i pozamenterijom odgovara našim sjevernim varijantama. To još potvrđuje Hacquetov izraz *ungrischer Wams* pa i njegova loša, gotovo nerazumljiva transkripcija domaćeg naziva za prsluk. Naime, to Hacquetovo *hlebc* mora da je *lajbek* ili *lajbek*, kako se prsluk i sad zove kod Hrvata kajkavaca. No kako Hacquet uopće nije pouzdan u donošenju domaćih naziva,¹³⁴ to njegove nazive ne smijemo uzeti kao autentične. Vrijedan je njegov podatak da su uskočke hlače od bijelog sukna, svakako domaćeg, a i da obuću čine nazuvci i opanci, sve već poznati nam pribor. Pa i crvena kabanica pripada u već poznatu nam sliku krajišničke i posebno serežanske opreme. Slika Uskoka u Hacquetovu djelu (6 a) u svemu se slaže s njegovim opisom. Ali u isto vrijeme ta slika odgovara tipičnoj starinskoj nošnji dinarskih gorštaka, pa ako je usporedimo u istom djelu s prikazom Ličanina,¹³⁵ naći ćemo doslovno istu cjelinu, samo nešto likovno izmijenjenu, a to bit će jedino zbog autorove želje da mu djelo bude što zanimljivije. Sve su to u Hacquetovu prikazu donekle pojednostavnjeni dijelovi onog izrazito dinarskog odjevnog dobra, kako se gotovo do naših dana održalo najviše u kopnenoj Dalmaciji, a na širem pro-

¹³² V. bilj. II 1.

¹³³ Hacquet str. 147.

¹³⁴ Pored dragocjene građe, koju Hacquet daje u citiranom djelu, njegove podatke o domaćim nazivima treba uzimati s mnogo opreza. On u izrazito štokavsku sredinu unosi kajkavske riječi, transkripcija mu je nejasna, a kako je ovo svoje djelo pisao odnosno sastavljao prema bilješkama mnogo godina nakon što je otišao iz naših krajeva, potkrpale su mu se i faktografske pogreške. Ipak, neki njegovi izrazi kao npr. spomenuta *dostegnica*, bez sumnje su ispravni, jer taj izraz on nije mogao čuti u kajkavskoj sredini. — Jakob B., *Belsazar Hacquet Leben und Werke*, München 1930.

¹³⁵ Hacquet, t. XXI.

stiranju još su ga ne tako davno unazad vidjeli opisivači naših zemalja od Uskočkih Gorica preko Kupe daleko na jug.

Istoj odjevnoj kategoriji pripadala je i nošnja Bunjevaca, koji su se u okolici Senja naselili u isto vrijeme kad i s one strane Velebita u selima kraj Gospića. U zadnjih sedamdeset do osamdeset godina ta se nošnja ne-tragom izgubila, pa samo dvije ilustracije u djelu Ludwiga Salvatora svje-doče o njenom nedavnom postojanju (7 a, b). U zimskoj nošnji duge bijele *benevreke* još su tipična dinarska pripadnost u ovom bunjevačkom ruhu, kako se to održalo i kod ličkih Bunjevaca. U ljetnoj nošnji međutim uz prtene gaće ravnog kroja, kako smo ih već u 17. stoljeću našli u sjevernoj Dalmaciji i gdje se i sad tako nose, senjski Bunjevac ima košulju prebačenu izvan gaća. To je u starinskoj dinarskoj nošnji gotovo nedopušteno. Ovaj slavenski način da se u dvodijelnom platnenom ruhu košulja nosi izvan gaća, Bunjevci su primili kao utjecaj sa sjevera iz panonske tipološke ko-stimne cjeline. Iz užeg područja Korduna gdje se planinska zemlja s ri-ječnim tokovima otvara u ravnu Posavinu, ovaj je kanon slavenskog bijelog platnenog ruha unesen i u nošnju graničara. Tako u kompoziciji »Oproštaj serežana« majstor Vj. Karas jednom od krajišnika dao je takvu bizarnu odjeću gdje je duga seljačka košulja prebačena preko uskih modrih hlaća graničarske mondure.¹³⁶ No to sigurno nije bio osamljen slučaj jer se tako donedavna nosilo i u Lici, kako potvrdu o tom daje B. Budisavljević u svojim izvanrednim prizorima iz života ove zemlje.¹³⁷

Oskudne podatke o nošnji Bunjevaca iz Senjske Drage, a i to samo o ženskom priboru, pribilježio je u četrdesetim godinama prošlog stoljeća I. Kukuljević Sakcinski, što će nam dobro doći u slijedećem poglavlju.

IV.

U proučavanju starinske muške nošnje u Senju središnje nam je pita-nje bilo da osvijetlimo nošnju Senjskih Uskoka u vremenu oko god. 1600. No iz tog smo užeg vremenskog razdoblja nužno zahvatili i ranije pojave, najviše iz 16. stoljeća, a u utvrđivanju razvojnih etapa poslužili su nam i kasniji podaci gotovo do našeg doba. Ipak i pored šireg gledanja u vre-menu, naš je glavni problem ostala nošnja Senjskih Uskoka u njihovu povi-jesnom usponu.

Za upoznavanje starinske ženske nošnje u Senju situacija je posve dru-gačija, jer za vrijeme oko 1600. upravo o tome nemamo nikakvih vijesti. Zato ćemo iskoristiti svaki pa i najmanji podatak o tom kakva je odjeća služila u Senju i okolici sve od kasnoga srednjeg vijeka dalje. Iz tog su razdoblja sačuvana dva kamena spomenika sa ženskim likovima. Jedno je

¹³⁶ Kompozicija Vj. Karasa »Oproštaj serežana«, ulje na platnu, nastala je u Karlovcu 1856. V. reprodukciju u Katalogu izložbe »Narodne nošnje, priloz i tipovi u slikarstvu i grafici XIX stoljeća«, Povijesni muzej Hrvatske god. 1971.

¹³⁷ Budisavljević—Prijedorski B., *Iz starog zavlčaja*. Novi Sad 1914, u pripovijesti »Pred osvitak«, str. 91. i d.: »... Na njem kao i na ostaloj braći čista domaća rubenina, košulja — dabome — do koljena...« kako je to i sad još do nedavna bilo na Kordunu i u Bosanskoj krajini.

¹ Tijan str. 43. i 62., sl. 43. Dio nadgrobne ploče, odlomljen oko god. 1888. i uzidan u crkvu sv. Franje, u ratu za bombardiranje grada razbijen, sada odlomci u crkvenoj zbirci u Senju.

² Prvi put objelodanio Brunšmid J., *Kamenit spomenik hrvatskoga narodnog muzeja u Zagrebu*. Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva. N. S. XII, Zagreb 1912., sl. 93, opis str. 182. — V. i Vjesnik hrv. arh. društva II, str. 82. — Nadgrobna ploča nekad na groblju kod crkve Marije na Artu u Senju, sad u Povijesnom muzeju Hrvatske.

nadgrobna ploča kneginje Ižote Frankopanke iz god. 1456.¹ (2 b), drugo nadgrobna ploča Senjkinje Dominike Betričić iz god. 1509.² (2 a). Kako je na tom spomeniku prikazan lik domaće žene, to bez sumnje i odjeća, u kojoj je ona prikazana na ploči, odgovarala je za života njoj samoj, a i društvenoj sredini kojoj je mlada Senjkinja pripadala. Zato ćemo rješavanje našeg pitanja početi s tim spomenikom.

Već sam u prikazu starinskog ženskog ruha na otoku Pagu ukazala na to da je odjeća u kojoj Senjkinja Dominika Betričić leži na odru realan prikaz ženskog kostima na prijelazu 16. stoljeća na našem sjevernom primorju i otocima.³ Iako je taj reljef izrađen shematski bez individualnih crta pokojnice, domaći se kamenorezac pridržavao u puku usvojenih odjevnih oblika. Odjeća je pokojnice i njeno oglavlje pojednostavnjeno, ali se ipak u glavnim crtama raspoznaju elementi kostimne cjeline. Vidi se da je mlada žena odjevena u haljinu koja seže od ramena do nogu, gotovo do stopala. Premda je reljef sada na dnu okrnjen, ova je odjeća prikazana u punoj dužini. Glavna je u tom okrugla, bogato nabrana suknja. Po tom kako padaju njeni sitni vertikalni nabori može se zaključiti da je to suknja od fino otkane vunene tkanine pod kojom se očito nosila platnena košulja. Ta je suknja dakle gornja haljina koja je u struku našivena na opleće. Struk je položen visoko, sasvim pod grudima, onako kako to Vecelilo ima na liku otočanke sa Cresa (3 i), a i na drugim mletačkim ženskim kostimima koje on redom označuje kao starije, u njegovo doba već izašle iz upotrebe, ali zanimljive primjere iz prošlosti.⁴ Visoko položen struk na ženskim haljinama u Vecelijevo vrijeme već je sasvim antikvirana linija iz gotičke mode koja se u 15. stoljeću gubi pod renesansnim impulsima.⁵ Na Vecelijevim likovima s tom linijom u pravilu je već odjeća sastavljena od dva sloja. Gornja haljina od teže tkanine, svilene ili vunene, obično je sprijeda otvorena po cijeloj visini. Sastoji se od opleća ili neke vrste steznika, usko prilježno uz tijelo i od suknje zvonoliko krojene ili nabrane i u struku nadostavljene na opleće. Sprijeda na otvoru gornje haljine vidi se donje ruho, koje je u aristokratskom kostimu, određenom za društvo, od sitno uzorkovane svile.⁶ No donje ruho može biti i od platna koje je tkano kao batist, a tada poznato pod imenom *rens*. Takva je košulja zapravo već prava haljina s raskošnim rukavima i izvezenim prsima, pod kojom žene nose drugu, manju potkošulju, *indulu* ili *intimu*. To je kanon renesansnog ženskog kostima koji se u skromnijem izdanju ponavlja i u pučkom ruhu kvatročenta, otkud ulazi u tradicionalnu nošnju naših primorskih varijanata. Takva je i haljina Senjkinje Dominike Betričić, samo je njen struk još gotički podignut. Ne radi se dakle o tom da se njena odjeća sastoji od suknje i posebnog kratkog prsluka, nego je to cjelovita gornja haljina kojoj je suknja sitno nabrana, skupljena u struku i našivena na opleće. To se vidi po tom kako ukrasna traka, *pasaman*, kao obrub na opleću silazi ravno dalje na obje pole sprijeda otvorene suknje. No po pravilu pučkog odijevanja taj je prednji otvor na gornjoj

¹ Gušić M., *Starinsko žensko ruho na otoku Pagu*. Radovi Instituta JAZU u Zadru. III, Zagreb 1957., str. 98.

² Vecello na likovima: fo 47 »Gentildonne venetiane antiche per casa« gornja haljina s visoko položenim strukom otvorena na bokovima; fo 57 »Habitto forestieri et della città di Venezia« visoki struk na haljini cjelici još gotički stiliziranoj; zatim fo 58, fo 70, fo 72, tri starinska kostima; fo 73 »Donzella anticha da maritare« ima: »ha questa donzella un busto assai corto«; zatim još fo 74, fo 75 et pas.

³ Sroňkova O., *Die Mode der gotischen Frau*. Prag 1954, str. 28. i 143., sl. 10, 31, 59. et pas. (dalje: Sroňkova).

⁴ Floerke, sl. 61. iz 2. pol. 15 stolj.

haljini pridržan u čednom rasponu, tako da bijela košulja tek proviruje. Ali je zato naglašen na izrezu opleća istaknuti dio košulje oko vrata. Na ravnom izrezu, kako je to iz gotike ušlo u renesansnu odjeću, gornji nabrani rub košulje nosi sitan vez. U ovako stiliziranom kostimu našeg pučkog kvatrocenta gornja je haljina vunena, ali od tanje, pomno izatkane *sarze*,⁷ kako taj naziv za posebnu fakturu vunenog tkanja sa Zapada dolazi u naše primorje. Opleće je od iste tkanine, koji put ustupane, a često je podstavljeno da bude čvršće jer sapeto uz tijelo još nosi i tešku suknju. Pod tom je gornjom haljinom odjevena, kod naših žena i bez potkošulje na samo tijelo, košulja od domaćeg lanenog platna s vezom na prsima i oko vratnog izreza. Sa svim tim ispravljam svoje ranije mišljenje, a i ono drugih autora, da se u odjeći ovoga lika možda radi o posebnom haljetku i odvojenoj suknji. Našli smo kako ukrasni pasamani obrubljuju na prsima otvoreno opleće i produžuju se po dužini otvorene suknje, a baš tu crtu imaju i Vecellijevi primjeri starijeg kostimnog habitusa. Takve su ukrasne trake značajne u renesansnom ruhu u našem primorju pa su na Pagu zadržale svoj stari mletački naziv *pasamani*.⁸ Na sastavu suknje i opleća stavljao se pojas. Da li je jednaki *pasaman* služio i za taj pojas, kako je to gotovo sigurno na ovom reljefu, možda je samo shematsko ponavljanje u radu osrednjeg domaćeg klesara.

Od ovog se *pasamana* međutim razlikuje ona kratka ukrasna pruga koja kao neka veza prividno spaja simetrične prednjice opleća. Ipak to nije »velika kopča« koja se na prsima zatvara, kako je to držao Brunšmid u svom prvom objelodanjenju ovoga spomenika.⁹ Našli smo kako otvoreno opleće ostavlja vidnom na prsima bijelu košulju, a ta je u svom ravnom ili ovalnom izrezu nabrana i svršava s ukrasom izrađenim u bijelom raspletu sa crnim sjenčanjem. Već u 14. stoljeću plastični vez crno konturiran ulazi u široku upotrebu,¹⁰ a to se produžuje i u 16. stoljeću, pa i tada kad su prevladali mekani nabori barokne muške i ženske košulje. Na renesansnim portretima ovakav specifičan ukras redovno prati rub platnene košulje.¹¹ To je ono crnobijelo sjenčanje koje kao novi impuls u sitnom tekstilnom dekoru doводи do sasvim ranih čipkarskih radova. U svojoj ranoj fazi to je još vez u kojem se uz bod pisanac javljaju i prvi plastični elementi s likovnoj suprotnosti u izrezivanju trafora. Isprva neveliki prozračni motivi u vezu u daljnjem razvoju daju bogatu razvedenost prave čipke. Ravna ukrasna pruga na našem liku očito je baš takav vez na izrezu bijele košulje. Ovaj detalj ukazuje na to da se život u Senju, iako u užem horizontu nego za Zapadu, razvija uporedo s tada aktualnim poticajima u renesansnom likovnom gledanju. Po tom sitnom, ali značajnom detalju odjeća Senjkinje Dominike Betričić pokazuje kostimni stil svoga vremena.

Opisana renesansna haljina može na svom opleću imati rukave, ali je često bez rukava, pa se tad još više ističu rukavi bijele košulje. Na haljini Dominike Betričić jasno se razabiru dugi rukavi, dosta tijesno prilegnuti uz ruku do šake, gdje svršavaju s užom ukrasnom prugom. Već sam u spomenutoj radnji o paškoj nošnji ostavila otvorenim pitanje da li rukav na

⁷ V. bilj. IV 25.

⁸ Boerio Giu., *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia 1856², reprint 1952., s.v. *passaman* (dalje Boerio).

⁹ Brunšmid, l.c.: »Odjevena je u dolnje jače nabrano odijelo povrh kojega nosi kratak prsluk s dugim rukavima, koji je na prsima velikom kopčom zakopčan«.

¹⁰ Sroňkova, str. 87 i ostali primjerci na slikama.

¹¹ Floerke oko god. 1500: sl. 83, 107, 115, 116 i 122.

haljini Dominike Betričić pripada toj samoj haljini, odnosno njezinu opleću, ili nekom posebnom haljetku. Međutim, pri pomnom razgledanju spomenika može se uočiti oštar zarez između opleća i rukava, sprijeda od ramena do pazuha. Očito je dakle da taj uski rukav nikako ne pripada platnenoj košulji, a ipak je po ovoj na pazuhu vidnoj crti, donekle odijeljen od samog opleća. I taj podatak govori da žena na gornjem dijelu tijela nema neki posebni haljetak ili jaketu jer taj rukav, koji nije ni od košulje ni od jakete, može pripadati samo opisanoj glavnoj haljini. Prerez na njegovu prednjem dijelu označuje da je to rukav one vrste koji se može obući na ruku, ili zabaciti kao viseći rukav. U muškoj je nošnji takav rukav čest u kostimnim varijantama koje su u doba križarskih ratova ušle s Istoka u zapadni svijet.¹² U visokom medijevalnom muškom i ženskom odijevanju viseći rukav kao raskošni dodatak i u renesansi zadržava službu velikog ukrasnog pribora. U našoj pučkoj odjeći takav viseći rukav zadržao je donekle još prvotnu praktičnu službu pa se po potrebi za hladnog vremena, a redovno i u ozbiljnim svečanim zgodama oblači na ruke. Kod posla žene ga vežu straga pod pojas, kako je to još običaj u Istri. Upravo takav rukav ima i vunena gornja haljina Dominike Betričić. Rukav je tu odjeven jer na odru ne bi ni smjelo biti drugačije. Tamo smo dakle dobili sliku renesansne haljine Senjkinje u ranom 16. stoljeću.

Prema tom reljefu ne može se reći kakve je boje bila takva haljina za mlađu ženu. Po Vecellijevu opisu naših dviju primorkinja (III h, i) doznajemo da su haljine od finog sukna bile različitih boja, pa po tom možemo zaključiti da je tako bilo i u Senju. Odjeća Dominike Batričić samo je jedan slučajno do nas dospjeli podatak o obliku takve naše pučke primorske renesansne odjeće.

Detalji, koje smo našli na tom našem primorskom ruhu, jesu: vez na košulji, ukrasni pasamani, viseći rukav i sitni nabori sukne. Oni su samo skromni odraz prvotnog stiliziranja renesansne ženske odjeće. U raskošnoj garderobi visoke talijanske mode ti se prvotni motivi razvijaju u rafiniran pribor, pa ćemo u slikovnoj građi teško naći paradigmu našeg pučkog kostima. Ipak u jednom portretu, koji se pripisuje Botticelliju, a svakako potiče iz vremena oko god. 1500., imamo primjer takve jednostavne, a sasvim profinjene ženske odjeće¹³ (crtež 17). Gornja haljina jednostavne tamne boje sprijeda je zatvorena, ali ispod njenog opleća s dugim odjevnim rukavom na pazuhu proviruje bijela košulja, pa se očito radi o opisanoj visećem rukavu, na ovom liku odjevenom. I pored krajnje jednostavnosti tog kostima očita je otmjenost koju je usvojio i stil naših primorskih gradova i koje kasni odraz zrači iz starinskog kostima na otoku Pagu.

U tom kanonu primorskog ruha našli smo da dva odjevna predmeta čine temeljno odijelo. To je najprije duga bijela *košulja* koja oblači tijelo od ramena do nogu i svagda ima rukave do zapešća, i zatim gornja haljina, u pravilu vunena, koja kod nas nosi različite nazive: *suknja*, *sarza*, *modrina*. Najčešće je to suknja s oplećem ili u varijantama samo sa poramenicama. Tako komponiranu odjeću imaju i oba lika naših primorskih žena kod Vecellija. Od njega doznajemo da su tada žene kod nas nosile suknju s mnogo

¹² V. bilj. III, 28. i 29.

¹³ Floerke, opis str. 136., sl. 100, navodno portret Simonette Vespucci od Botticellia, ali oboje osporavano. Između raskošnih kostima koje donosi ovaj autor prema renesansnim originalima ovdje je prikazana »haljina osobite jednostavnosti«.

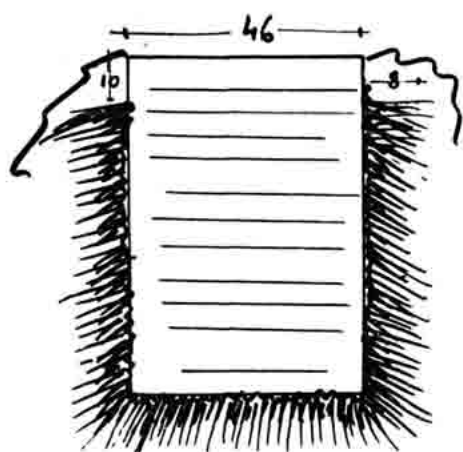
Sl. 17 — Odjeće jedne žene iz Firence, oko god. 1500.: haljina s prorezom za viseći rukav, na glavi kapica i povezača; po Floerke. (crtež 17)

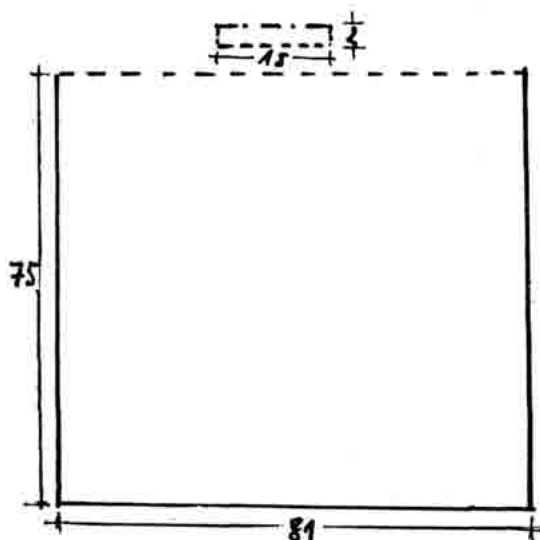
nabora od finog sukna u različitim bojama i s ukrasnim optokom na donjem rubu (III h, i). Upravo te ukrasne trake na suknji, koji element još u gotici ulazi u pučku nošnju Sredozemlja,¹⁴ zadržao se na našim folklornim varijantama. To je onaj obrub na suknji koji u kontrastnoj boji »od svilene tkanine ili baršuna« (III i), pa i s nekoliko različitih pruga teče duž donjeg ruba suknje. Na Krku takav se ukrasni porub ranije nazivao *podziralo* jer proviruje, zirkna na rubu suknje.¹⁵ Takva je dodatna pruga prvotno imala praktičnu službu, da se naime porub dugačke vunene suknje ne bi suviše brzo otrcao, čim bi propala odjeća koja je u skromnim kućama uvijek predstavljala realnu vrijednost. O tom živo svjedoče oporuke iz naših primorskih

¹⁴ Tilke, oko god. 1500 t. 68, sl. 5; kasnije u pučkoj nošnji srednje Evrope, t. 131—142, u Italiji t. 158.

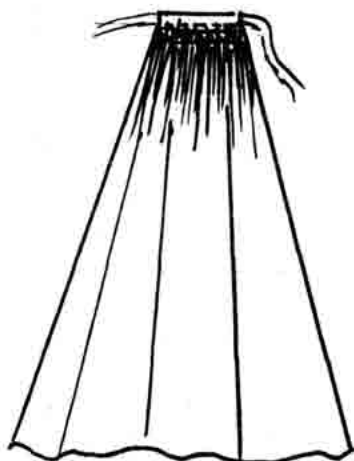
¹⁵ Gušić Tumač, str. 116. — Strohal R., *Glagolska notarska knjiga vrbničkog notara Ivana Stašića*. Publikacije Staroslavenske akademije na Krku. I, Zagreb 1911, str. 93., god. 1642: »suknja sarzenica ka ni s podziralom« (dalje: Stašić). — Žic j., *Vrbnik na otoku Krku*. Zbornik NŽO JAZU, VI, Zagreb 1901., str. 44. u opisu ženske nošnje: »Suknja... gori ima kas, a doli počev« / — podšav, podšivena je sukrenom prugom različite boje Isti: »...lašana / — apretirana / suknja... ima počev od škerlata i još pod njun podziralo široko jedan perst, ponajviše od želtoga pana« (dalje: Žic).

Sl. 18 — Shematski kroj dinarske kječane pregače s resama. (crtež 18)

Sl. 19 — Shematski prikaz i kroj zaslo-na — pretpasnika iz primorske ženske nošnje. (crtež 19)

kuća gdje vlasnici poimence ističu svoje suknene haljine.¹⁶ *Podziralo* se lako moglo izmijeniti i tako obnoviti inače još dobro sačuvanu suknju. Takav je ukrasni porub bez sumnje imala i nabrana vunena suknja Dominike Betričić.

Gornja vunena haljina mogla je biti sprijeda otvorena ili već zatvorena kao prava kružna suknja. U oba slučaja kod nas se pod njom kao donje ruho oblačila samo bijela platnena košulja, a ne donja haljina od svilenih tkanina kao u Italiji. O tom ponovno nalazimo potvrdu kod Vecellija. U svom opisu Dalmatinke Hrvaticice (III h) on potanko govori o tom kako ove žene nose tanku košulju s rukavima dosta prilignutim uz ruku. Sto Vecellio

¹⁶ Npr. Stašić, str. 18, 24, 31, 38, 39. et pas.

naglašuje da je taj rukav tijesan, bit će da to proizlazi samo iz opreke prema onom veoma širokom i nabranom rukavu s prorezima, trakama, vrpčicama i drugim ukrasnim dodacima, kako to nosi visoki kostim onoga vremena.¹⁷ Košulja kod naših primorskih žena uvijek je platnena u jednostavnom kroju s ravnim rukavom. Da takav rukav bijele košulje nije baš tijesan priljubljen uz ruku, vidimo na onom primjeru gdje Vecellio donosi mletačku gospođu u njenoj ljetnoj kućnoj haljini.¹⁸ To je upravo takva platnena košulja za koju Vecellio ima naziv *schiavonetto*, dakle odjeća hrvatskih žena od preko mora. Već smo ukazali na to kako je u Dalmaciji bijela platnena košulja tipa tunike s rukavima od davnih vremena domaće odjevno dobro. Takva se platnena košulja kod nas održala u prekrasnim primjercima od poznate košulje s bijelim vezom u varijanti na otocima,¹⁹ sve do svilom vezanih košuljaka iz Ravnih Kotara, danas spremljenih u muzejima.²⁰

U svom liku otočanke s Cresa Vecellio navodi i zaslon koji, kaže on, ove žene pripasuju visoko pod grudi. Visoki struk već smo našli kao rezidualnu crtu iz kasnog srednjeg vijeka, pa i taj podatak govori o konzervativnosti pučke nošnje kod nas. Takav visoko opasani pretpasnik održao se u ženskoj nošnji makarskoga primorja još u prošlom stoljeću.²¹ No Vecelijeve izraz *grembiale* traži bliže objašnjenje. Ne prevodim ga s našim *pregača* jer taj naziv služi samo za takav nešivani predmet u ženskom ruhu dinarske tipologije. U toj je cjelini pregača neizostavan odjevni predmet (crtež 18). Uvijek je otkana od vune s *klječanim, kličanim, šarama* ili s pretkivanim prugama različitih boja. Međutim zaslon ili pretpasnik, kako ga opisuju Vecellio, od laganije je tkanine, možda svilen ili od sasvim lagane vunene tkanine, a kasnije i od pamučnog tkiva. Takav se zaslon nije nosio uz opisanu gornju haljinu, sprijeda otvorenu; i doista u Vecelijevim likovima ove vrsti dvodijelni ženski kostim nikad nema zaslona. U odjeći višeg društva nema ni potrebe za praktičnim pretpasnikom. U skromnijoj odjeći djevojaka i seoskih žena i iz urbanih pučkih slojeva zaslon se nosio na nabranoj suknji pri poslu, a tek u 19. stoljeću zaslon je kao stalni dodatak ušao u neke od naših pučkih varijanata (crtež 19). Tako npr. uz starinsko paško ruho i uz svečanu suknju, zvanu *tesnek* na otoku Krku, još se u prošlom stoljeću nije nosio zaslon.²² Pa i to što u primorskom govoru nema domaćeg naziva za taj predmet, nego za to služi samo novija talijanska posuđenica *traversa*, govori da je taj dodatak tek nedavno ušao u naše dobro. U visoku modu 16. stoljeća pretpasnik je nadodan uz zatvorenu kružnu suknju tek kao novi likovno efektan naglasak. U tim je rijetkim primjerima izrađen u tankoj tkanini s dragocjenim vezom, kako to vidimo na portretima iz onog vremena.²³

¹⁷ Upor. Floerke, sl. 81, 89. i 93.

¹⁸ Vecellio fo 119: mletačka gospođa na altani svog doma blondira na suncu svoju kosu i zato je odjevena samo u kućnu haljinu-košulju: »...habito di seta o tela leggiera chiamato schiavonetto...« francuski prevodilac ostavlja: »ces femmes portent un schiavonetto, vétement de soie...«

¹⁹ Najljepše primjerke ženskih košulja s bijelim vezom u stilu ranih čipkarskih tvorba iz našeg primorja iz prošlog stoljeća posjeduje Etnografski muzej u Beču (Österreichisches Volkskundemuseum — Wien) iz zbirke N. Bruck-Auffenberg, koja u svom djelu »Dalmacija i njena narodna umjetnost«, Beč 1911., donosi neke od tih predmeta u reprodukciji, t. 26—29 i t. 31.

²⁰ Vrijedne primjerke sa svilenim vezom skupio je u prvim decenijama našeg stoljeća K. Tončić za Etnografski muzej u Splitu, a Etnografski muzej u Beču otkupio je takve vezove u zbirci Lukačeka, sabirača narodnog blaga u okolici Zadra, v. Bruck-Auffenberg, o.c. t. 2 i reprodukcije u djelu Haberlandt M., »Österreichische Volkskunst, II, Wien 1911. — Košuljak, oplećak, opleće nazivi su za gornji izvezeni dio ženske košulje dinarskoga tipa, v. Gušić Tumač, str. 168.

²¹ Dinčić, sl.: »Pastirica, Tučepi južno Makarske.«

²² Žic, str. 45: »traversi, travers.«

²³ Floerke, sl. 92, kostim iz 1. pol. 16 stolj.; sl. 130 ukrasna pregača uz kostim mlade žene iz istog vremena.

Na haljini Dominike Betričić nema zaslona, pa i to svjedoči da je Senjkinja odjevena u dvodijelnu odjeću, sprijeda otvorenu, skromnu doduše u cjelini, ali s patricijskom crtom domaće plemićke obitelji i dobre kuće.

Od kakva je materijala bila opisana gornja odjeća? Po svemu sudeći radi se samo o vunenoj tkanini. Kao što se u paškim primjercima do danas zadržalo fino domaće tkanje,²⁴ tako je i renesansno ruho Senjkinje moglo biti samo od tkanine koju su izradile domaće žene, kako je to bilo u pravilu na čitavom našem primorju gdje se i u najboljim kućama do ne tako davnog doba izrađivao tekstil za sve potrebe kućanstva i garderobe. Vunena tkanina pomno izrađena i mekana, podesna za fino nabiranje kod nas i sad se još zove *sarza*,²⁵ kako je k nama mletačkim posredovanjem došla francuska riječ *serge*, prvotno iz kasnolatinskog *sericus*, ali već s izmijenjenim značenjem. Prvotnom naime *sericus* znači svilen, a kako su na Istoku teške svilene tkanine tkane u tehnici kepera, tj. na dva, tri ili više nita (nićanice), to je kasnije isti naziv prenesen i na vuneno tkanje u toj tkalačkoj tehnici. U tom smislu naziv *sargia* < *sarza* dolazi i k nama pa se u 14. stoljeću u Dalmaciji tako zove vunena tkanina, a već nepuno stoljeće kasnije *modra sarza* služi za neko muško odijelo.²⁶ Kako je to već obično, naziv za fakturu tkanja prelazi i na sam predmet pa se tako i ženska suknja počinje nazivati *sarza* ili *sarzenica*. Lijepa, očito bolja suknja od takve vunene tkanine navodi se kao *sarzenica s podziralom*²⁷ ili bez njega u Vrbniku u 17. stoljeću, a na Pagu *crljena sarza* služi kao haljina vjenčanica sve donedavna.²⁸

Gotova tkanina davala se na bojadisanje domaćim majstorima ili još češće u Zadar ili Mletke, gdje se u tamošnjim tintorijama tkanina ujedno i apretirala. Deblje vuneno tkanje za biljce, pokrivače i težu odjeću stupalo se, valjalo, u domaćim stupama kojih je bilo i u Senjskoj Dragi.

No dok se na otocima domaće tkanje i starinsko ruho sačuvalo do našeg vremena, u Senju se tokom 16. stoljeća, a na prijelomu epohe, život stubokom izmijenio. Žilava borba za opstanak ovaj je grad bacila u žarište katastrofalnih događaja. Razbila se smirenost pučke sredine u ovoj staroj komuni, a zamijenila ju je udarna snaga na braniku zadnjih uporišta hrvatske državnosti na Jadranu. U toj se situaciji znatno izmijenio i svakodnevni život pa i odjeća, taj nužni pratilac ljudskog postojanja.

Da je grad Senj s okolicom prije tih promjena bio povezan u cjelovitoj kulturnoj regiji s otocima i ostalim sjevernim primorjem, potvrdu o tom našli smo već u jedinstvu proizvodnje vunenog tekstila, a i u obliku renesansne ženske odjeće, što smo oboje utvrdili u Senju i na širem prostoru. Za to ćemo naći još jedan dokaz i to u priboru domaće pučke odjeće. To je ženska krznena haljina, poznata danas pod imenom *kotiga*²⁹ (sl. 10). Pod tim nazivom održala se u ženskoj nošnji na otoku Krku, gdje su još ne-

²⁴ Gušić Pag, str. 85. i 86.

²⁵ Gušić Lička nošnja, str. 186 i 187.

²⁶ God. 1384. u Statutu grada Splita određuje se: »quod mulieres uxores popularium... portauerint clamidem sarzis nigre...« Hanel J. J., *Statuta et leges civitatis Spalat.* JAZU, Zagreb 1878, str. 294. — God. 1473 u jednoj oporuci iz okolice Zadra među ostalom muškom robom i: »... sarza... šoka modra od sarze.« Šurmin Đ., *Hrvatski spomenici*. JAZU, Zagreb 1898., str. 272.

²⁷ V. bilj. IV 15: »suknja sarzenica«.

²⁸ Gušić Pag, str. 88., npr. starinska skrletna vjenčanica iz Paga u posjedu Etnografskog muzeja u Zagrebu inv. br. 15699.

²⁹ Zic, str. 45. *kotigu* označuje kao donju odjeću, ali ne kaže ništa o tom kakva se gornja odjeća nosila na *kotigu*. Svi poznati primjerci kotige izrazito su samostalno odijelo uz koje se na gornjem dijelu tijela, dakle na *kasu kotige*, mogla obući i *suknjica*, haljetak koji je dosizao do pojasa ili nešto niže, ali donji dio *kotige*, tj. suknja u današnjem smislu ostala je nepokrivena već zato da se istakne njena osobita faktura i široki crveni opšav.

davna *kotigu* oblačile mlađe žene kao skupocjenu zimsku haljinu.³¹ *Kotiga* je starinski predmet i u narodnoj nošnji u Selcima kraj Crikvenice. Sad se *kotiga* više ne izrađuje pa se posljednji primjerci čuvaju u domaćim kućama i u muzejima, između kojih osobite primjerke posjeduje franjevački samostan na Košljunu u svojoj dragocjenoj zbirci narodne nošnje s otoka Krka.³² Iz nedavnih pismenih zapisa zna se da je *kotiga* služila i u Istri.³³ U svom zadnjem izdanju *kotiga* je okrugla zatvorena suknja, pomno sašivena od tankih janjećih kožica s krznom na unutarnjoj strani. Vanjsko lice *kotige* čine bijele kožice, a u donjem dijelu pokrivena je opšavom od tankog skrleta. Svakako je *kotiga* ranije služila na većem prostoru sjevernog Jadrana i blizog zaleđa, nego što je tu danas materijalno sačuvana. Po jednoj vijesti iz 16. stoljeća, pa ma kako taj podatak bio oskudan, možemo zaključiti da je to u vrijeme i u Senju postojala zimska odjeća ove vrsti, i to baš pod tim svojim nazivom. U glagoljskom zapisu notara Ivana Mantakovića iz god. 1526. doznajemo da u Baški na otoku Krku neki posjed ima *meštr kotičar s' Senja* (II). U to doba nije osamljena pojava da Senjani na susjednom Krku i to najviše u Baški zbog sve veće nesigurnosti svoga grada unajmljuju i kupuju baštine i ulažu novac u zemljište koje je na susjednom otoku sigurnije nego u ugroženom podgorju Velebita.³⁴ U toj ulozi susrećemo na Krku i ovog majstora kotičara iz Senja. Sam taj podatak govori da je radionica u kojoj se izrađivala ova vrsta ženske odjeće bila baš u Senju, da se dakle u ovom gradu *kotiga* nosila i da je bila poznata u gradu i okolici. Na svim primjercima krčke *kotige* u njenom posljednjem izdanju vidimo da je njena izradba tražila profesionalni rad i ruku vještog zanatlije. To je okrugla zatvorena suknja, sastavljena od čisto ustrojjenih janjećih kožica s podšišanim krznom, vješto sašivenih sa sitnim bodom poruba i u struku podjednako nabranih u sitne nabore. Krznena je suknja zatim našivena na sukmeno opleće, odnosno na kraći prslučić s naramenicama. Na Krku taj se prslučić zove *kas*, pa ovaj mletački naziv, a i oblik zatvorene kružne suknje, ukazuju na to da je *kotiga* u ovom svom zadnjem oblikovanju sačuvala još kasnogotičku stilizaciju.³⁵ Ali po svom postanku i po službi krznene odjeće, *kotiga* kao predmet i naziv mora da je mnogo ranijeg postanja.

Našli smo, a i po svim poznatim primjercima vidimo da je primorska *kotiga* skupocjeno ruho, a takva je morala biti i istoimena odjeća u 16. stoljeću već po tom jer su je radili posebni majstori u svojim radionicama. Da je osim ovako zanatlijski izrađene krznene haljine usporedo bilo i jednostavnijeg ženskog odijela od životinjskih kožica, doznajemo po tom što je još F. Rački u svom zavičaju u Fužinama znao da se u Gorskotarskom kotaru *kotiga* zove ona krznena odjeća, koja se »kao košulja« nosila pod zimskom halji-

³⁰ Zic, l.c.: oko god. 1900 jednoj kotigi cijena je 30 do 40 forinti!

³¹ Lončarić-Ružić B., *60-godišnjica »Nevena« u Selcima*. Selce 1971, sl. 41.

³² Velnić O. T., *Košljun kod Punta na otoku Krku*, 1966, str. 163 i d.

³³ Rj. JAZU s.v. *kotiga*.

³⁴ Stefanić, str. 2.

³⁵ Rj. JAZU s.v. »kas, kasi dio ženskog odijela (utega?). U naše vrijeme u Istri.« — Riječ međutim živi i danas na Krku sa značenjem ženski prslučić, i to ili samostalan ili u struku našiven na suknju. Takva se haljina na Krku zove *tesnek*, *tasnak* (Zic: *tesnek*, str. 44). To je očito raniji naziv za prsluk, vrst steznika, opleće bez rukava. S kasnogotičkom podjelom ženske haljine cjelice u struku na opleće i suknju, mletački naziv za taj gornji dio opleće, *casso* (Boerio) ušao je na naše primorje.

nom.³⁶ Iz tog ujedno vidimo i šire prostiranje ove odjeće i njenog naziva u gorovitom zaleđu sjevernog primorja. U srednjem vijeku krzneno je odijelo, zimi veoma potrebno, postojalo u svim mogućim oblicima, iako su pri tom najviše pretezale različite bunde i šube. U sjevernim krajevima ženska krznena suknja ulazi u renesansnu pa i baroknu modu, ikako to imaju nizozemski majstori, gdje je u kućnoj ponutrici takva elegantna suknja od mekanog krzna s bijelim krznenim porubom³⁷ presvučena atlasnom svilom u pastelnim bojama.³⁸ — Ali za nas kotiga kao krznena odjeća i po nazivu i po svojoj službi ima osobito značenje. Po svemu to je izrazito naš vlastiti arhaičan etnografski posjed.

Riječ *kotiga* održala se u živoj upotrebi samo kod Hrvata u čakavskom govornom području i tu služi isključivo kao naziv za opisanu krznenu žensku haljinu. Ranije ta je ista riječ kao *kotyga* postojala i u ruskom jeziku, ali joj kao zastarjeloj, očito s nepoznatim sadržajem, etnografska literatura pridaje opće značenje gornjeg odijela,³⁹ no nije isključeno da se u tom krije zimsko krzneno ruho. Ta i ruski arhaizam *korzno* značio je u folklornom ruhu gornje odijelo, ogrtač, kabanicu.⁴⁰ Ove sve zamjene ne začuđuju u zemlji gdje je krzno nužno služilo na mnogo načina. Filolozi izvode riječ *kotiga* iz kasnolatinskoga *cotuca* s brojnim izvođenicama od kojih su danas najpoznatije *kota*, svećenička kratka bijela gornja košulja, *kuta* u svim varijantama i talijanski *cotola* koja je k nama došla s kasnim mletačkim utjecajem.⁴¹ Na primorju i blizom zaleđu danas riječ *kotula* služi za žensku suknju uopće, a pogotovo za onu u običnoj građanskoj nošnji u opreci prema starinskoj vunenoj suknji.⁴²

U pučkom govoru često se zamjenjuje naziv predmeta, njegova služba i njegov oblik te materijal od kojeg je izrađen, pa u tom dolazi do sažimanja i preslojivanja istovrsnih ili sličnih kategorija semantičnog sadržaja. No jezični razvoj može krenuti i suprotno, do potpunih razlika između prvotno istih stvari. Tako dok je u ukrajinskom *kotyga* naziv za bilo kakvo gornje ruho, u nekim ruskim govorima vrsta krznene odjeće zove se *košulja*, pa dok je u najvećem dijelu istočnih slavenskih jezika ta riječ nepoznata, dotle

³⁶ Rj. JAZU s.v. *kotiga*. Budmani tu donosi podatak koji je Đ. Daničić doznao od F. Račkog iz Fužina u Gorskom kotaru: »kotiga (i dem. kotičica) duga donja haljina od kože (sic) od grla do peta, kao košulja. Preko nje se oblače druge haljine.« Sa sic Budmani kao da sumnja u to da je kotiga doista od kože, tj. krznena, a to valjda zato, jer u tekstu koji je objelodanio V. Jagić (*Sitna kanonička grada*. Starine JAZU VI, Zagreb 1874, str. 132) u pravilima za kaludere stoji: »Mnihu sihastou jedinakou ne podobajet ništo pritezati razve kotygi«, gdje *kotiga* očito služi za kaludersku halju (v. Mažuranić s.v. *mnih*), a kako se u istom tekstu navodi i *mantija* kao obvezatno ruho kaludera, to je prema ovom tekstu *kotiga* ono ruho koje kaluder dnevno oblači, a to ne može biti samo krznena odjeća. Jagić ovaj rukopis datira na kraj 15. ili u 1. pol. 16. stoljeća, ali s tim da mu je sadržaj raniji, bar iz 14. stolj. — Međutim u jednom podatku iz 14. stolj. kaluderska kotiga nesumnjivo je kožnata odnosno krznena. Daničić Đ., *Rječnik iz književnih starina srpskih*, Beograd 1863., s.v. »kotyga, vestis, otkoži kožnyje kotygy«.

³⁷ I recentna primorska kotiga ima naglašen porub od bijelih zečjih kožica s dlakom, nazivan *dlučice* (Zic, str. 45.).

³⁸ Najčešće na genre-kompozicijama majstora 17. stolj. Gerarda Terborcha, Pietera de Hoocha i njihovih sljedbenika.

³⁹ Niederle L., *Život starych Slovanu I*, I, Praha 1911 str. 451. (dalje: Niederle). — Zelenin D., *Russische (ostslavische) Volkskunde*. Berlin—Leipzig 1937, str. 217: jedan od staroruskih naziva za gornje odijelo: *kotyga* (dalje: Zelenin).

⁴⁰ Dalj V., *Tolkovlj slovar žyvo velkoruskago Jazyka*. Peterburg—Moskva 1880., s.v. *korzno*: verhnaja odežda, zipun (= vrst zobuna, haljetak bez rukava) (dalje: Dalj). — Niederle, str. 470. — Zelenin, l.c.

⁴¹ Rj. JAZU s.v. *kotiga* f. Budmani: »nekakvo odijelo (jeli svagda od kože?)...« — Niederle, l.c. — Skok—Putanec s.v. *kota*: »...franačka kotta vuče porijeklo iz keltskoga« (prema Bernekerovu: *cottuca*).

⁴² Ne treba naše primorsko *kotula* pisati *quotula* (Mautner—Geramb str. 234.), ni ovaj naš suvremeni izraz izvoditi neposredno iz *kota* (s.v. Skok—Putanec), jer je ovaj naziv kao svježa mletačka prinova ušao u pučku upotrebu na našem primorju i blizom zaleđu tek u 19. stoljeću uporedo s tadašnjom modom koja je prema francuskom načinu usvojila podjelu na bluzu i suknju kao najobičniju žensku odjeću, kako je to zadržano i danas u mnogome u pučkoj ženskoj nošnji. — Gušić Tumač, str. 131.

u ukrajinskom ima isto značenje kao i kod nas za platneno donje, ili katkada jedino odijelo.⁴² Ipak, ni u kojem slučaju — ista riječ na dalekom prostiranju slavenskih jezika, tu se za nas radi o riječi kotiga — ne može a da po svom postanku, prvotnom značenju i službi ne bi sadržavala neka zajednička svojstva odnosnog predmeta. Doista, u starijim slavenskim tekstovima riječ *kotyga* javlja se u smislu kožnate odjeće, najvjerojatnije one s krznom,⁴³ a kod nas u 14. stoljeću, to je obvezatno odijelo kaludera također kožnato odnosno krzveno.⁴⁴ Riječi izvedene iz imenice *koty*, i sad još iako zastarjele, u ruskim govorima služe za različite krznene odjevne predmete pa i u Sibiru naziv *koty* služi za neku krznenu obuću.⁴⁵ Mora dakle prvotno da je *kotyga* kao predmet i riječ bila zajednički posjed onih etničkih grupa koje su svoj rani kulturni inventar usvojile iz jednog zajedničkog proizvodnog žarišta. To je prostrana regija s one strane Karpata, otkud su se slavenska plemena u 7. stoljeću u ratničkom savezu pod imenom Hrvata otisla na zapad i dalje na jug do Jadranskog mora. Upravo na otoku Krku očuvala se pradavna hrvatska starina s posljednjim tragovima prarodova⁴⁷ koji su u seobi naroda došli u Krajinu u primorju i na otocima sjevernog Jadrana i tu našli svoj stalni zavičaj. S negdašnjeg šireg područja ove Krajine⁴⁸ stari se materijalni i jezični posjed sužavao sve dotle dok se u zatvorenoj sredini otoka Krka nije staložio u posljednjem izdanju ove specifične odjeće.

Analogni put u razvoju *kotyga*-*kotik* naći ćemo i u krčkoj oznaci na mrku boju. To je riječ *hnjed* u krčkom govoru, a na širem prostoru kao ikavski izraz *nid* zabilježena u okolici Zadra god. 1473. kao »sukna nida«.⁴⁹ U značenju *fuscus, coloris castanei* riječ *gnjed* ima Dubrovčanin Stulli, dok u stajacim nazivima za govedo ima je i Kurelac, očito iz čakavskog supstrata u svom krbavskom zavičaju. S istim sadržajem kao ime goveda s tamnom dlakom u izvjesnoj, naviklom oku dobro poznatoj boji, riječ *gnjed* ima i Belostenec.⁵⁰ On je tumači kao *čèrnokaszta*, dakle crnkasta, smeđa boja, više tamna nego svijetla ili zlatnosmeđa. Ne može dakle stajati mišljenje Budmanijevo da je riječ u nas tek posuđena iz ruskog.⁵¹ Stajaci nazivi za odlike domaćih životinja u pučkom su govoru gotovo jezične okamine. Baš to što Belostenec zna da je *gnjed* oznaka za tamnu boju, vodi nas do značenja koje *hnjed* ima i sad još na Krku. To je naime oznaka za tamnoljubičastu boju, kako *hnjedi rub*, tj. ženska pokrivača od tamnoljubičaste svile služi starijim ženama, a i mlađim u žalovanju.⁵² Upravo ta dva značenja, tamnosmeđa i tamnoljubičasta boja, koje i danas ima riječ *gnjed-hnjed* kod nas,

⁴³ Zelenin, str. 202. — Niederle, str. 451. — Dalj s.v. košulja: »... ženska rubaha s širokim rukavi, šitaja po podolu.« U jaroslavskovladimirskom govoru to je »ovčinja šuba s borami« (= naborima); staroruski: »muškoj ili ženski poddevok na mehu« (= krznena podstava).

⁴⁴ Niederle, l.c.

⁴⁵ V. bilj. IV 36: »Daničić, »otloži kožnyie kotygy«.

⁴⁶ Dalj, s.v. kot, između ostalog: »kotik m. umal. kot, morskoj kot (phoca), posebno meh ego... iz etogo meha delajutsja kotikovyja šapki. Suročji i dr. meha idut na opušku tulupov pod nazivaniem kotika« (surok = vrst svisca, marmota bobak sa cijenjenim krznom).

⁴⁷ Gušić B., *Endemska guša i naseljenje na otoku Krku*. Krčki zbornik 2. Krk 1971, str. 233. bilj. 15. s odnosnom literaturom.

⁴⁸ Barada M., *Hrvatski vlasteoski feudalizam po Vinodolskom Zakonu*. Djela JAZU 44, Zagreb 1952., str. 29 i d.

⁴⁹ V. bilj. 26, god. 1473.: »sukna nida pod lisice.« — Mažuranić s.v. gnjed i s.v. nid.

⁵⁰ Rj. JAZU s.v. 1 »gnjed — fuscus, mrk, mrke boje«. Budmani: »riječ ruska«. — 2 gnjed ime goveda s primjerima Kurelca i Trstenjaka. — Belostenec s.v. farba.

⁵¹ Skok—Putanec s.v. gnjed pobija Budmanijevo mišljenje i donosi opsežnu literaturu o etimologiji ove riječi.

⁵² Zahvaljujem drugu Miku Bonifačiću-Rožinu da me je kao vrstan poznavalac predaje i folkloru na otoku Krku upozorio da pridjev *hnjed* na Krku označuje tamnoljubičastu boju.

svjedoči da je porijeklo ove riječi u onoj slavenskoj starini, kad je sasvim tamni grimiz imao sve prijelaze u tamnojubičasto i crvenosmeđe. U čitavom tom rasponu tamna, gotovo crna boja bila je znak svečanog veoma ozbiljnog dostojanstva s onim smislom kako se obično javlja kao carski grimiz, porfir.⁵³ U sadržaju riječi *hnjeđ*, kako se održala u krčkoj tradiciji, leži dakle duboka starina iz onog ranog medijevalnog zbivanja kad je tamnojubičasti grimiz kao obredna boja iz povlaštenog carskog pribora ušao u hijeratsku službu, a otuda i u pučku primjenu s istim sadržajem svečanog i ozbiljnog simbola.⁵⁴ Tako je i tamnojubičasti *hnjeđi rub* na Krku zadobio korotno značenje.

Isti put iz ranog medijevalnog zbivanja mora da je prošla kotiga kao riječ i predmet. Ova prvotno krznena odjeća bila je sastavni dio u ženskom zimskom odijevanju već tada, kad su Slaveni u seobi naroda svoj odjevni pribor donijeli u prostor negdašnjeg antičkog svijeta. Tad je već takva haljina nosila naziv iz kojeg su se dalje zatim odvojile riječi za neku odjeću. Između slavenskog *kotiga* i kasnolatinskog *cotta* filologija stavlja posredovanje gornjostaronjemačkog *chozza*.⁵⁵ Stalno traženje tko je od koga uzajmio riječ a potom i stvar (ili najprije stvar, a s njom i naziv), kako je to u korist Germana inaugurirao već Miklošič, dovodi objektivnog promatrača do pogleda o kulturnoj podređenosti slavenskoga svijeta. Kod tog se sasvim zaboravlja da su nosioci kulturnog posjeda u velikoj obitelji indoevropskih naroda prvotno negdje u vremenu i prostoru, koji izmiče pozitivističkom pogledu, crpili svoje rane ergološke zahvate u zajedničkoj kulturnoj ekumeni svoga pradoba. A i kasnije, već na pragu povijesnog zbivanja, a to se obično prešućuje — i gotski i slavenski narodi — boravili su i prolazili istodobno a i u vremenskim razmacima kroz onaj jedinstveni prostor kavkasko-pontski koji već od potamskog poljodjelstva posjeduje visoku kulturnu faciju. Pitanje riječi i kulturnog posjeda kao što su npr. *hljeb-laib*, *plug-pflug* i dr. ne može se riješiti jednostavno tako da se ustvrdi tko je od koga »preuzeo« tekovine sadržane u tim nazivima. Te su tekovine naime stečene na uspodnom razvoju kolosjeku i usvojene u toku etnogenetskih i jezičnih tvorba, iz kojih su se postepeno zatim izdvajali narodi s posebnim vlastitim jezicima, ali sa zajednički i usporedo izdjelanim kulturnim dobrima.

U 13. stoljeću *kotiga* se javlja izrazito kao nošnja slavenskih žena. Kad je god. 1227. u mjesecu svibnju pjesnik Ulrich od Lichtensteina putovao dolinom rijeke Murice, izazvao ga je na dvoboj vlastelin Oto od Buchaua. Ovaj se vitez, domaći u ovoj zemlji, na borbu spremio tako da je obukao na se »*eine gôdehsen an, das ist ein windisch wîbes kleit*«,⁵⁶ odjenuo se dakle u haljinu koja se tad u Štajerskoj zvala *godeshen* (*godehse*), a koja je bila poznata kao odjeća slavenskih žena. Tu je dakle riječ o haljini koju su slavenske žene tada u istočnim Alpama posjedovale kao svoju specifičnu nošnju pa je i slavenski naziv ove haljine, prenesen u iskvarenom obliku u ovom izvoru, očito tu bio udomaćen. To nije morala biti neka primitivna odjeća kako to misli Geramb tumačeći gornji podatak, jer da tada još

⁵³ Toll N. P., *Koptsklja tkani*. Seminarium Konakovianum. Praga 1928, t. XI; boja korotnog krčkog ruba u skali grimiza na ovoj tabli odgovara tonovima od 8—10, najbliža je nijansa 9, ali isti se korotni modalitet javlja i u nijansama s prelazom u smeđe, 12—14 iste skale.

⁵⁴ Kondakov, str. 293 i 298.

⁵⁵ Skok—Putanec, l.c. prema Bernekeru, V. i Mautner—Geramb, str. 232.

⁵⁶ Navodim po Mautner—Geramb, str. 233.

»möglicherweise trugen die Slawen in Steiermark noch einen solchen primitiven Überwurf«,⁵⁷ i to kao neki kizneni ogrtač koji se navodno zvao *godechsen*. Strekelj za riječ *godehse* ovoga teksta ne nalazi pravog tumačenja, ali je i on dovodi u vezu sa staroslavenskom *kotyga* i s recentnim *kotiga*.⁵⁸ Međutim, on za kotigu zna samo verbalno iz istarskih tekstova, a i ne spominje još postojeću primorsku i krčku kotigu, kako je mi materijalno još i sad poznamo. Ispitujući samo riječ kao jezični fenomen, on glasovno traži porijeklo riječi, a ostavlja po strani saznanje o kojem i kakvom se predmetu radi, koja su mu osnovna svojstva i u čemu je njegova služba kao pučkog pribora, a baš iz tog kompleksnog sadržaja izrasla je riječ kao naziv te određene stvari zadržavajući i u dugom razvojnom toku bitnu pojmovnu vezu između naziva i predmeta.

Ako donekle napustimo stanovište, koje gotovo sva kulturna dobra u posjedu Hrvata tumači kao da potiču iz romanskog ili germanskog svijeta, stanovište što ga pod vidom kritičnosti tuđa nauka obilatno iskorištava, doći ćemo do jednostavnog rješenja u pitanju o porijeklu naše kotige. U tom ćemo slijediti put kojim je L. Niederle, taj veliki naš učitelj u proučavanju slavenske starine, ukazao kako je slavenski odjevni pribor iz pučkog posjeda ušao u zapadni svijet i tu zauzeo prvo mjesto u profinjenoj garderobi društvene elite. Niederle je naime dokazao da je ona čudesna ženska haljina u cvatu gotičke mode koja od ramena pada u bogatim naborima meke vunene tkanine i s otmjenom silhuetom ocrta stas opjevanih ljepotica, da je ta haljina u svom imenu sačuvala dokaz o svom slavenskom porijeklu. Ta se velika haljina gotičkih žena francuski zove *sousquanie*, njemački *ein suekenie*, s varijantama u grafiji i izgovoru, a te su riječi izvedene iz slavenskog *suknja* u značenju cjelovitog gornjeg suknenog ruha, muškog i ženskog.⁵⁹

Od svakodnevne slavenske ženske *suknje*, kojoj samo ime kaže da je *od sukna*, tj. od vunene tkanine, usporedo sa slavenskim saseljavanjem u srednju Evropu, ova je odjeća ušla u tadašnje zapadno društvo i tu se u toku tri stoljeća razvila u raskošnu haljinu zadržavši svoje staro slavensko ime i u tuđoj fonetskoj preradbi. U doba minesängera *sousquanie-suckenie* došije puni procvat, ali se pri tom mijenja i njezin tvarni sadržaj. To naime nije više odijelo samo od sukna, od vunene tkanine. Na širokom prostoru javlja se kao raskošna odjeća pa i za muškarce, a izrađena iz dragocjenih tkanina glasovitih istočnih radionica.⁶⁰ Analogno i *kotyga* u službi gornje haljine ponegdje gubi svoje prvo značenje krznene odjeće i postaje naziv za gornje odijelo u širem smislu. Tako i još jedna slavenska posuđenica u starosrednjenjemačkom govoru, to je *kürsen*, gubi značenje krzna, pa se obje riječi *suckenie* i *kürsen* često sinonimno zamjenjuju.⁶¹

Kao pojava *sukjenka-sousquanie* ostaje značajna za ranije medijevalno razdoblje, jer ju je kasnije sasvim potisnula kasnogotička burgundsko-francuska moda sa snažnim novim impulsima. U slavenskom svijetu međutim riječ *suknja* i dalje živi s prvotnim sadržajem gornjeg vunenog ruha u širokom smislu, i to muškog i ženskog. Takova je *suknja* kao veliki ogrtač ili

⁵⁷ Ibid., l.c.

⁵⁸ Strekelj K., *Slovanski elementi v besednem zakladu Stajerskih Nemcev*. Casopis za zgodovino in narodopisje, VI, Maribor 1909 str. 10.

⁵⁹ Niederle, str. 448 i 483 et pas. s brojnim primjerima.

⁶⁰ Npr. Mautner—Geramb, l.c.: muška »suckenie... von einem paltekin« (= baldahin, svilena tkanina iz Bagdada).

⁶¹ Ibid., str. 232 i d.

kaput bila podstavljena ili obrubljena krznom, kako to čitamo u spomenutoj vijesti iz god. 1573.: »*sukna nida pod lisice*«. Kako se u tom popisu radi o muškoj robi, bit će da je to neka kabanica, svakako suknena tamne boje i podstavljena ili optočena lisičijim krznom.⁶²

Ako pokušamo slavenske nazive za odjevne predmete od krzna, *kotiga*, *kotik* i sl. izvesti iz naziva za životinjske kože koje su za to poslužile, kako je ta veza jasna u ruskim arhaizmima,⁶³ naći ćemo da je porijeklo ovakvog zimskog krznenog ruha vremenski i prostorno udaljeno u one pretpovijesne odnose u kojima su se indoevropski narodi postepeno počeli izdvajati u posebne etničke organizme. Jedan od glavnih krznaša mora da je bio *koty* — mačak, kako ga poznaju svi indoevropski jezici,⁶⁴ a i u nas ga u istom smislu donose stari tekstovi.⁶⁵ I danas još krzno svih vrsti divljih mačaka veoma je cijenjeno, premda ga je u evropskoj potrošnji znatno potisnula kunovina. U istočnom dijelu evropskog kontinenta, a i dalje preko Urala, s otvaranjem Sibira sve više služi krzno tuljana na koje se prenosi isti stari naziv *kot*.⁶⁶ A možda je isprva riječ *kot* služila i u širem smislu kako i sad još služe naše riječi *kotiti*, *okotiti*, *skot* i dr.⁶⁷ Mora da je *kotyga* isprva bilo zimsko ruho, upotrebno u najširem smislu. Takva je krznena haljina štitila čitavo tijelo i sezala od »grla do peta, kao košulja«, kako to još Rački zna za takvu svakodnevnu haljinu od krzna. Bez sumnje u takvom je jednostavnom kroju bila i ona muška *kotyga* za koju smo našli da je bila monaška krznena odora. Zato ne treba sumnjati u navod Račkoga,⁶⁸ to više što smo na obje udaljene periferije slavenskoga svijeta našli da riječi *kotiga*, *kotik* i sl. služe za različite krznene predmete.

Iz ove prvotne utenzilne haljine, kojoj je i oblik bio arhaičan, nerezan u struku s dužinom od ramena do niže koljena pa i do gležnja, postepeno su se javljali sve savršeniji oblici u kroju i izradbi na onom razvojnom putu, kako smo to upoznali i sa slavensku suknju. I praslavenska suknja-haljina prvotno je cjelovito u struku nerezano ruho koje, ušavši u zapadnu modu, dobiva profinjeno fasoniranje. Takav je analogan razvoj mogla proći i haljina sašivena od mekanih kožica s krznom. Pa tako kako se suknja u različitim stilskim parafrazama kasnije vraća u slavenski puk, tako i naša primorska *kotiga* postepeno dobiva današnje oblikovanje. Ali oba odjevna predmeta, i *suknja* i *kotiga*, u čakavskom govornom području zadržavaju i svoj prvotni sadržaj i stari naziv, a baš to govori za neprekinuto materijalno posjedovanje ovog arhaičnog pribora.

Za daljnje proučavanje *kotige* kao vlastitog našeg tradicionalnog dobra važno je upozoriti i na to da je na Krku u govoru starog romanskog stanovništva za žensku krznenu odjeću, koja nije mogla biti drugo nego poznata nam domaća *kotiga*, služio još jedan naziv, izrazito romanski. To je riječ *peliza* (u izgovoru *peliza*) kako je donosi A. Ive u zapisima veljotskog jezika iz Krka pri kraju prošlog stoljeća.⁶⁹ Riječ *peliza* autor tumači tako

⁶² V. bilj. IV 49. i IV 26.

⁶³ V. bilj. IV 39. i IV 46.

⁶⁴ Skok—Putanec s.v. *kotiti* (se).

⁶⁵ Rj. JAZU s.v. *kotka*.

⁶⁶ V. bilj. IV 46, a izvedenice od *kot*, *kotik* prenose se na krzno drugih životinja, odnosno na odjevne predmete od kožica različitih krznaša.

⁶⁷ Rj. JAZU s.v. *skot*, s.v. *kotiti*.

⁶⁸ Kako to piše Budmani, v. bilj. IV 36.

⁶⁹ Ive A., *Novelline, storte, leggende in vegloto odlerno*. Graz 1899., str. U legendi o majci sv. Petra ona je »vestida intuna peliza«. — U noti: »peliza — specie di vestito (gonna) di pelle d'agnello, che soglion portare le contadine dell'isola di Veglia«. — Za ovaj podatak zahvaljujem Miku Bonifačiću-Rožinu.

da u tom prepoznavamo bitnu značajku krčke *kotige*, gdje je donji dio haljine *gonna* — ženska suknja i sad glavni elemenat ove haljine.

U 13., a vjerojatno još i u 14. stoljeću i patricijke u Mlecima nosile su veliku krznenu odjeću, i to ne samo kao bundu ili kabanicu podstavljenu krznom, nego baš opravu kako to na liku mletačke plemkinje iz ranijeg doba ima Vecelio. Na svom fo 46 on donosi takav starinski kostim »za izlazak izvan kuće«. ⁷⁰ Tu krznenu haljinu možemo smatrati jednim od razvijenijih oblika prvotne *kotige-pelize* po — da ponovimo — onoj analogiji kako smo to našli da se raskošna zapadnjačka *sousquanie* odnosila prema početnim oblicima slavenske *suknje*. Na Vecellijevoj slici krznena je suknja nabrana u struku i sprijeda otvorena, kako smo to upoznali već na medijevalnim oblicima ženskih haljina. Na njeno ukrasno opleće nadostavljeni su obilati, veliki i široki rukavi također od krzna. Takvi obilati otvoreni rukavi u Veneciji su se zvali *alla dogalina*, na način *duždevice*, ⁷¹ i pripadali su samo aristokratskoj nošnji. Suknja i ovi veliki rukavi izrađeni su od mekih kožica i na licu haljine opšiveni svilom. I naša *kotiga* redovno ima na vanjskoj strani široki opšav od finog sukna crvene, modre ili zelene boje. Vecellijeva slika do u tančine pokazuje da se doista radi o haljini od kožica s krznom, ali u popratnom tekstu autor za to kao da uopće ne zna. U njegovo doba dakle, na izmaku 16. stoljeća, takva je odjeća već toliko zaboravljena da se više nije znalo o njoj kao o nekom svojevrsnom odijelu. Mora da ju je Vecellio precrtao s neke starije slike, ⁷² a da nije ni shvatio da se radi o starinskoj haljini od životinjskih kožica. U njegovo doba na brokatnu haljinu prebacivao se plašt, mantilj, podstavljenu krznom ili su se nosile velike bunde, šube, a ženskih oprava od krzna u Veneciji tad više nije bilo. Međutim u konzervativnoj sredini na otoku Krku, kamo su sporo dosizale modne promjene, starinski je pribor i dalje služio, pa je *kotiga* kao krznena haljina sačuvala i službu i stari naziv. Izmijenila se donekle jer u obliku kako je do nas došla primorska *kotiga* sasvim je zatvorena kružna suknja s oplećem, a ne cijela haljina, nerezana u struku, kako je bez sumnje prvotno postojala.

Sve što smo doznali o *kotigi* govori za to da takva odjeća Slavenima nije došla tek postepeno krećući se iz zapadnog latiniteta u slavenski svijet, nego da je to početno slavenski pribor koji je, analogno kao i slavenska *suknja*, ušao u medijevalnu Evropu. Znatno variran, tu se staložio u različitim preradbama, a tu je i ugasnuo. S prvotnim sadržajem krznene odjeće zadržao se na obje periferije slavenskog svijeta sve do današnjeg rezidualnog postojanja *kotige* na otoku Krku.

Našli smo da je još Rački *kotigu* poznao kao svagdašnje žensko ruho, no podatak da je i u Senju *kotigu* izrađivao majstor zanatlija govori za to da je tu u 16. stoljeću bio usvojen viši oblik takve ženske zimske haljine. To očito nije bio tek neki praktičan, ali neugledan odjevni predmet, nego lijepo odijelo zanatlijski izrađeno i opšiveno finim suknom, kako to donose krčki zapisi i kako i danas poznamo zadnje primjerke naše primorske *kotige*. S promjenama u životu Senja u 16. i 17. stoljeću nestalo je u ovom

⁷⁰ Vecellio fo 46: »Habitato di gentildonna anticha alla dogalina fuor do casa«. — Velika suknja od krzna presvučena modrom ili crvenom svilom, kostim iz vremena oko 1300. god.

⁷¹ Floerke, str. 7: »...habiti alla dogalina« s velikim često i s otvorenim ili visećim rukavima podstavljenim ljeti svilom, zimi s krznom.

⁷² U opisima antikviranih kostima Vecellio koji put navodi da je nošnju precrtao sa starijih slika, npr. fo 63: »...Ho trovato nella chiesa del Carmine in Venetia, nella tavola d'un altare... quest'habito...«

gradu starinske kotige kao predstavnika prvotnog naseljenja i komunalnog živilja koji je uzmaknuo pred novim potrebama utvrđenoga grada.

Na liku Dominike Betričić karakteristično je i njeno oglavlje. Velika pokrivača složena je i *ubradana* tako da joj jedan kraj pada straga na lijevo pleće, a na tjemenu s obje strane tvori dva simetrična izbojka, vjerojatno modelirana s nekim čvrstim podloškom, upletenim ili samo postavljenim na kosu, dignutu u pletenice. Tako ta povezača ima prijelazni oblik između današnje paške pokrivače, lagane i ukrašene čipkom a još složene u gotički čistom obrisu⁷³ i onog ranijeg povezivanja, točnije omatanja kose i glave s velikim povezačama koje su sasvim sakrivalo kosu udate žene.⁷⁴ Na ovo senjsko pokrivalo iz početka 16. stoljeća doslovno se može primijeniti Vecelijeve opis oglavlja naših žena kad kaže »oglavlje ovih žena veoma je slično onom naših koludrica. Omataju glavu s pokrivačem ili laganim velom od svile ili platna« (III h) i dalje, kako »ove žene omataju glavu rupcem svilenim ili od platna i s njim uredno pridržavaju pletenice, na veoma skladan način« (III i). Gotovo da se ova oba opisa više mogu primijeniti na oglavlje Dominike Betričić, nego na obje odnosne ilustracije Vecelijeve (3 h, i). Njegovu usporedbu s pokrivanjem koludrice s velikim bijelim platnenim rupcima razumjet ćemo najbolje ako Betričićkino oglavlje srazmerno s ukrasom na glavi kneginje Ižote Frankopanke (2 b). Otprilike pola stoljeća prije Betričićkine ploče preminula mlada talijanska princeza leži s glavom položenom na jastuku i uokvirenom u trolistu gotičke arkadice. Njena njegovana kosa nije sakrivena pod nekim masivnim pokrivalom. Štaviše, kosa podignuta uz visoko čelo tvori plemenit ukras mladom licu, smirenom u smrtnom snu. Na tjemenu je *kapica-skufija* ukomponirana u okvirnu arkadicu, što ovom liku daje draž cvjetne gotike. Tanka, očito svilena koprena pada straga na zatiljak samo kao dekorativni simbol udate žene. Lagani veo leprša u nježnim naborima i s tim vješto razbija jednoličnost jastuka na odru. Iz tog finog reljefa zrači ona svjesno tražena ljepota odjeće i frizure, kako to u cvatućem kvatročentu postaje društveni zahtjev za renesansnim buđenjem ljepote ljudskoga lika.

Kod nas međutim u konzervativnoj društvenoj klimi primorskih gradova pa i u relativnom blagostanju ovog razdoblja produžuju se starinske navike. I pored toga da se već u mnogome napustio tabuitet ženske kose, ipak naše žene i nadalje sakrivaju pletenice i ubrađuju se velikim *pokrivačama* ili *rupcima*, kako se to na mnogo načina staložilo u varijantama našeg folklornog oglavlja. Još se s gotovo obrednim sadržajem do naših dana zadržalo povezivanje starinskog *ruha* na otoku Krku i tek se danas u tom zaboravlja društvena služba pojedinih načina u povezivanju, u boji i ukrasu.⁷⁵ Bez sumnje velika je Betričićkina pokrivača platnena i, pretpostavljamo, s vezenim ili utkanim ukrasom na slobodnom kraju. Prema ženskom oglavlju kako je to bilo ranije, sve su recentne folklorne varijante znatno pojednostavnjene. Osim *pokrivače* ili *prevjesa*, koji se stavljao za izlazak izvan kuće, udata žena u pravilu je na kosi imala *kapicu* ili *skufiju*. *Kapica*, zvana u nas i *počelica*, trajno je pokrivala kosu kod udatih žena,⁷⁶ pa se njen najjednostavniji oblik nije skidao ni za spavanja. Ali bilo je i lijepih

⁷³ Gušić M., *Varijante paške pokrivače*. Ljetopis JAZU 63, Zagreb 1959, str. 461–463.

⁷⁴ Gušić Tumač, str. 114 i d.

⁷⁵ Paulić T., *Bilješke o »rubu«*. Vjesnik Etnografskog muzeja. III, Zagreb 1937., str. 161 i d.

⁷⁶ Niederle, str. 505, i d. — Floerke, str. 75. — Gušić Tumač, 39. et pas.

vezenih skufija, kako to ima npr. starinska nošnja na otoku Mljetu i u zaleđu neke varijante počelice u zapadnoj Bosni. Osobit primjer je i *cacara*, bijela udovička kapa u Dobroti u Boki Kotorskoj s još sasvim renesansnim nazivom.⁷⁷ I na liku Dominike Betričić vidi se da neposredno na kosi ima neku kapicu. Kao kalota prilegnuta nad čelom takva je kapica mogla biti samo platnena, kako to ima i onaj već spomenuti primjer firentinske lje-potice⁷⁸ (crtež 17). U Betričićkinom oglavlju platnena je kapica stavljena na neki podložak s istaknutim izbojcima poput rogova, koje zatim prati i gornja pokrivača. U tom su motivi i uticaji zapadne mode nasjeli na naše starije domaće oblike različitih podložaka. Tako npr. u Dubrovniku u 14. stoljeću žensko oglavlje nosi naziv *cornua slavica*.⁷⁹ No dok se tamo taj već zastarjeli pribor smatra zaostalom, čak se zabranjuje očito kao znak barbarstva, premoćna zapadna moda izmišlja nove varijante dvorogog oglavlja i preoblikuje glomazni medijevalni pribor u profinjenu coiffure renesansnih velikašica. I Vecellio donosi takvu skladnu dvorogu kapicu kao primjer starinskog oglavlja iz vremena oko 1300. god.,⁸⁰ a i mnogo drugih likova u njegovoj parafrazi starinskih *cornua*.⁸¹ Jedna od takvih stilski retardirajućih varijanata mora da je i u Senju ostala kao nošnja domaćih žena, jer ćemo pokrivaču u istom dvorogom obliku sresti još i u 17. stoljeću kao kasni ostatak iz negdašnjeg senjskog zavičaja (V b, 5). Na svaki način, po svom je oglavlju ženska nošnja u Senju 16. stoljeća bila jedna od onih varijanata u našoj primorskoj odjevnoj slici u kojoj su u već podmakloj renesansi pa čak i u ranom baroku još uvijek prevladavale stilske značajke kasne gotike, a i čisto medijevalne crte, duboko uralse u konzervativan ambijent naših primorskih naselja. U primorskoj nošnji taj se starinski pribor stalo-žio sve do današnjih oblika pa tako npr. ženska nošnja u Novom Vinodol-skom ima takvu ovelu bijelu pokrivaču sa zabačenim krajevima i sad kao svoju folklornu osobitost.

U Senju međutim u povodu povijesne akcije koju ovaj grad vodi od 2. polovine 16. stoljeća, stubokom mijenja se društvena struktura ove stare komune, a pri tom se i pučki starinski inventar gubi ubrzano. Nema vijesti o tom kako se to zbivalo u onom zahuktalom razdoblju kad je Senj postao branič na dva fronta pod nominalnom, a malo stvarnom zaštitom habzburških vladara. Tek u 17. stoljeću doznajemo od Valvasora po neku pojedinost o nošnji Senjkinja. Ali Valvasor se ne osvrće posebno na nošnju Senjana i Uskoka, pa samo iz njegovih opisa o običajima, koji su se njemu činili neobičnim i po tom zanimljivim, naći ćemo po koju bilješku o ženskom odijevanju. Štoviše, ni u njegovu opširnom opisu sahrane, kad govori o tom kako se pokojniku daje najljepše ruho i sav njegov nakit, on ne donosi u tom nekih značajnih potankosti, osim da za muške navodi kako se pokojniku daje njegov mač-palaš i kapa ili klobuk s perjanicom.

Navest ćemo redom elemente ženske nošnje kako ih doznajemo od Valvasora.

⁷⁷ V. sl. u Bruck-Auffenberg t. 24 i 33, tekst str. 29. — Boerio zazzera, naziv muške renesansne frizure s ravno podišanom odužom kosom od čela preko uha do zatiljka, u Boki Kotorskoj naziv za žensku udovičku kapu. — Floerke, str. 77. i sl. 138.

⁷⁸ V. bilj. IV 13.

⁷⁹ Jireček K.—Radonić, *Istorija Srba*. Beograd 1923., III str. 293. i bilj 4. — Gušić Tumač, str. 141.

⁸⁰ Npr. Vecellio fo 63: »Habitato antico d'alcune venetiane«. «... La testa è aconcia in forma di corne.»

⁸¹ Ibid., npr. fo 58; fo 80: žene su 60 godina unazad počele »rinovar l'uso delle gabbie di rame« stavljanje u ili na kosu žičane podloške, i to ponovno, na starinski način.

Kad govori o tom kako se Uskoci i Senjani pridržavaju svojih starih običaja, posebno ističe da žena, koja nije plemkinja ili nije udata za vojnika-plemića, ne smije nositi zaslona, niti se smije opasivati zaslonom ili pregačom (V a). Da li se pod njegovim *Vortuch* (što je u nas ušlo u malograđanski govor kao *fertun*) ima razumjeti prteni zaslon-pretpasnik ili vunena otkana pregača, to od njega ne doznajemo. Kako treba shvatiti taj Valvasorov navod koji je sigurno čuo u Senju i u čiju vjerodostojnost ne možemo sumnjati? Našli smo da je u ranom 16. stoljeću ženska odjeća u Senju bila tipična za cijelo sjeverno primorje. Uglavnom ovu smo kostimnu cjelinu kao folklornu baštinu utvrdili i u starinskom ruhu na otoku Pagu. Platnena košulja s bijelim, ili još možda i s polihromnim vezom, uz nju gornja vunena suknja s oplećem i sitno nabranim krilom, to je kanon nošnje kako smo ga našli u liku Dominike Betričić. Ako je suknja još i otvorena sprijeda, takva odjeća ne samo da ne traži zaslona, nego ga u boljem izdanju i ne podnosi. Skuti bijele košulje ostaju diskretno no ipak dekorativno vidni pod ravnim polama gornjeg ruha. Od košulje ostaju otvorena prsa i rukavi, bogato izvezeni, a možda su još izvezeni i skuti košulje s ukrasnom prugom u raspletu. Takva se odjeća u pravilu nosi bez pretpasnika odnosno bez prekriivanja sa zaslonom, a prava otkana pregača u ovoj je odjeći sasvim nepoznata.

Druga tipološka odjevna cjelina, koja je kao autohtoni posjed postojala u nedalekom zaleđu našeg primorja, ima *pregaču* kao neizostavan dio ženskog odijevanja. To je poznato dinarsko žensko ruho u kojem ravna košulja-tunika tvori osnovni odjevni predmet.⁸² Uz košulju u to ruho pripada vuneni haljetak bez rukava nazivan različito: *zobun*, *zubun*, *sadak*, *dolama*, *ječerma* pa i *koret* i turski *čurđija*, dalje *pas* ili *kanica* otkana od vune ili kožnata *pašnjača* i, konačno, ravna *pregača*, otkana, točnije *klječana*, *kličana*, a i ta uvijek od domaće vune (crtež 18). U toj odjevnoj cjelini pregača ne smije izostati, pa je ovo ruho bez pregače gotovo nečasno i društveno nedopustivo.

Iz navedenog Valvasorova podatka o pregači razabiremo da je naseljavanjem uskočkoga živilja u Senj uporedo s izmjenom muške nošnje u vojničku opremu ulazila i dinarska ženska odjeća sa svojim priborom. Dok se ranije s mirnim saseljavanjem u primorske gradove ekonomska penetracija brđanskog antropogena vršila bez jačih potresa urbane društvene sredine, jer su brđani došljaci u gradovima brzo podlijegali životnom stilu svoje nove sredine, u Senju u vremenu oko 1600. god. to se zbiva s dubokim potresom u pučanstvu ovoga grada. Kad se u 16. stoljeću ovamo slijeva ratnički živalj poput bujice, uzmiče pred Uskocima negdašnja urbana struktura ovog naselja kojem sad Uskoci imperativno nameću nov način života. Negdašnji gradski patricijat, kako god skroman bio ranije pod feudalnom vlasti, ipak je posjedovao svoje komunalne slobode i prava u kom se kretala živa trgovina i cvalo relativno blagostanje ovog lučkog grada.⁸³ U nagloj promjeni grad podliježe vojničkim ciljevima i postaje tvrdo uporište u borbi na dva fronta. U svemu tomu prevladava živalj dinarskih brđana s prabalkanskim elementima i onim društvenim normama koje raspoznavamo u Valvasorovim opisima običaja. U tom mijenja se i materijalno dobro pa i odjevni pribor. Našli smo kako je u glavnini Uskoka sasvim prevladala dinarska odjevna

⁸² V. bilj. III 5.

⁸³ Culinović, str. 9.

slika muške nošnje. To se dogodilo i sa ženskom nošnjom, ali s mnogo oštrih suprotnosti između starog urbanog sloja i novonadošlih potreba. Upravo u tom procesu mora da je došlo do neprijateljskog stava u ženskom dijelu stanovništva između starih gradskih obitelji i novih povlaštenih vojničkih rodova, a taj se netrpeljivi stav očitovao i izvanjskim signalima, prvenstveno u nošnji i njenim detaljima. Mora da je izbila oštra prepreka između starije odjeće, one koju smo upoznali kao posjed urbane primorske sredine i donesenog materijalnog pribora koji je bio vlastitost uskočkih žena. A sav taj pribor, analogno muškoj nošnji, nije mogao biti drugačiji nego dinarski. Veoma konzervativan i saživljen s ekonomikom stočara-ovčara, taj je pribor, kao i muška nošnja, uglavnom kao osnovnu sirovinu poznavao vunu svoje domaće ovce. U toj nošnji, znamo, vunena pregača ne smije izostati. Međutim u ranije opisanoj odjeći senjskih patricijaka zaslona nije ni bilo. Tako se ženska populacija u Senju, svagda konzervativnija i u simbolima stroža nego muška, počela antitežno dijeliti u pripadnice feudalno-vojničkog staleža i onog građanskog i patricijskog, čija su stara komunalna prava postepno uzimala i gasnula pod vojničkom prevlasti. Ženskim članovima vojničkih plemićkih obitelji pregača je — pola rustična, pola plemićka — postala očit znak društvene pripadnosti povlaštenom sloju. Nasuprot tomu, građanke morale su ostati kod svoje ranije nošnje koja kasnije u 17. stoljeću sve više poprima elemente iz poluurbanog provincijalnog krajišničkog odijevanja. No uporedo s tim pod tim se krajišničkim uticajima postepeno gubi i starinska dinarska ženska nošnja. Taj se pribor počeo osjećati i suviše rustičnim prema nošnji koja je prevladala u graničarskoj vojničkoj hijerarhiji. Analogni proces našli smo i u promjenama muške nošnje, pa kako smo od Valvasora čuli za veliku mušku kabanicu kao jedan od preostalih starinskih dijelova, tako i njegov podatak o nošenju, odnosno o zabrani ženske pregače svjedoči o tom da je u Senju oko god. 1600. prevladala dinarska ženska odjeća. S tim ujedno zagledavamo i u duboke društvene promjene u životnoj osnovici ovoga grada.

Od Valvasora doznajemo i za neke elemente koji su zajednički u obje opisane kostimne cjeline, u biti tako različite po stilu i porijeklu. Kroz duga stoljeća, u međusobnim dodirima primorski su elementi prodirali u rustično zaleđe i tu doživljavali različite promjene. Te ćemo dodire naći prvenstveno u ženskom ogjavlju u kojem ranije u obje tipološke slike vlada zakon o pokrivanju kose kod udate žene. Iako su tadašnje varijante imale određeno značenje, koje mi danas više ni izdaleka ne poznamo, ipak vidimo da su i u 17. stoljeću žene još uvijek pokrivala glavu pokrivačama ili prevjesima. Od Valvasora ne doznajemo za nazive takvog ženskog pokrivala. Na sva tri mjesta gdje govori o tom, služi se jednostavnim njemačkim nazivom *Tuch*, što obično prevodimo s *rubac*, ženski *rubac za glavu*. Međutim kod nas se s tom riječi *rubac* obično zove komad tkanine koji kao pravokutnik ima stranicu od 60 do 80 cm dužine i koji se dijagonalno presložen stavlja na glavu i pod bradom veže u čvor. Drugačije pokrivalo je primorska *pokrivača* koja je uvijek u formatu odužeg paralelograma s vezom i resama na oba kraća kraja. Po tomu što Valvasor govori o tom kako žene u koroti lice zastiru »mit einem Trauer- oder Leid-tuch«, vidimo da to nije običan rubac, nego neka veća pokrivača ili prevezača. Teže je odgovoriti na pitanje kojoj je fazi u razvoju primorske pokrivače odgovaralo ovo ogjavlje. Za *Tücher* Valvasorova teksta pokušat ćemo utvrditi neke stvarne crte, i to:

1) Prevjes, pokrivaču ili povezaču nose u 17. stoljeću u Senju djevojke i udate žene. To odgovara nekim primorskim (npr. Krk, Novi, Pag) i onim dinarskim varijantama koje su u bližem dodiru s primorskim uticajima (Ravni Kotari, Vrlika, Humina u niskoj Hercegovini). U dinarskom djevojačkom oglavlju bijeli je prevjes samo dodatak uz obaveznu crvenkapu koju međutim u Senju Valvasor ne spominje.

2) Da je ta ženska pokrivača bila odužeg, većeg formata, kako smo to našli u oglavlju Dominike Betričić, vidi se po tom što Valvasor govori kako žene u žalosti lice zastiru, pokrivaju, ili, kako bi naše seljanke rekle, *ubraduju*, a to odgovara starijim varijantama bijele platnene pokrivače.

3) Da je pokrivača još u 17. stoljeću u Senju bila vidni pokazatelj društvenih razlika, vidi se iz Valvasorova naziva *Trauer- oder Leid-Tücher*, jer po tom vidimo da je osim takvih korotnih pokrivača bilo i onih određenih za važnije društvene zgrade i sastanke, a i onih za svagdašnje pokrivanje glave.

4) I u korotnom pokrivanju glave bilo je razlika prema staležu žene ili djevojke jer Valvasor navodi kako udovice nose crne rupce, a žene iz ostale rodbine imaju žute rupce. Uz ovaj podatak treba dati i potanje tumačenje.

Žuta boja kao znak žalosti vuče porijeklo još iz one hijeratske primjene šafranova žutila koja iz antičke starine ulazi u Bizant. Po ustaljenom dvorskom ceremonijalu žuta je odjeća služila za manju dvorsku korotu.⁸⁴ Donedavno žuta je boja tako služila za *malu tugu* u selima Hrvatske Posavine i Turopolja, a posebno još u Sunji i okolici Siska lanenu odjeću s ukrasom u šafranovu žutilu oblačile su mlađe žene za impersonalnu korotu, npr. za polazak u crkvu na Veliki petak i slične dane, dakle također kao znak *srednje žalosti* ili *male tuge*. Tek u zadnjih šezdesetak godina, kad je naglo došlo do prijeloma starinskih normi, negdašnje formule izgubile su svoj prvotni sadržaj pa je u nekim posavskim selima žuta odjeća prešla u domaću lokalnu varijantu, tako npr. posavsko selo Crkveni Bok smatra žutu opravu svojom narodnom nošnjom. Sličan proces u naše je dane završen na otoku Krku, gdje je ranije *želti rub* služio mladim ženama za žalost, a sad se u Dobrinju i okolici nosi kao posebna lokalna oznaka.⁸⁵ Kao i drugdje, kod nas su žene same šafranom bojadisale svilu ili pamuk, pa i sad još šafran kao ukrasna biljka u jesen cvate u primorskim vrtovima oko napuštenih palača i najviše oko samostana, gdje je nekad uzgajan za boju i mirodiju. Na južnom Jadranu žuta marama zvana *jašmak* služi udovici kao donje pokrivalo pletenica pod prozirnim bijelim velom. To je znak duboke udovičke korote kako sad još nose žene u plemenu Šestana u okolici Bara i Ulcinja.⁸⁶ Kako ova nošnja, a pogotovo oglavlje šestanskih žena, ima i sad značajke sažimanja između ranih levantinskih motiva i gotičkih uticaja iz križarskog Latinskog carstva, to i u ovoj pojavi prepoznajemo postojanost mediteranskih tradicija o drevnoj hijeratskoj funkciji šafranova žutila.

Isto značenje manjeg reda korote imala je i žuta ženska pokrivača u Senju u 17. stoljeću, u vrijeme kad su tradicionalne formule u čitavoj regiji istočnoga Jadrana bile znatno jače i rasprostranjenije nego danas. Ipak i

⁸⁴ Kondakov, str. 291.

⁸⁵ To je usvojila folklorna grupa iz Dobrinja za javne nastupe — V. naslovnu sliku kataloga V Međunarodne smotre folklor. Zagreb s.a.

⁸⁶ Gušić Istraživanje, str. 365.

pored ove starine, u korotu je kao znak ušla i crnina, kako smo to našli kod muškog ruha. Tako je žuta boja ostala samo kao znak udaljenijeg srodstva s pokojnikom, dok se duboka žalost izricala crninom. Zato je udovički rubac ili prevjes u Senju crn, kako to i sad nose udovice uz dinarsko ruho koje tipološki ne pozna korotne crnine.

S ovim smo iscrpili Valvasorove podatke o ženskoj nošnji u Senju. Kako bismo potkrijepili naš zaključak iz ovih oskudnih podataka da je nošnja uskočkih žena u Senju u 17. stoljeću još uvelike održana u rustičnoj dinarskoj slici, potražiti ćemo potvrdu u daljnjem Valvasorovu tekstu, i to najviše u opisu običaja prigodom sahrane. Narikače i tužaljke s grebanjem obraza od krvi, razdrljenih prsiju, raspuštenih kosa bez pokrivala, sve to toliko odgovara običajima koji su još nedavno živjeli u našim planinskim selima sve do Skadarske krajine, da pri tom ne možemo ni zamisliti žene odjevene drugačije nego u tipičnom brđanskom odijelu. To je odjeća s platnenom košuljom-tunikom i vunenom prednjom ravnom pregačom, koja je uvijek opasana, a pojas može biti ili kožnata *pašnjača* pa i ona s karneolima, *akicama*,⁸⁷ ili su to različite *tkanice*. Uz to ide kraći ili duži *zubun*, a zimi suknena *haljina*, *aljina* s rukavima, što je sve iskićeno *građom* i aplikacijama od tankog *skrleta*. Kako je takva tipična slika donedavna živjela na prostoru iza uže primorske zone, to možemo zamisliti da je vladala i u Senju još u Valvasorovo doba. Ali kakve su u tom bile pojedinosti, kakav je uz to bio popratni pribor, nakit i razlike između pojedinih društvenih skupina, o tom ništa ne čujemo.

Da je u tom dinarskom habitusu bilo i primorskih elemenata, našli smo već u detaljima oglašljiva. Više o tom doznat ćemo iz Valvasorova opisa ženske nošnje Uskoka ili Vlaha u Žumberku. Iako iz tog Valvasorova poglavlja ne smijemo izvesti neposredne zaključke o nošnji Uskokinja u Senju u vremenu oko 1600. godine, po neki element prepoznat ćemo i naći mu ranije postojanje u širem senjskom zaleđu. Uglavnom, kako to Valvasor znade, Uskoci su na kranjsko-slavonsku među pristizali u postepenim nadolascima s tadašnjeg turskog teritorija. Na granici carstva turski martolozii prelaze na ovu stranu carske granice gdje ih krajišnička vojna uprava ustaljuje u selima stare Slavonije. To je u većini živalj iz unutrašnjosti Balkana s pravoslavljem koje svoje težište ima u pečkoj patrijaršiji i kroz to sa znatnim utjecajima iz grčkog fanarijotskog kruga. O tom nas Valvasor iscrpno obavještava.⁸⁸ Taj narod nosi svoj izrazito dinarsko-balkanski materijalni posjed čemu odgovara i nošnja. Do naših dana nošnja žumberačkih Uskoka zadobila je umjerenije oblike, pa su se samo u ženskom odijevanju zadržale neke crte dinarske tipologije. Ali i u tom kompaktnom pravoslavno-balkanskom ambijentu Valvasor ima nekoliko pojedinosti koje se izdvajaju iz tog naoko homogenog kompleksa. To su elementi koji potječu iz onog kraja gdje je prije turskih osvajanja, pogotovo prije bitke na Krbavskom polju, postojala jedinstvena životna i kulturna cjelina od Pounja do mora. Glagoljica u senjskoj i negdašnjoj krbavskoj biskupiji, pa stara strateška i trgovačka cesta, od koje je jedan krak izbijao na more upravo kod Senja, zatim ikavsko-čakavska populacija, sve je to povezivalo primorje i Velebitsko podgorje u čvrstu etničku i kulturnu cjelinu sa planinskom zemljom

⁸⁷ Bratić T. A., *Narodna nošnja u Hercegovini*, Glasnik ZMBH, 18, Sarajevo 1906, str. 241.

⁸⁸ Valvasor, knj. VI str. 292. i d.; knj. VII str. 482. i d.

s one strane Velebita dalje preko Une. Stare župe na tlu današnje Like, Krbave i Pounja tad su bile sastavni dio ove cjeline s jedinstvenim etničkim živiljem u kom se u dugom razdoblju saživio autohtoni antropogeni supstrat s gentilnom strukturom slavenskih rodova, a i sa svagda nadolazećim impulsima iz primorja koje aktivno sudjeluje u svim zbivanjima Sredozemlja. U 14. stoljeću, po još donekle i u 15., ova je zemlja usporedo s razvojem blizog primorja na putu svog prosperitetnog uspona. Najezda Osmanlija u tom izazivlje katastrofalan udarac. S tim naglim padom pokrenut je odlazak domaćih rodova iz ove zemlje. Dijaspore u 16. stoljeću prenosi čakavsko-ikavski puk u kajkavsku sredinu, pa tako i u Gorjance. No već u toku istog stoljeća u Gorjancima moćnije naseljenje balkanskih Vlaha prekriva prvi doseljenički sloj i utapa ga u svom morlačkom ambijentu. Kasnije, u 18. stoljeću, žumberački Vlasi prevedeni su u crkvenu uniju i tako znatnim dijelom pohrvaćeni. Ali u Valvasorovo doba, prije unije, taj još izrazito morlački, pravoslavno-balkanski puk podređen je jedino režimu Vojne krajine. Ipak, i u tom po Valvasorovim podacima homogenom življu, neke pojedinsti, kako ih donosi sam Valvasor, potječu još od onog prvog naseljavanja čakavsko-ikavskog stanovništva od Senja i njegova zaleđa. Bez sumnje u tom su se još zatekli potomci onih prvih doseljenika iz Like i Pounja, ali je u tom bilo i Senjskih Uskoka raseljenih nakon god. 1617. No kad bi se radilo o jačim skupinama Senjskih Uskoka, primorski odnosno čakavski jezični elementi morali bi biti znatno vidniji nego što su to u Valvasorovu opisu već gotovo izgubljeni u kompaktnoj vlaškoj i martološkoj sredini. Kao neznatni ostaci u širokoj masi žumberačkih Vlaha staložene su neke nevlaške pojedinosti, npr. poštivanje rozarija,⁸⁹ a i obje molitvice ukazuju na čakavsko-ikavsku predaju.⁹⁰ Štoviše, kao da u sazivanju sv. Jurja prepoznavamo senjski motiv ovog zaštitnika grada Senja,⁹¹ a i prisustvo Marije mogli bismo dovesti u vezu s patrocinijem senjske katedrale, kad marijanski kult ne bi bio i suviše općenit i kad upravo u toj molitvici ne bi izazivao asocijacije s poganskim ženskim božanstvom.⁹² Ali motiv ovce u poetskoj slici druge Valvasorove molitvice sa svojim izrazito stočarskim atributima⁹³ odudara od simbola evanđeoskog jaganjca. To je prizor iz sredine dinarskog ovčarstva koje od davnine tvori ekonomsku osnovicu na širokom kraškom području, a gdje u gotovo tisućljetnom međusobnom kontaktu hrvatski etnikon asimilira u sebe prastari autohtoni antropogeni sadržaj, pastirski dinarski živalj.

⁸⁹ Ibid., str. 492: »... beten sie Ave Maria und den Rosenkrantz wie die römisch Catholische«.

⁹⁰ Ibid., l.c.: »... »

Otac naš, na nebu sidiš,
posvud vidiš ča se godi,
pošlji nam Petra i Pavla
ča ti dobri moži čine
pri tom hoćemo biti. Amen«.

(**godi** umjesto **zgodl**, **moži** umj. **muži**, očita intruzija Valvasorove slovenštine).

⁹¹ Ibid., str. 491 a). — Magdić, str. 31.

⁹² Valvasor, l.c.: »... »

pomozi nam ta sveta nedelja,
nu sveti Juraj orožnik
kir nam pravi pravi pot
po zeleni travici, k' eni vodi toplici
kir diva Maria bele roke umiva
černe oči spira, grešne duše napaja.«

⁹³ Ibid.: »... »

tamo doli na podoli
kir ovčari ovce pasu
ovce boga nespoznaše...«

Pa i izraz *dobri muži* kao atribut apostolskog para Petra i Pavla⁹⁴ ustaljena je formula za plemenske arbitre i svecima daje onaj društveni čin koji pripada najuglednijim starcima u selu. Taj stajaci naziv svjedoči da je tu staložena predaja iz onog zatvorenog kruga u kojem su do raspada za turske najezde gentilne norme latentno postojale i pored površinskih feudalnih struktura.

U puku koji je još usred vlaško-morlačkog naseljenja nosio takvu čakavsku, staru primorsko-ličku predaju mogli su se i u nošnji održati neki elementi iz starog materijalnog pribora od prije Turaka. S tog stanovišta razgledat ćemo žensku nošnju kako je Valvasor opisuje kod Uskoka u Žumberku (V b).

Dugi gornji haljetak bez rukava prema tekstu i na slici (5) odgovara dinarskom *zobunu*, i to onoj odužoj varijanti kakvu s nazivom *ječerma* imaju Poljica i Sinj s bližom okolinom. Cetinska krajina, posebno Vrlika, zatim Kotari i Bukovica imaju kraći i više iskićeni *sadak*. U navedenom radu P. Vasić kuša nošnju uskočkih žena protumačiti iz navoda Valvasora i Fortisa i pri tom navodi kako »dugačko gornje odelo bez rukava koje nose Uskočke žene kod Valvasora zove se *sadak*«. ⁹⁵ Nažalost ovaj njegov izvod proističe samo iz pomutnije imena *Segna* i *Sinj*, kako smo to naprijed utvrdili. Od pisaca prvi Fortis donosi naziv *sadak*, i to u nošnji dalmatinskih Morlakinja, ⁹⁶ kako se i danas zove u istom kraju. Valvasor za taj, kako on kaže, *Oberrock* nema domaćeg naziva. U Žumberku taj se odjevni predmet izgubio, pa tako ne znamo kako se nazivao kod Uskoka u Gorjancima. ⁹⁷ To što Valvasor kaže da su pod tim haljetkom, koji je bez rukava, ipak neki rukavi, odnosi se ili na rukave košulje ili na zimsku *haljinu*, *aljinu*. I košulja i suknena haljina pripadaju u dinarsku odjevnu cjelinu u kojoj je *zobun* stalni sastavni dio. Sva tri elementa pripadaju u dinarsku žensku nošnju, ali Valvasor ni u opisu ni na slici ne daje o tom nekih određenijih podataka.

Tek daljnji podatak Valvasorov pruža neko uporište da po njem odredimo onaj odjevni predmet koji Valvasor zove *Unterrock*, očito po tom jer se na to donje ruho oblačio onaj gornji *zobun*, *Oberrock*. Kako on za to donje ruho kaže da je u boji, to ne mogu biti skuti duge košulje, nego mora da je to neka suknja. Valvasor kaže da je to donje ruho *schekirt*, ali to ne smijemo prevesti tako kao da se radi o odjeći koja je u cjelini jedne boje, crvene ili kakve druge. ⁹⁸ Za Valvasorovo *schekirt* imamo u kajkavskom mlogograđanskom govoru istu njemačku riječ kao *šekast*, ⁹⁹ a to znači *išaran* ili *prošaran*. Uporedbu tomu naći ćemo u starinskoj ličkoj nošnji gdje se ženska suknja zove *carza*. Lička *carza* uvijek je od domaće vune tamne boje, ali je prošarana življim prugama u ovčim četvorinama ili, kako bismo danas rekli, karirana. ¹⁰⁰ Mada ova nabrana zatvorena suknja već po tom svom nazivu *carza* ukazuje da je u dinarsku nošnju ušla iz primorja, jer je *carza*

⁹⁴ V. bilj. IV 90.

⁹⁵ Vasić P., o.c. str. 139.

⁹⁶ Fortis, str. 70.

⁹⁷ Za odgovarajući ženski haljetak Hacquet, str. 159, ima naziv *Odecha*, ali to je u dinarskom habitusu općenit termin pa ga ne možemo bez rezerve primijeniti na ovaj odjevni predmet uskočkih žena u Žumberku. Po Hacquetovu opisu taj »schwarzbrauner Rock ohne Ärmeln, Odecha genannt, ... der auf beyden Seiten aufgeschlitzt ist, und bis unter die Knie reicht« odgovara dužoj varijanti dinarskog *zobuna-ječerne*.

⁹⁸ Matejčić R., o.c. str. 105.

⁹⁹ Ove njemačke posuđenice neina u rječnicima, znam je iz starijeg zagrebačkog govora.

¹⁰⁰ Gušić, Lička nošnja, str. 186.

nastala od sarza (sargia > serge), ne smijemo ličku carzu doslovno izjednačiti s opisanom primorskom suknjom-sarзом. Njen karirani desen govori za ranije, medijevalno shvaćanje tekstilnog kolorita, kako se to održalo u starinskom tkanju i kod nas¹⁰¹ i drugdje u konzervativnim sredinama, npr. kod gorštačkih klanova u Škotskoj. Takva prošarana, karirana suknja mora da je i onaj *Unterrock* u Valvasorovu tkstu. Ali takva okrugla zatvorena suknja nije u Žumberak mogla doći s morlačkim naseljenjem, nego to mora da je stari posjed iz primorsko-ličke zone. U Žumberku se sad izgubio, a održao se u Lici kao lokalna specifičnost, vjerojatno unesena ovamo s buñevačkim preseobama iz Ravnih Kotara, gdje se tamnomodra varijanta *carze* pod tim nazivom održala do danas.

Da li je i u Senju u ženskoj odjeći bila poznata ova vrsta tamne vunene gornje suknje, ni po čemu ne doznajemo. Još jedno pitanje ne možemo riješiti iz Valvasorova teksta. On naime ni u opisu ni na slici uz zobun i suknju ne spominje nikakve pregače, a našli smo da je baš u dinarskoj cjelini pa i u Senju pregača bila sastavni dio ženskog ruha, kako je to u pravilu ostalo do danas.

I preostala dva elementa, koje Valvasor daje u opisu i slici žumberačke Uskokinje, odredit ćemo kao primorsku predaju. To je prije svega neka vrst poprsnice, plastrona, kako ga Valvasor zove *geblühnte Tücher*, šareni rupci. No na slici to su dvije izvezene pruge pa kao da bi to mogao biti onakav dodatak koji u primorskim varijantama poznamo pod nazivom *zalistavac*.¹⁰² U folklornom se ruhu takav plastron održao u nošnji zadarskog primorja,¹⁰³ a u ranijoj varijanti ima ga i Vecellio u odjeći žene s otoka Cresa (III i). Ako se može vjerovati ovom detalju na Valvasorovu bakrorezu, i taj ukrasni plastron govori za primorski utjecaj u onoj negdašnjoj nošnji primorsko-ličkoj, koja je u ovoj zemlji postojala prije turskih ratova, a o kojoj nemamo vijesti ni podataka.

Jasniji put u tom ukazat će nam elementi oglavlja, i to iz Valvasorovih riječi što potvrđuje i njegov crtež. On veli kako žene u Žumberku »glavu omataju... baš skladno s dugim i uskim rupcem od šarenog obojenog platna« (V b). U tom prepoznajemo opisanu pokrivaču. Na bakrorezu (5) ta je pokrivača složena u ona dva karakteristična izbojka, kako smo to našli i u Betričićkinu oglavlju. Osim toga na Valvasorovoj slici, ma kako shematskoj, vidimo još i druge pojedinosti kako smo ih već upoznali u 16. stoljeću u Senju. To je omatanje glave s ubrađivanjem tako da duži krak pokrivače pada na jedno rame. Po tom svem ova pokrivača iz 17. stoljeća odgovara oglavlju Dominike Betričić. A to što Valvasor kaže kako je taj dugi rubac uzak, znači da je presložen na četvoro, kako se uvijek slažu sve takve ženske pokrivače. S jednim uskim tekstilnim trakom ne bi se naime dobio efekat ubrađivanja ni istaknutih izbojaka. Pa i dalje, Valvasorov navod da je to pokrivalo od »šareno obojenog platna«, treba razumjeti tako da je to platnena pokrivača, ali ne obojena u jednom, jer se laneno ni

¹⁰¹ Npr. u Slavoniji i Baranji karirani su ponjavci, komarnici, i ostali utenzilni domaći vuneni tekstil.

¹⁰² Jireček C., *Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte*. Archiv für slavische Philologie XXI, Berlin 1899., str. 510.: god. 1519. u Dubrovniku, Klara žena Petra Pavlovića vojvode humskoga kći Ivana Ivaniševića iz Poljica (de Poglize Craina) oporučno ostavlja »una centura mia et uno salistach, che ho portato sulo pectos«.

¹⁰³ Cararra F., *La Dalmazia descritta*. Zadar 1846., sl. Otočanka blizu Zadra. — Predmet u Etnografskom muzeju u Zagrebu inv. br. E.S. 431.

konopljeno platno kod nas nije bojadisalo (bojadiše se u domaćem postupku i radionicama samo vuna i svila, dok pamuka tad još gotovo ni nema u pučkoj upotrebi), nego je takva platnena pokrivača bogato izvezena svilom ili vunicom i po tom je šarena. Takav prekrasan primjerak vezene ženske pokrivače iz 17. stoljeća položen je i sad na moćima u raki sv. Šimuna u Zadru i odlično sačuvan.¹⁰⁴ U manjem formatu i s kasnijim već prerađenim biljnim ornamentom, koji još u svom pastelnom svilovezu odražuje negdašnje visoke uzore, srodni dugi prevjesi pohranjeni u Etnografskom muzeju u Splitu, potječu iz sredine prošlog stoljeća. Ovako šarena, tj. izvezena u polihromnom bogatom vezu mora da je bila platnena pokrivača, kako ju je Valvasor još zatekao kod uskočkih žena u Žumberku.

Još čitavo stoljeće poslije Valvasora kod Uskokinja u Žumberku nalazimo jedan predmet u kom prepoznajemo rekvizit iz stare primorske baštine. To je slamnati šešir, kako ga Hacquet donosi na jednoj od svojih vinjeta (6 c, d). Još do prvog svjetskog rata šešir, koje su djevojke same isplele od šaša, služio je u Istri i na otoku Pagu mladim radnicama u solanama. Takav je cilindričan šešir lagan, ima oširok obod, koji štiti obraze i šiju od sunca, a vrh mu je kao neki izduženi šuplji tuljac zbog boljeg ventiliranja. Cararra je na slici žene s otoka Paga na sporednom liku donio takav šešir,¹⁰⁵ Kandler ga u mapi »Eine malerische Reise« donosi kao šešir radnice u solanama Pirana,¹⁰⁶ a sačuvani primjerak od pred osamdesetak godina posjeduje Etnografski muzej u Zagrebu.¹⁰⁷ Slamnati šešir na Hacquetovoj vinjeti koji ima na glavi jedna nezgrapna stasita žena u košulji i dugom zobunu, ima baš takav karakterističan cilindrični tuljac. Iako je Hacquetov crtež jedini spomen o takvu šeširu uz dinarsko ruho, veoma je vjerojatno da je takav ili sličan slamnati šešir služio ne samo na otocima, nego i u primorju pa i u bližem zaleđu.

Na slici B. Hacqueta uskočka žena ima u svemu — osim u jednom detalju — tipičnu dinarsku odjeću (6 b). Na dugoj košulji nema vunene sukne-carze jer i pored lošeg koloriranja po samom se crtežu vidi da su to skuti platnene košulje. Ta košulja ima tipičan široki vezeni rukav, a izvezena je i *poprsnica*. Pod otvorenim rukavima košulje vide se još i uski rukavi potkošulje, jer one dvije tobožnje narukvice samo su zapešće na bijeloj potkošulji. Ovakva potkošulja s uskim rukavima i sad se još nosi u Vrlici, pa se tu i u hrvatskim selima npr. u Kijevu zove *komeš* s ovim usvojenim vlaškim nazivom.¹⁰⁸ Narukvice međutim i pored obilatog kovnog nakita dinarska seljanka ne pozna. Taj nakit, i to simetrično za obje ruke, nose samo muslimanke s one strane negdašnje turske granice. I po svem ostalom nošnja u prikazu Hacquetovu tako je bliza recentnoj nošnji kopnene Dalmacije da na košulji čak prepoznajemo i crveni *mavez*, tj. onu prugu crvenog skrleta na sastavu ravnog rukava i stana košulje, kako i sad ima sjeverna Dalmacija i zapadna Bosna. Isprugana, očito klječana vunena *pregača*, optočena *kitama*, pravilno dosiže do donjeg ruba košulje. Hacquet doduše kaže da njegova slika prikazuje djevojku, ali tamni zobun govorio bi za nošnju udate žene. I taj haljetak je one dužine kako to ima *sadak* u sjevernoj Dalmaciji.

¹⁰⁴ Gušić, Profani tekstil, str. 254 i d.

¹⁰⁵ Cararra F., o.c. sl. Djevojka paska.

¹⁰⁶ Kandler F., *Erinnerungen einer malerischen Reise etc.* Trieste s.a. (1842).

¹⁰⁷ Inv. br. Et. 6907.

¹⁰⁸ Gušić Tumač, str. 186.

I *obuća s opancima* i *nazuvcima* sastavni je pribor u ovoj nošnji. Kožnati pojas okovan je karneolima ili, kako bi se reklo na jugu, *udaren akicama*,¹⁰⁹ a i poveća *britva*, nož za pojasom, stalni je atribut reduše. I kosa upletena u dvije pletenice s *upletnjacima od košćica* (*Cyprea moneta*) još je donekdavna u Bukovici bila znak mlade nevjeste. Svemu tomu odgovara i *crvenkapa* optočena srebrnim novcem. Jedino bi udata žena za izlazak izvan kuće preko kape prebacila bijeli *prevjes*, *jašmak* ili *maramu*. No i pored nekih netočnosti Hacquetov lik Uskokinje tipičan je za žensku nošnju Morlakinja, pa i Hacquet sam kaže da je ova nošnja gotovo jednaka onoj u sjevernoj Dalmaciji. Ipak jedan detalj odudara od tipične dinarske cjeline. To je način kako žena prede. To Hacquet daje na slici (6 b) i još posebno opisuje u tekstu (VI c), dakle moramo vjerovati da ga je doista tu u Zumberku sam vidio. Žena naime hodajući prede tako da u desnoj ruci drži i obrće vreteno, ali pri tom ona nema preslice s kučeljom koju bi svaka dinarska žena imala zadjenutu na lijevom boku u pojasu. Na Hacquetovoj slici uskokinja lijevom rukom izvlači pređu iz kudjelje koju nosi privezanu uz lijevu sljepočicu. To nije ni dinarski ni primorski način pređenja, gdje svagda služi preslica i na njoj privezana kudjelja. No takav običaj pređenja bez preslice i sad još postoji u selima gornje Posavine od Kupinca i Bratine sve do rijeke Dobre na podgorju Uskočkih Gorica.¹¹⁰ Ova istinita crta, kako je donosi Hacquet, govori o saživljavanju po kojem je dinarsko naseljenje u svom novom zavičaju usvojilo stari običaj pređenja bez preslice od kajkavskog stanovništva u ovom kraju.

Međutim za poznavanje ženske nošnje Senjskih Uskoka, bilo one ranije u Senju bilo poslije raseobe, u Hacquetovu liku ne nalazimo podataka. Štoviše, ovako arhaičan pribor, kao što je velika *pašnjaka* okovana s *akicama*, a i *mavez* na košulji, svega tog nema više ni kod bunjevačkih žena u okolici Senja sredinom prošlog stoljeća.

Od 17. stoljeća dalje u Senju gube se oznake lokalne nošnje pa sve više prevladava odjeća po uzoru na tadašnju srednjoevropsku odjeću. To smo našli kod muškog odijevanja, a tako je bilo i u ženskoj garderobi. Na portretu iz 18. stoljeća jedna senjska patricijka ima rokoko baršunasti haljetak, sprijeda široko otvoren, pa se ističe steznik s izduženim strukom sav apliciran sa zlatnom pozamenterijom.¹¹¹ U zakašnjelom je baroku i odjeća na drugom portretu senjske gospođe iz 19. stoljeća¹¹² iz vremena kad se već i u našoj provinciji znatno izmijenila kontura ženskog stasa pod utjecajima bečke mode. Ipak obje odlične Senjkinje imaju pokrivenu glavu, što tada nije bio običaj u svjetskim centrima. No u Senju, u građanskim odnosima prošlog stoljeća, još je bila čvrsto usađena navika da udata žena pokriva glavu i kod kuće, a svakako za izlazak pa i u svečanoj odjeći. Prema ranijem, razlika je samo u tom što to više nije starinska ovijena pokrivača, kakva je ostala u folklornom kostimu, nego dragocjena koprena obrubljena čipkom ili oveci svileni rubac kojemu na portretu 19. stoljeća odgovara i takav *fichu* presložen na prsima po francuskoj modi drugoga baroka.

¹⁰⁹ V. bilj. IV 87.

¹¹⁰ Gušić Tumač, str. 35.

¹¹¹ Tijan, sl. 87, opis str. 62. i 72.

¹¹² Ibid., str. 88., opis str. 72.

¹¹³ Franić I. T., Hrvatsko Primorje I. Zagreb 1937: sl. 51. iz zbirke N. Arsenovića u Etnografskom muzeju u Beogradu.

I nošnja pučanke u Senju u prošlom stoljeću ima konvencionalne oblike pučkog kostima iz mode drugog baroka, kako to pokazuje lik Senjkinje od Arsenovića,¹¹³ gdje francuska bluza, tanka nabrana suknjica od pamučne tkanine i dekorativna pregačica te lagana koprena na kosi daju ovom inače banalnom kostimu donekle lokalnu crtu.

U isto vrijeme u selima u okolici Senja prevladala je nošnja u izrazito dinarskoj rustici. Pojediniosti koje o tom daje god. 1845. I. Kukuljević u svom opisu svadbe iz sela Francikovca u Senjskoj Dragi živo ilustriraju dinarsku životnu sredinu senjskih Bunjevaca.¹¹⁴ Nekako u isto vrijeme I. F. Jukić zapaža da je u okolici Banjaluke ženska nošnja pravoslavnog puka veoma nalik onoj senjskih Bunjevaka ili dalmatinskih Morlakinja.¹¹⁵ Doista, Kukuljevićev popis *djevojačke robe*, (VII) tj. opreme koju nevjestica donosi sa sobom do u tančine odgovara onakvoj obilatoj spremi kako je još do nedavna pripadala udavači u Ravnim Kotarima i Bukovici, a i dalje u dinarskim selima gdje se polagala velika važnost na obilje tekstilne robe i po tom cijenio ugled kuće koja nevjestu oprema. I darivanje svatova s mnogo robe, s košuljama i pletenom *obućom* (tj. *bječvama*, *čorapama* i *nazuvcima*), a osobito s mnogo rubaca, što domaćih izvezenih, a što već i unesenih gradskih rupčića, zatim sam običaj *obilježja*, kako se vjeridba i sad zove u dinarskom selu pa i u Konavlima, sve to svjedoči o kontinuitetu dinarskog materijalnog dobra kod senjskih Bunjevaca. Razlika između bijele djevojačke odjeće i tamne za udatu ženu, koja se u Lici već u 18. stoljeću izgubila, u bunjevačkim je selima s obje strane Velebita ostala sa starinskim značenjem društvene norme. Kukuljević je zabilježio neke pojediniosti o tom, tako i da djevojka nosi *šarene hlače* (tj. bječve, čarape), žena crvene, a u Lici, gdje se običaj održao gotovo do naših dana, udovica je nosila modre bječve.¹¹⁶ Potvrdu o tom da je u bunjevačkih djevojaka *zobun* bio bijeli s mnogo crvene *grade*, kako je to i sad u Vrlici i Cetinjskoj Krajini, a u žena tamnomodar pa i crn, nalazimo u obje slike Bunjevaka u djelu »Das was verschwindet« (7 c, d), gdje se čak na djevojačkom zobunu sa strane vidi kako proviruje onaj ukrasni dodatak koji se u Vrlici zove *zvrk*, od skrleta sa sitnim svilenim vezom u ornamentu sunca ili spirale, tako karakteristične za prethistorijski ornamenat u ovoj kraškoj zemlji.¹¹⁷ No dok je Kukuljević još zabilježio da djevojke u Senjskoj Dragi nose crvenu kapu koju udajom skidaju da je zamijene s bijelim *jašmakom* kao s oglavljem udate žene u osamdesetim godinama prošlog stoljeća, prema slikama L. Salvatora, izgubila se djevojačka crvenkapa i veliki vezeni jašmak. Namjesto toga i djevojka i žena imaju običan bijeli četverokutni rubac povezan pod bradom. Takav rubac sasvim odgovara istovrsnoj ličkoj *povezači*, kako se do danas održala u ličkim selima. Uticaj poluurbane graničarske nošnje pokazuje i košulja obiju Bunjevaka, koja nema više otvorenih izvezenih rukava ni veza na prsima, nego svršava s ogrlicom uz vrat i sapetim zapešćem uz ruku. Na slikama L. Salvatora ne vidi se da li je košulja ukrašena

¹¹⁴ Kukuljević, str. 46 i d.

¹¹⁵ Jukić, str. 20 i 21.

¹¹⁶ Krčmarić, str. 318: »Glavna je razlika u čarapama (sc. između mladih i starih žena i djevojaka): cure nose bijele, žene udate crvene, a udovice modre čarape«. — Hacquet u opisu Ličkinje, str. 178/179: »... an den Socken kann man jedes Frauenzimmer erkennen, in welchem Stand sie sich befindet; das Mädchen als ächte Jungfer (Diviza) trägt sie weisse, die Frau roth oder doch so eingefasst und die Witwe blau«. — Zagar, o.c. str. 162/163.: Kad majka hoće da uda kćer: »Glavno je da promini čarape«, ali tada već udate žene oblače crne čarape po tadašnjoj gradskoj modi.

¹¹⁷ Batović S.—Oštrić O., *Tragovi ilirske kulturne baštine u narodnoj kulturi našeg primorskog područja*. Simpozijum Predslavenski etnički elementi na Balkanu itd. Sarajevo 1969, str. 260 i d.

šlengerajem kako je taj malograđanski ručni rad u naše selo, pa i u ličku nošnju, ušao kroz ženske škole i samostane.

Za djevojačku crvenkapu u Bosanskoj krajini Jukić zna da je zovu *hrvatka* i da je »od po aršina (lakta).¹¹⁸ To je dakle crvena kapa onog oblika kako smo to našli i mušku kapu s istim nazivom. Međutim, Kukuljević u okolici Senja nije zabilježio taj naziv jer je kod senjskih Bunjevaca za takvu kapu služila turska riječ *rakčim*. (VII). Oba naša izvjestitelja, Kukuljević i L. Salvator, znaju da i kod pregače, a to je prava dinarska *pregača*, postoji razlika između djevojačke koja je svagda otvorenijih boja i one tamnije za udatu ženu. Kukuljević je zabilježio još jednu značajnu pojavu koja nas u ovoj sredini iznenađuje, a za koju nalazimo potvrdu tek daleko na južnoj periferiji dinarske kulturne oblasti, dok je na širokom međuprostoru kod mnogih varijanata dinarske ženske nošnje nikako ne susrećemo. On naime piše kako djevojka u senjskih Bunjevaca ne nosi nikakvog nakita, pa *kov* i sav ostali nakit stavlja na se tek kao nevjesta za vjenčanje i udajom dobiva pravo da ga nosi. Danas gotovo na čitavom prostiranju dinarske tipološke cjeline vlada drugačiji običaj pa već djevojčica stavlja oko vrata niz koralja i *cvancike* na crvenkapu, a djevojka udavača izlazi na *oglede* sa svojim poznatim *đerdanom* koji je zapravo njen miraz u gotovu novcu. Osim toga djevojka ima i ostali bogati nakit, ogrlice, kolajne i ukrasne igle, okovani pojas. Ako je u Vojnoj krajini takav arhaični glomazni nakit već znatno smanjen, ipak se u ličkoj nošnji zadržao bar *đerdan* kao znak djevojke udavače.¹¹⁹ Osamljenoj vijesti o tom kako djevojka ne smije stavljeti na se nikakav nakit, naći ćemo usporedbu tek na južnoj našoj granici u dvojezičnoj regiji Crne Gore i Albanije. Kod Malisora, posebno još i danas u Zatrijepču, djevojka se ne smije baš ničim kititi. Ona je u kući svog oca samo *tuda kost*, po pravilu dinarskog patrijarhalnog društva, ona je sve do udaje samo radna snaga. Kad je jednom vjerena, a to može trajati i nekoliko godina dok mladoženja ne skupi dogovorenu svotu za otkup, ona ide čak u otrcanim haljinama, a svakako bar s nekom neuglednom maramom na kosi, kako to mora biti vidno o njenom položaju vjerene udavače dok je još u roditeljskoj kući. Ali zato u svatovima na nevjestu vješa se koliko god ima više metalnog nakita i dekorativnog ruha jer se tako pokazuje ugled i bogatstvo kuće koja nevjestu oprema.¹²⁰ Da se taj patrijarhalan običaj još u tragovima održao kod senjskih Bunjevaca, i to govori za kontinuitet starih balkanskih tradicija u ovom naseljenju.

Naziv *panciri* za ženski kovni nakit, kako to ima Kukuljević, već nam je poznati utjecaj iz medijevalne muške opreme. Mora da su taj utjecaj Bunjevci usvojili na jednoj od etapa svog preseljenja iz starog zavičaja, iz svojih planinskih staništa.

Međutim Salvatorova slika djevojke Bunjevke proturječi ranijem Kukuljevićevu podatku. Djevojka na svojoj skrletnoj *ječermi* nosi niz srebrnih puceta ili su to na ovoj slici *toke* ili *ilike*, onakve srebrne kalotice, kakve u većem broju ima muška *okovana đečerma* u Lici i sjevernoj Dalmaciji. Mnogo bi vjerojatnije taj skrletni prsluk na slici Bunjevke odgovarao onom

¹¹⁸ Jukić, Lc.

¹¹⁹ Fotosnimke R. Simanovića reproducirane u Krčmarić sl. 17. i 18., str. 318.: »Slika 17. pokazuje Bunjevku s dukatima u ljetnoj svečanoj nošnji, a sliku 18. Vlahinju u svečanoj nošnji s đerdanom od krta.«

¹²⁰ Gušić Tumač, str. 189. i 199.

opleću koje kao djevojački *derdan* nosi našivene *dukate* i *cvancike*, kako je to u svojim snimkama utvrdio R. Simonović.¹²¹ Na Salvatorovim se ilustracijama nalaze po koji put detalji koje ne možemo protumačiti. Zna se naime da je nadvojvoda Salvator na svojim putovanjima radio samo skice olovkom, a konačne ilustracije za ovo njegovo veliko djelo izrađivali su majstori slikari u Beču po tim njegovim crtežima, gdje nisu baš sve točno poznavali, a sami građe nisu ni vidjeli. Tako je i na slici žene Bunjevke nejasan onaj trak na njenoj desnoj strani pregače za koji bi se prije moglo reći da je nekakav svileni dodatak ili marama, ali to nikako ne bi pripadalo u ovu odjevnu sliku. Na drugoj slici s likom djevojke dobro se vidi da klječana pregača na obje svoje strane ima širok ukrasni srmeni optok, pa takav detalj pripada i ženskoj pregači na prvoj slici. To je karakterističan dodatak u starijem izdanju vunene pregače, kako se to sačuvalo u takvim veoma ukrašenim pregačama iz Korduna u okolici Slunja još do danas.¹²²

Po svemu dakle ženska nošnja Bunjevaka u selima senjske okolice tipično je dinarsko ruho s pojedinim elementima koji su uloženi u ovu odjevnu cjelinu sve od pradavnih zasada ovog pastirskog puka pa do novijih izmjena diktiranih u prvom redu s racionalizmom u Vojnoj krajini, a zatim i sve naglijom urbanizacijom i približavanjem svom urbanom težištu u gradu Senju.

Kakva je obuća pripadala uz ženski kostim u 16. stoljeću uz primorsko ruho, doznajemo opet iz Vecelijevih podataka. On piše da Hrvatica nosi crvene bječve i bijele plitke cipele (III b), a tako se to zadržalo na otoku Krku, a Creskinja da ima cipele od bijele kože, ali to nisu plitke postole nego neka komotna obuća da bi kaže Vecellio, mogla bolje plesati i brže koracati (III i). Takvu čvrstu kožnatu obuću, kao neke papuče, nosile su donedavna otočanke idući za poslom. Da su uz svečanije ruho pristajale papuče poznate u sjevernom primorju kao *firale-firule*, a na jugu kao *kon-dure*, od crvene ili zelene kordofanske kože sa čvrstim kožnatim poplatom, razumije se samo po sebi jer se takva levantinska obuća još sasvim nedavno nosila uz paško i konavosko ruho. Uskokinje u zaleđu imale su dinarsku pletenu obuću, *hlače-bječve* i *nazuvke* i uz to *opanke prepletaše* ili *oputaše*, kako to zna i Valvasor. Bez sumnje uskočke su žene i u Senju bar pri dnevnim poslovima išle u takvim domaćim opancima. A i sav ostali pribor, *pojas-tkanica*, kovne *ogrlice-perišani*, *kopče-maite* pod grlom i sav ostali *kov* bio je stalan popratan pribor uz dinarsku odjeću primorskih žena u Senju kao i u širem zaleđu. Samo dok je morlačko selo taj pribor održalo do današnje prekretnice, u građanskom ambijentu Senja ta je rustična slika netragom iščezla. Proces nestajanja dinarskog odjevnog pribora u Senju postepeno se odvijao. Usporedbu tom nestajanju materijalnog inventara nalazimo i u nezamjetnom uzmičanju onih za dinarsku sredinu značajnih običaja koje je još Valvasor doživio u njihovu jeku. Dok je on duboko impresioniran dramatskim činima kod sahrane i naricanja, crkvene odredbe već u isto vrijeme, u 17. stoljeću, izgone te običaje iz života i zatiru ih kao tuđe i strane

¹²¹ V. bilj. IV 119.

¹²² Predmeti u Etnografskom muzeju u Zagrebu inv. br. 15716, 15718, 15664 i ostali iz okolice Slunja.

urbanim navikama u primorju.¹²³ Tako se gledalo i na rustičnu žensku nošnju koja je nužno u Senju brisana iz života ovoga grada.

U prošlom stoljeću i u vremenu do prvog svjetskog rata, dok se evropska moda dovija do suvremenih rješenja, kod nas u primorju počinje prevladavati crna nošnja kao općenito žensko ruho za mlado i staro, za radno i prazničko odijelo. Crna odjeća kao najskromnije odijevanje poznata je bila i ranije, ali baš po tom što se crno ruho odredbama propisivalo kao obvezatno za žene iz puka, možemo zaključiti da se tako u životu nije vladalo. Već se u srednjem vijeku u gradovima pazilo da u puku ne prevlada raskoš u nošnji, pa tako npr. splitski statut god. 1384. određuje da se žene pućanke moraju odijevati samo u crnu vunenu odjeću.¹²⁴ Na sjevernom primorju nisu poznate takve odredbe, čak smo našli obratno: da su Primorke svoje suknje nosile u renesansnoj skali boja. Danas se u narodu vjeruje da je crno ruho naših primorskih žena znak trajne korote za Zrinskim i Frankopanima i da je crnina prihvaćena prigodom njihove pogibije. To je tumačenje tek kasnije ušlo u predaju jer se crnina kao općenit ton na otocima i primorju javlja kao zakašnjeli popratni rekvizit protureformacije.

U planinama Balkanskog polutoka crna vunena odjeća prastari je pribor nekih grupa balkanskih stočara. Otuda i ime Maurovlasima ili, u kasnijoj turskoj parafrazi, Karavlasima. Iz domaće nošnje ovih vojnički organiziranih grupa indigenog balkanskog stanovništva crna je odjeća ušla i u vojničko društvo u Bizantu, gdje se sastaje, a zatim i uraštava u tradiciju omiljenih tamnih tonova porfira i svih imitacija ovog traženog tekstila. U doba Komnena carski je grimiz posve crn,¹²⁵ a i u obnovljenom carstvu Paleologa crna odjeća, napustivši sadržaj privilegiranog carskog grimiza, postaje sve više omiljena u visokom društvu. Tako Sanudo u prvoj četvrti 15. stoljeća bilježi kako naše vlasteoske žene dolaze u mletački senat odjevene u crno po grčkom načinu.¹²⁶ U ranom 15. stoljeću, kad se težište kulturnog zbivanja pred azijskom najezdom sve više premješta u zapadno Sredozemlje, moda tamnih tkanina posredstvom aragonskoga dvora ulazi u barokni kostim tad na daleko premoćne Španije, a tim se u novom baroknom likovnom traženju otvaraju daleke smjernice. Zrela renesansa i barok sve više usvajaju tamne tkanine kao podlogu čipkanom dekoru na odjeći, pa u tom prevladava odabrano flandrijsko sukno i teški baršun kao materijal za svečanu žensku i mušku odjeću. Odredbama Tridentskog koncila prekida se i u svećeničkom odijevanju s ranijim profanim navikama i strogim se odredbama uvodi crno ruho kao jedina odjeća katoličkih svećenika izvan vršenja funkcija.¹²⁷ Na jednostavnijem se kolosjeku ovaj isti proces

¹²³ Sladović M., *Poviesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, Trst 1856., str. 405. Biskup Brajković god. 1699. među ostalim određuje: »Jesu... nekoje žene ke ne samo u kući nego izvan kuće i u nutri u crkvi narikuju... Takova dela vragu paklenom ugodna i suprotna S. Materi Crikvi... pripovidamo čineći svakom suze roniti uzdahnuti, ali ne kričati niti narikovati...« Ako žena nariče, svećenik ina prekinuti sprovod. Str. 424.; god. 1714. biskup Pohmajević u Pazarištu u Lici nakon vizitacije također zabranjuje naričanje.

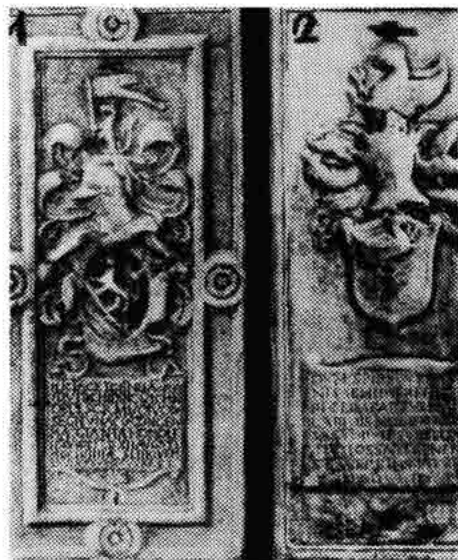
¹²⁴ Hanel J. J., *Statuta et leges civitatís Spalati*, JAZU, Zagreb 1878, str. 284, god. 1384. određuje se: »... quod mulieres uxores popularum... portauerint clamidem sarzis nigre...«.

¹²⁵ Kondakov, str. 221, 298. et pas.

¹²⁶ Sanudo, *Arxiv V* str. 102. God 1500. srpska despotica Anđelina nastupa u mletačkom senatu. »... dona vecchia va vestita di negro ala grecha...«; Upor. i Ruvarac I., *O rodu despotice srbske Anđeline itd.* Zbornik Ilariona Ruvarca red. N. Radojčić, Beograd 1934., I, str. 37. i 38.

¹²⁷ Pozivom na zaključke Tridentskog koncila to se provodi i kod nas pa i u Primorju, v. Sladović, o.c. str. 410., 415., 419. i 421. Opetovane odredbe da svećenici ne nose svjetovno odijelo nego samo crnu halju dugu »do kočica« i bijeli okovratnik. Str. 394.; god. 1699. biskup Brajković zabranjuje svećenicima nositi »duge zavrtake«. Nije li to opisana kapa koja pada do ramena na, slikovito rečeno, i za vrat? Naziv kape *zavrtaka* u Hercegovini za djevojačku kapu (Bratić str. 241.), a u Poljcima muška kapa *zavrtča* (Ivanišević str. 309, 313 i 334., v. bilj. III 72).

odvija i u pučkoj nošnji, samo što u tom umjesto profinjenih tonova tamnog kolorita i kvalitetnih tkanina prevladava jednolika crnina domaće vune i laganih pamučnih tkanina koje kao sve pretežnija industrijska roba ulaze u široku upotrebu. To je vrijeme kad je na sjevernom primorju, osobito na Krku, svaka kuća smatrala svojom dužnošću i najvećom srećom da jednog od sinova ima kao *popa* ili bar *žakna-đakona*. Obnovljeno katoličanstvo pro-
 tureformacije s istančanim poznavanjem ljudskih potreba gradi svijetle pro-
 zračne crkve, pregrađuje stare u tom smislu i sve ih krasi ovozemaljskom
 ljepotom. Oltari nakićeni cvijećem i pozlatom, kipovi i slike oživjeli u patosu,
 zidovi obogaćeni u štuku pastelnih boja, sav taj kasnobarokni ukras, doča-
 rava nadu u blaženstvo na onom svijetu. Nasuprot tom iluzionizmu skromni
 puk u svom oskudnom životu frustriran je sve teže pod jezuitskim duhov-
 nim pritiskom. Istodobno baš crkva radi na tom da se u narodu zatru stare
 navike i običaji. S uvođenjem pojednostavnjenja životnih potreba i žensko
 odijevanje prihvata crninu kao vidni znak asketskih načela. Konačno, po
 zakonitosti folklornog zbivanja nužno retardirajući u prihvaćanju novih za-
 sada crnina kao općenito usvojena odjeća primorskih žena prevladava u
 drugoj polovini prošlog stoljeća da zatim potraje do prvog svjetskog rata
 odnosno do našeg današnjeg prijelomnog pokoljenja.

Sl. 20 — Nadgrobne ploče iz bivše cr-
 kve sv. Franje u Senju: Vida Čudino-
 vića (1), i Bassani-Sachi (2).

Sl. 21 — Nadgrobne ploče iz bivše cr-
 kve sv. Franje u Senju: Mateja Blasio-
 lića (3), i Mateja Gojčića (4).

DODACI

Dodatak I a, b

Izvaci iz Dnevnika Marina Sanuda godine 1501—1517. u redakciji I. Kukuljevića Sakcinskog, Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku, Mleci 1863. VI.

Dodatak II.

Izvadak iz glagoljskih zapisa 16. stoljeća. Vjekoslav Stefanić: Fragment notarske knjige Ivana Mantakovića, bašćanskog notara iz godine 1526. i 1527., Vjesnik kr. državnog arkiva u Zagrebu, Zagreb 1934, VI.

Dodatak III a — III i

Legende uz izbor likova u djelu C. Vecellio, *Habiti antichi et moderni*. Paris⁴ 1859.

III a fo 420 Capo di Uscocchi — Uskočki vojvoda

III b „ 417 Schiavone ò vero Dalmatino — Hrvat ili Dalmatinac

III c „ 415 Habito crovatto — Hrvatska odjeća

III d „ 414 Habito d'Ungaro et Crovatto nobile — Odjeća plemenitih Ugrina i Hrvata

III e „ 141 Galeotti, ò Falila chiamati etc. — Galijoti nazvani falila itd.

III f „ 142 Schiavi sforzati di galea — Robovi okovani na galiji

III g „ 140 Soldati overo scappoli etc. — Vojnici ili momci itd.

III h „ 418 Donna Dalmatina ò vero Schiavona — Žena Dalmatinka ili Hrvatica

III i „ 419 Dalmatina da Cherso — Dalmatinka sa Cresa

Dodatak IV.

Odjeljak o odjeći Senjskih Uskoka iz spisa Anonima iz vremena oko 1620. godine. Franjo Rački: Prilog za poviest hrvatskih Ūskoka, *Starine JAZU*, Zagreb 1877., VI, str. 191 i 192.

Dodatak V a — V b

Odlomci s podacima o nošnji Senjskih Uskoka i Uskaka u Žumberku iz djela J. W. Valvasora: *Die Ehre des Herzogthums Krain*. Rudolfswerth-Radovljica,² 1877.

V a odlomci iz knj. XII. s podacima iz Senja.

V b odlomci iz knj. VI. s podacima iz Žumberka.

Dodatak VI a — VI c

Odjeljci iz djela B. Hacqueta: *Abbildung und Beschreibung der südwest — und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven etc.*, Leipzig 1801—1805., sv. IV., str. 157. i 158/159.

VI a opis nošnje Uskoka,

VI b opis nošnje Uskokinje,

VI c odjeljak o predenju.

Dodatak VII

Izvaci iz članka I. Kukuljević-Sakcinski: *Pirni običaji okolo Senja*, *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, Zagreb 1845., XI, br. 12., str. 46—48.

Dodatak I a, b

Odošaji skupnovlade mletačke prema Južnim Slavenima. Diarij di Marino Sanudo 1501—1507., edid. Ivan Kukuljević Sakcinski. Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku. Mleci 1863., knj. VI.

a) str. 321.:

Decembre 1509

— Adi 30 domenega in Colegio fo fato Cavalier uno Zuane Vanissa di Poliza valentissimo qual erra sul Polenese et erra sul ponte quando fo prese le galie et havie ..(lacuna) ... cavalli unde li fo donado una vesta doro di ducati 70 et ritornera in campo con questa honor che molto stima.

b) str. 336 i 337:

Anno 1510

— Vene il conte Ivanissa di Poliza vestito con una casacha d oro con la croce li fo donata quando fu fatto cavalier per la Signoria nostra et erra insieme con quasi la sua compagna 80 in zircha tra li qual do capi da conto con caxache dorade ala turchesca et uno altro con sessa in cao li altri tutti a modo Turchi con capuzini rossi in testa...

— Vene Vanissa Vayvoda di Poliza con la casacha d oro...

Prosinca 1509.

— Dne 30. u nedjelju, u vijeću je proglašen vitezom Zvane Vaniša od Poljica koji je bio veoma hrabar (u boju) kod Polenese, bio je na mostu kad su bile pritisnute galije ... njemu je dana odjeća u vrijednosti od 70 dukata i vratio se na (bojno) polje s tom počasti koja je od velikog ugleda.

Godine 1510.

— Pristupio je (u vijeće) knez Ivaniša od Poljica odjeven u kazaku ukrašenu zlatom s križem koja mu je dana kad ga je naša Sinjorija imenovala vitezom. Bilo ih je s njim kao njegova družba otprilike osamdeset, od kojih dva glavara uz kneza u kazakama ukrašenim zlatom po tursku i jedan drugi s bijelim ovojem na glavi, svi drugi na način Turaka u crvenim kukuljicama na glavi...

— Pristupio je Vaniša vojvoda od Poljica u kazaki ukrašenoj zlatom...

Dodatak II

Vjekoslav Štefanić: *Fragmenat glagoljske notarske knjige Ivana Mantakovića, bašćanskog notara iz godine 1526. i 1527., Vjesnik kr. državnog arkiva u Zagrebu, Zagreb 1934., VI.*

Str. 16:

(Instrumenat) Meš'tra Martina Rutoša.

... Budući v' Senji pred vrati morskimi... Matij' Purkatić z Baške i ini pri tom' s'vedoci zvani i moljeni va nom' mes'ti', pred' kimi meštr Martin' koližar s' Senja, jes't' dal' jednoga voła zdrava i dobra Marku Hrnetiću z Baške na fit' do godišća od sada naprida ...

Tumač manje poznatih riječi, str. 33:

kotižar, onaj koji pravi kotige. Na otoku su do nedavna žene nosile kotige, tj. suknje od čitavih ovčjih runa.

Dodatak III a-i

a) Fo 420 Capo di Usocchi

Questa è una natione molto feroce, arrisicata et terribile, sogetta al principe Carlo d'Austria. Habita in luoghi aspri et montuosi, et hanno per loro habitatione residente un luogo chiamato Segna. Vivono continuamente di ratto ò rapina. I principali vestono sete di più sorti et panni fini. Portano nel guerraggiare camicie di maglia fine. La loro veste è conforme à quella delli Schiavoni, lunga di dietro et corta davanti. Le maniche sono intiere fino à mezzo il braccio. Maneggiano armi corte, et massime la spada, pre esser più atta alla guerra navale. Chiudono le vesti con bottoni d'oro ò d'argento, quali per ordinario non cingono. Hanno in testa un cappelletto di velluto ò d'altro, fatto molto alla fantastica; dietro scende fino al mezzo dell collo et avanti sopra la testa si rimbocca, essendo tagliato dalle bande. Sono

Uskočki vojvoda.

To je narod veoma divlji, smion i strašan, podanički knezu Karlu Austrijskom. Stanuje u surovim i brdovitim mjestima, a za svoje glavno naselje imaju mjesto zvano Senj. Žive neprekidno od pljačke i grabeža. Glavari se oblače u svilu više vrsti i fina sukna. Na ratnim pohodima nose pancirnu košulju od tanko ispletenih verižica. Njihovo odijelo srodno je onom Slavena (Hrvatata u Dalmaciji), dugo straga i kratko sprijeda. Rukavi sežu do polovine nadlaktice. Služe se kratkim oružjem, a najviše sabljom da bude što spretnije u pomorskom boju. Zatvaraju odijela s pucetima zlatnim ili srebrnim, a obično ga ne opasuju. Na glavi imaju klobučac od baršuna ili čega drugog, oblikovan veoma maštovito, straga se spušta do pola šije, a sprijeda nad čelom preklapa se, budući da je raskrojen sa strane. Tako su spret-

così lesti et agili nel correre, che vanno così veloci, per quei monti inaccessibili, come le camozze. Usano le loro calze intiere rosse ò verdi, et calzano scarpe grosse et da fatica.

b) Fo 417

Schiavone ò vero Dalmatino

Produce questo paese huomini grandi et robusti, di bel sangue, ma nel praticare et nel parlare ordinariamente aspri. Vestono di colori et poco usano il negro, eccetto alcuna fiata ne' lutti de' loro morti. Portano per un' ordinario in testa un cappelletto rosso ò d'altro colore, con una rimboccatura di dietro, il quale è ordinariamente di feltro. I nobili tra di loro et quelli di qualche grado vestono velluti, damaschi, scarlatti et altri panni fini di colori diversi. Usano alcune casacchette con le maniche, et sotto un' altra simile, et le calze intiere verdi ò rosse, ma legate sotto il ginocchio. Si cingono una scimitarra alla turchesca, et assai portano una mazza ferrata. Si calzano alcune scarpe di feltro, coperte di fuori di cuoio, alquanto alte, quali si legano sopra il piede et fino alla gamba. Sono cattolici et divoti, armigeri et di gran fatica.

ni i gipki u trčanju da po onim nepristupačnim brdima idu kao divokoze. Služe im bječve sasvim crvene ili zelene i oblače cipele čvrste i za velike napore.

Hrvat ili Dalmatinac

Ova zemlja rađa velike i snažne ljude dobre krvi, ali u saobraćaju i govoru obično su surovi. Odijevaju se šareno i malo se služe crnim, osim u slučaju žalosti za svojim mrtvim. Na glavi obično nose klobučac crven ili druge boje, s podignutim obodom straga, a taj je obično od pusta. Plemići među njima i oni koji imaju neki čin odijevaju se u baršun, damast, skrlet i druge fine tkanine različitah boja. Imaju neke haljetke s rukavima, a pod tim još jedan sličan, a nogavice, su sasvim crvene ili zelene i podvezane pod koljenom. Opasuju mač na tursku i uz to nose gvozdenu kijaču (buzdovan). Obuvaju neke cipele od pusta, izvana kožom pokrivena, tako visoke da dosižu od stopala do golijeni. Gorljivi su katolici, ratnici i od velikih pothvata.

c) Fo 415

Habito crovatto

L'habito sopraposto non solo appartiene à Crovatti, ma ad Ungari et quasi à Polacchi. I Crovati sono christiani, ma soggetti à Turchi. Gli habiti loro sono, per il freddo, foderati di pelli di volpe et di lupo. Hanno un signore quale, non molto fa, fu in Vinegia molto accarezzato da questa republica. Erano le sue vesti di panno scarlato et d'altri colori fini, et ancora di rasi, damaschi, velluti et altre sorti. Portano cappello ò berretta di velluto con pelle per schifare il freddo. La parte della veste di dietro è piu lunga un palmo e mezzo di quella davanti, et è aperta fino al ginocchio, per la quale apertura pende una spada larga tre dita et non molto lunga. Vauno con la testa rasa, lasciando un ciuffo di capelli sopra la testa fino à mezzo il capo. Essi Crovati affibbiano le vesti à mezzo il petto con alquanti bottoni d'oro ò d'altro. La veste di sotto è ordinariamente tanto lunga quanto è la parte davanti di quella di sopra.

d) Fo 414

Habito d'Ungaro et Crovatto nobile

L'Ungheria, da mezzo di, prende l'origine dal fiume Dravo, confine al presente da settentrione con Sarmati, da noi chiamati Polachi et Valacchi; trovasi havere da parte di ponente l'Austria, et dalla parte di levante hà Rhetiano, volgarmente detta Retzen. Questo paese non cede, per grassezza di terreno et fer-

Hrvatsko odijelo

Predočeno odijelo ne pripada samo Hrvatima, nego i Ugrima pa i Poljacima. Hrvati su kršćani, ali podanici Turaka. Njihovo odijelo, zbog hladnoće, podstavljeno je krznom lisice i vuka. Imaju vladara koji je nedugo tomu bio u Mlecima veoma laskavo primljen od ove republike. Njihova je odjeća od sukna skrletnog i drugih lijepih boja, a također od svile, damasta, baršuna i drugih vrsti (tkanina). Nose šešir ili kapu od baršuna s krznom da izbjegnu hladnoću. Stražnji dio odijela je pedalj i po duži od onog sprijeda, i otvoren je do koljena, a kroz taj otvor visi sablja tri palca široka i ne mnogo duga. Običavaju brijati glavu, ostavljajući pramen kose posrijed glave. Hrvati zakapčaju odijelo posred prsiju s nekoliko puceta zlatnih ili od čeg drugog. Donja odjeća je obično tako duga kao prednji dio gornje (haljine)).

Odijelo plemenitog Ugrina i Hrvata

Ugarska na jugu počinje od rijeke Drave, graniči sada na sjeveru sa Sarmatima koje mi zovemo Poljaci i Vlasi, na zapadnoj strani nalazi joj se Austrija, a sa strane istoka ima Retiju pučki nazivanu Raci (= Srbi). Što se tiče bujnosti tla i plodnosti žita, ova zemlja ne zaostaje ni za kojim drugim krajem.

tilità di biade, al alcuna altra regione. Questo è un paese di buona aria, di bellezza di sito, al paragone di tutti gli altri paesi. Vi sono assaissime città. Il vesti di questi popoli è conforme à quello della Crovattia. Usano un cappelletto di feltro colorato ò nero. Le vesti sono do panno fino ò vero di seta, così quelle di sopra, quali sono lunghe fino in terra, come quelle di sotto, che non arrivano alla coscia.

e) Fo 141

Galeotti, ò Falila chiamati, scritti per ili dominio veneto à tempo di guerra

Questo habito è usato nelle galee venetiane da galeotti ordinarij: portano in testa un cappelletto di feltro che è di color rovano scuro con qualche penna, et un casacchino di panno del medesimo colore, ma grosso bottonato davanti et cinto da una correggia di cuoio, alla quale attaccano una coltella. Usano certi braconi grossi et malatti, con calzette di panno grosso legate sotto le ginocchia, et si calzano di scarpe grosse, et in mano hanno qualche secure, overo accetta. Questi sono huomini forti et anco robusti nelle fattioni; si coprono con un gabbano di griso rovano, lungo, qual' è atto à difederli così da piogge come anco dal freddo, et anco gli servono per coperta nel dormire.

To je zemlja dobrog zraka, lijepog položaja u usporedbi sa svim ostalim zemljama. Tamo je mnogo gradova. Odjeća ovih naroda jednakog je oblika kao ona u Hrvatskoj. Služe se pustenim klobučem u boji ili crnim. Odijela su od finog sukna ili od svile, isto kao i gornje (haljine) koje su duge do zemlje kao i one donje (tj. od istih tkanina) koje ne dosižu do bedara.

Galijoti zvani falila, unovačeni od mletačke vlasti za vrijeme rata

Ovo odijelo služi na mletačkim galijama običnim mornarima: na glavi nose pusteni klobučić koji je tamnosmeđe boje s po nekim perom i haljetak od sukna iste boje, ali debelog skopčan sprijeda i opasan kožnatim pasom u koji zatiču veliki nož (bodež). Imaju neke hlače debele i nabrane, s nogavicama od debelog sukna podvezane pod koljenom, a tako oblače čvrste cipele i u ruci imaju neki kosijer ili sjekiru. To su ljudi jaki a i krepki na djelu; pokrivaju se kabanicom od smeđe raše, dugom, koja je podesna da ih brani od kiše, kao i od hladnoće, a služi im i kao pokrivač na spavanju.

Schiavi sforzati di galea

Alcuni di questi sono incatenati con due catene a'piedi et fermati al banco dove hanno da vogare, et alcuni ne hanno una sola. Si radono le teste, et le barbe tutte da' mustacchi in fuori, et mettono loro una grossa camiciola di griso, con un tabarro del medesimo lungo fino à mezza gamba, il quale ha un cappuccio di dietro à guisa di quelli de' frati. In testa gli pongono un berrettino rosso, et gli danno un passo di corda da cingersi esso gabbano, et così stanno à vogare, et vanno à portar acqua et legne par uso della galera, et per il dormire hanno una schiavina di poca valuta. Patiscono molti disagi per castigo de' loro misfatti.

Soldati overo scappoli del dominio veneto, nelle galee

Si ritrovano alcune sorte di soldati che non si usi al mare che è dello Stato venetiano, ma non scritti ma liberi, che servono nelle occasioni d'armare le galee di essi signori. Et questi sono per il più Schiavoni, ò Greci, ò simil natione, assuefatti di continuo in tale essercitio, huomini gagliardi, forti et di robusti natura. Questi tali portano un buricchetto con mezze maniche, biavo ò d'altro colore, di panno, scollato, bottonato nel petto, et cinto con alcune poste vergate di tela, ò di seta, ò panno

Robovi uhiçeni na galiiji

Neki od njih su privezani sa dva lanca za noge i utvrđeni tako na klupi na kojoj veslaju, a neki imaju samo jedan (lanac). Oni briju glave i brade osim brkova, i oblače na se debelu košulju i haljetak od raše, s velikim ogrtačem iste dužine do pola golijeni, a taj (ogrtač) ima straga kapuljaču na način fratara. Na glavu stavljaju crvenu kapicu, i trakom od užeta opasuju taj ogrtač i tako veslaju, i običavaju nositi vodu i drva za potrebe galiije, a za spavanje imaju jednu ščavinu male vrijednosti. Trpe velike nezgode za kaznu za svoje zločine.

Vojnici ili momci mletačke države na galiijama

Ima nekih vojnika koji služe na moru države mletačke, koji nisu prisilom unajmljeni nego su slobodni, a služe prigodom ratovanja s gagijama ove gospode. A to su najviše Hrvati ili Grci i slični narodi, trajno priviknuti takvim vježbama, ljudi hrabri, jaki i krepke naravi. Oni nose haljetak s pola rukava, modar ili druge boje, od sukna, s izrezom oko vrata, zakopčan pučetima na prsima i opasan s nekoliko reda prugaste tkanine, ili od svile ili od vunene tkanine prugaste;

vergato; sotto hanno alcune braghesse di tela di lino ò di panno fino, intere, di colore, alquanto larghe, cinte sotto il ginocchio; portano scarpe non molto grosse, et in testa un berettino rosso di panno con un penacchietto. Usano alcune spade larghe et pugnali.

h) Fo 418

Donna Dalmatina ò vero Schiavona.

Le donne di tal paese sono assai di bel sangue, grandi di persona et da faccende. Si avvoltano alla testa un fazzoletto di seta ò di tela bianca, et con esso tengono le trecchie in assetto, ma l'adattano con bella maniera. Vestono di colori diversi et panni fini. et le lor vesti sono lunghe, senza busto; ma le portano cinte con poste et legacce di panno assai pieghie, ma da basso vi sono alcune liste di seta. Hanno poi sopra detta veste una vestetta di panno fino, ò rasi, ò damaschi, con mezze maniche, quale chiamano il ghellero, aperta et spaciosa, che loro dà molta gratia. S'ornano il collo di perle et catene d'oro. Portano calzette rosse et pianelle bianche.

pod tim imaju gaće od lanenog platna ili od tanjeg sukna, cijele u boji, svezane pod koljenom. Nose cipele koje nisu jako teške, a na glavi imaju crvenu kapu s perjanicom. Služe se dugim mačem (sabljom) i bodežom.

Žena Dalmatinka ili Hrvatica.

Žene ove zemlje veoma su lijepa soja, visoke u stasu i radine. One omataju glavu rupcem, svilenim ili od bijelog platna i s njim uredno pridržavaju pletenice, ali to čine na lijep način. Odijevaju se u različite boje i fina sukna, a njihove su haljine dugačke, bez steznika, a nose ih opasane s veoma širokim tkanicama i suknenim pojasima. U njima (haljinama) ima mnogo nabora, a pri dnu je nekoliko svilenih pruga. Zatim povrh rečene haljine imaju haljetak od finog sukna, svilene tkanine ili damasta s rukavima do lakta koji zovu geler, sprijeda je otvoren i širok, što im daje mnogo draži. Ukrašuju vrat biserom i zlatnim lančićima. Nose crvene bječve i bijele plitke postole.

Dalmatina da Cherso.

L'acconciatura della testa di queste donne è molto simile à quella delle nostre monache. Rivolgono la testa con una tovaglietta ò velo sottile di seta ò di tela. Usano le vesti loro lunghe fino al collo del piede, ma di panni fini con colori, con il busto corto, et con alquante rosette d'oro ò d'argento sopra di quello. Portano camicie sottili senza lattughe, et vanno ordinariamente in maniche di quelle; ma sono strette alle mani. Si cingono un grembiale di tela alto sotto le poppe ò tette, et vanno succinte poi sopra de'fianchi con una cinta di cuoio con fibbie d'argento. Le vesti hanno da basso una ò due liste di raso ò velluto d'altro colore, et vanno ordinariamente per più facilità delle facende senza pianelle, ma con scarpe di cuoio bianche, per poter meglio ballare et esser preste al camminare.

Dodatak IV

Franjo Rački, Prilog za poviest hrvatskih uskoka.
Starine JAZU IX., Zagreb 1877.

Odjeljak o odjeći Uskoka str. 191. i 192.

L'abito loro, dico delli Scocchi, è un paro di calze intere alla mottanina, se bene dal ginocchio in su non tanto strette, sfesse dalla polpa fino al calcagno senza pedòle a stoffa allacciate con oncinelli di ferro ot-

Dalmatinka sa Cresa.

Pokrivanje glave u ovih žena veoma je slično onom naših koludrica. Omataju glavu s pokrivačicom ili laganim velom od svile ili platna. Nose haljine duge od vrata do nogu, ali od finih suknâ u bojama, s kratkim oplećem i na njem nekoliko zlatnih ili srebrnih rozeta. Nose tanke košulje bez naboranog ovratnika, a obično imaju rukave na njima (sc. košuljama), ali su (sc. rukavi) skupljeni uz ruku. Povezuju platneni zaslon visoko pod grudima ili dojčkama, i zatim su potpasane nad bokovima kožnatim pojansom sa srebrnom kopčom. Pri dnu haljine imaju jednu ili dvije pruge od svilene tkanine ili baršuna u drugoj boji, a za veću lakoću pri radu obično su bez plitkih postola, ali (nose) cipele od bijele kože da mogu bolje plesati i da budu brze u hod.

Njihova odjeća, velim od Skoka, jedan je par nogavica koje u cjelini sežu do gležnja, i to od koljena naviše nisu tako tijesne, izrađene od vunene tkanine, od golijeni do pete bez stopala, sapete s kopčicama od

tone od argento et un paio di calce-
ti di panno con le opanche impiedi
et un cosachino fino poco sotto la
cintura con mezze maniche sopra
la camicia, e maniche largotte, cor-
te; e quasi il più mostrano mezzo
il braccio nudo e sopra esso por-
tano una vesta lunga all'ungheres-
cha; e se occorressi passare un fi-
ume a guazzo, senza cavarsi le calze
sdilaccione detti ominelli e si ti-
rono la calza sopra il ginocchio et
coscia, acciò bisognando combat-
tere nel passar qualche fiume non
sieno mezzo spogliati et aversi a
rivestire. Le opanche sono certe su-
ola di quocio crudo col pelo tanto
larghe, che ripiegandosi dalle bande
e tutto il calcagno e la punta del
piede allacciate con corde di quocio,
e così sono agili della vita e del
piede, le quali sono di tanta dura-
ta che per l'asciutto e su per i sassi
si può camminare un mese conti-
nuo. Le loro arme sono: l'archibuso,
nel quale è fatto un buco nel calcio
et uno alla cima, nelle quali met-
tono una corda di sugatto tanto
lunga, che si buttano l'archibuso a
traverso a una spalla. L'altra arma
è la scimitarra ò un mannarino, o
pico, o mazza ferata, uno stiavinot-
to fra quatro per l'istate in occasio-
ne di pioggia, qual mettono a un
albero dalla banda dove vien la piog-
gia. Di verno poi ciascuno porta un
feltro lungo fino in terra, chiamato
in quella lingua »copinich«, il quale
a un bavero fino alla cintura, che in
occasione di pioggia se lo tirano
sul capo per coprirlo con una cor-
done accomodato in maniera, che
dal vento non li sia levato do testa.
E questo serve per la campagna; et
andando per barca portono delle
stiavine per coprirsi.

željeza, mjedi ili srebra, na nogama
par bječava od sukna s opancima
i jedan haljetak koji seže malo niže
pojasa s rukavima od pola dužine
povrh košulje, a rukavi (sc. od ko-
šulje) široki i kratki, pa pokazuju
pola podlaktice gole, a povrh toga
nose jedno odijelo dugo na ugarski
način (kao ugarštica); i ako se desi
da treba prijeći rijeku s vodom, ne
svlačeći nogavice (hlače) otkačivši
one kopčice tako povuku nogavice
nad koljeno i stegno. Tako kad na
vojevanju treba pregaziti koju ri-
jeku nisu napola razodjeveni niti
treba da se ponovno odijevaju.
Opanci su kao neki potplat od si-
rove kože s tako dugom dlakom da
se povija na stranama, a čitava peta
i prsti prepleteni su uzicom od kože
(oputom), tako su pokretni u tijelu
i nogama, a ovi (opanci) su toliko
trajni da se po krševima i kamenju
može hodati mjesec dana nepresta-
no. Njihovo je oružje: arkibuz, na
kojoj je učinjena jedna omča na
kundaku i jedna na vrhu, u koje
provuku navoštenu uzicu tako dugu
da arkibuzu prebace preko ramena.
Drugo oružje je mač ili nadžak, ili
koplje, ili gvozdena kijača (buzdo-
van), jednu manju šćavinu na če-
tvoro složenu za slučaj kiše, koju
stave na stablo prema onoj strani
otkuda dolazi kiša. Zimi još svaki
nosi ustupani ogrtač dug do zemlje,
koji se u onom jeziku zove »copi-
nich« i koji ima okovratnik do po-
jasa, koji se za kiše povuče na gla-
vu da je se pokrije, s uzicom ude-
šenom tako da od vjetra ne bude
dignut s glave. A to služi na kopnu,
a idući na brod nose šćavine da se
pokriju.

Dodatak V a-b

Valvasor J. W., Die Ehre des Herzogthums Krain. Rudolfswerth 1877.²

a) Odlomci iz knjige XII koji se odnose na nošnju, nakit i oružje u Senju.

Str. 84. b:
u margini

Vortücher dörrffen nicht alle Weibs-Personen tragen.

U tekstu (držeći se starih običaja)
...darff keine Weibs-Person, wann sie nicht adlich ist, oder aber einen Edelmann oder Kriegs-Officier zum Mann hat, ein Vortuch tragen oder umhäncken.

Str. 85. a:

u tekstu (mrtvog se oprema)
...dabenebens auch sein schönstes Kleid ihm angelegt, ihn mit Ringen, Ketten und Blumen auf schönste, gleich als wann er auf eine Hochzeit gehen wollte, aufgeputzt.

(prije sahrane)

Die Männer sitzen aber ganz betrübt in einem andren Hause in ihre Wetter-Mäntel verwickelt und mit bedeckten Häuptern...

Str. 85. b:

Der Todte wird in einem offenen Sarg auf das schönste gekleidet, mit güldenen Ketten und Blumen geziert, daher getragen. Ist es eine Mans-Person, so hat er eine Kappe oder Mütze mit Federbüschen geschmückt auf dem Haupt und seinen Säbel oder Palasch, den er in seinem Leben am meisten geführet, an der Seiten...

Pregače ne smiju nositi sve žene.

...nijedna žena, ako nije plemenita ili ako nema muža plemića ili ratnog oficira, ne smije nositi ni zagrnuti se pregačom.

...pored toga obuku ga u njegovu najljepšu odjeću i nakite ga prstenjem, lancima i cvijećem najljepše kao da se sprema u svatove.

No muškarci rastuženi sjede u drugoj kući zaogrnuti u svoje velike kišne ogrtače i pokrivenih glava...

Mrtvaca nose u otvorenu lijesu najljepše odjevenog, sa zlatnim lančićima i cvijećem okičenog. Ako je muškarac, tad ima na glavi kapu ili mekanu kapu s perjanicom okičenu i svoju sablju ili palaš, koji je u svom životu najviše nosio.

(žene koje prate pogreb)
...wann sie lediges Standes und Jungfrauen sind, das Angesicht mit einem Trauer- oder Leid-Tuch verhüllen.

Str. 86. a:

(U crkvi uz odar pokojnika)
Die Männer stehen... mit bedeckten Häuptern und nehmen niemals ihre Kappen oder Hauben vom Kopff, es seye dann, dass die Elevation ...geschehe. So bald aber diese vorbey, setzen sie ihre Hauben wiederum auf...

Str. 86. b:
(Poslije sahrane žene)
bedecken sie ihre Köpffe mit einem Tuch... (jer su na sprovodu bile gologlave).

(U kući žalosti sklanja se)
...allen Zierrath in ihren Häusern, als: Vorhänge, Bilder und dergleichen. — Von solchen Hausgeräth haben sie zwar keinen so grossen oder bissweilen gar keinen Vorrath, wol aber einen Überfluss von allerley Gewehr, welches der grösste Zierath bey ihnen ist, wann sie selbiges in der Stuben aufhängen...

U margini:
Die Uskokken halten ihre Gewehre vor den schönsten Zierrath.

...kad su neudate ili djevice, pokrivaју lice korotnim ili žalobnim rupcem.

Muški stoje... pokrivenih glava i uopće ne skidaju svojih kapa ili pokrivala s glave, nego jedino kad se vrši podizanje... Ali odmah, kad je to svršeno, ponovno stavljaju svoje kape...

...pokrivaју glave rupcem...

...sav ukras u kući, kao: zavjese, slike i slično. — Od tog kućnog ukrasa oni nemaju baš tako velike zalihe, često nikakve, ali zato imaju obilje svakojakog oružja koje je njima najveći ukras kad ga vješaju po sobama.

Uskoci cijene svoje oružje više od najljepšeg ukrasa.

U tekstu (nabraja oružje)

...Röhre, Pistolen, Carabiner, Sebel, Palasche, Hacken, Baltizza genannt, Tshakan oder Streithämmer, Busdikan oder Tschestoper, unterschiedliche Gattungen von Spiessen, auch vielerley Rosszeug und Sättel, weniger nicht alle ihre Kleider. Denn hierinn besteht ihr höchster Pracht, gleichwie in Teutschland ein Zimmer mit kostbarsten Tapezereyen und höchstschätzbarsten Gemählden behänget und aufgeputzet wird.

Str. 87. a:

U margini

Ihre Klag-Kleider, wie sie beschaffen und wie lang sie solche tragen.

U tekstu

Die Leid-Kleider der Uskoken und Zenger sind schwartz von Farbe und tragen selbige die Eltern für ihre Kinder und diese für ihre Eltern, imgleichen auch Eheleute für einander drey Jahre lang...

Str. 87 b:

u margini

Wie die Zenger Leid tragen.

U tekstu

Die klagende oder trauerende Frauen und Jungfrauen pflegen gelbe und die Wittwen schwartzte Tücher auf dem Kopff zu tragen. Die Männer aber lassen die gantze Zeit über, weil sie trauren, weder Kopf noch Bart bescheeren...

...cijevi (sc. puščane), kubure, karabini, sablje, palaši, sjekire zvane baltica, čekan ili bojno kladivo, buzdovan ili šestoper, različite vrsti kopalja, također mnogo konjske orme i sedala, ne manje i sva njihova odjeća. Jer u tom se sastoji njihova najveća raskoš, jednako kako je to u Njemačkoj soba ovješena i nakićena veoma skupocjenim tapiserijama i visoko cijenjenim slikarijama.

Njihova žalobna odjeća, kako je opremljena i kako je dugo nose.

Žalobna odjeća Uskoka i Senjana crne je boje, a nose je roditelji za svojom djecom i ova za roditeljima, jednako i supružnici jedan za drugim tri godine...

Kako Senjani žaluju (ili tuguju).

Narikače i žene i djevojke u žalosti običavaju nositi žute, a udovice crne rupce na glavi. A muški dok tuguju, ne podrezuju kosu ni bradu...

(Božićnji stol prekrivaju)
mit weissen denen Feinden geraub-
ten Tüchern...

Str. 88. a:

...Am Aschermittwoch legen sie
ebenfalls ungewöhnliche seltzame
Kleider an...

...s bijelim rupcima, otehim od ne-
prijatelja.

...Na Pepelnicu stavljaju na se ta
kođer neobične čudne haljine...!

b) Odlomci iz knjige VI koji se odnose na nošnju Uskoka u Žumberku.

Str. 295. b:

u margini

Ihre Weiber-Kleidung.

Njihova ženska odjeća

U tekstu

Ihre Kleider-Tracht wird auf dem
beygedrucktem Kupffer erscheinen.
Die Weiber tragen lange Ober-Röcke
ohne Ermel, wiewol sie unten andre
Ermel haben. Die Brust zieren sie
mit bunt-farbnem oder geblühnten
Tüchern; so seynd auch ihre Unter-
röcke von blauen, roten und ande-
ren Farben scheckirt.

Njihova je nošnja prikazana na pri-
loženom bakrorezu. Žene nose duge
gornje haljetke bez rukava, i ako
pod njima imaju druge rukave. Gru-
di kite rupcima šarenih boja ili sa
cvjetastim uzorkom, tako su i nji-
hove donje suknje prošarane s mo-
drom, crvenom i drugim bojama.

U margini

Ihre Schuhe.

Njihova obuća

U tekstu

An den Füßen tragen sie Opanken,
das ist, eine breite Solen, darinn an
dem Rande herum kleine Löchlein,
wodurch man nur eine Schnur zie-
het und also den Schuh schon fertig
hat. Sol-

str. 296. a:

che Schuhe werden Opanke ge-
nannt. Etliche Bauren und arme
Leute nehmen nur ein Stücke von
einer frischen Haut, schaben das
Haar mit dem Messer davon ab,
machen ihnen gleich also ihre Opan-
ken aus roher und frischer Haut.

Na nogama nose opanke, to je ši-
rok poplat koji na rubu ima sitne
rupice, kroz koje se provuče uzica
i tako je obuća gotova. Takvu obuću
zovu opanci. Neki seljaci i siroma-
šan svijet uzmu samo komad svje-
že kože, ostružu s nje dlake nožem,
i tako odmah naprave svoje opanke
od sirove i svježe kože.

U margini
Kopff-Zierrath

U tekstu

Ihren Kopff umwickeln sie nach Ausweisung des Kupffer-Bildes gar artlich mit einem langen und schmalen Tuch von bunt-gefärbten Leinwand.

U margini

Der Männer Tracht

U tekstu

Die Männer gehen schier gekleidet, wie die Krabaten; allein Etliche tragen gantz kleine Käpplein, so nur einer Handbreit gross, auf dem Haupt. Etliche aber binden solches Käpplein mit einem Faden unter dem Kinn bey der Gurgel zusammen, damit es nicht herabfalle. Die Männer tragen gleichfalls alle auch Opanken, Hosen und Röcke, wie die Krabaten, auch meistens von gefärbtem Tuch. Hosen und Strumpff hafften gleichfalls auf Krabatische Weise aneinander. Etliche prangen mit grossen und langen Bärten; Etliche aber mehen dieselbe mit der Scheer weg, und lassen allein den Ober-Bart (oder Knebel-Bart) lang wachsen. Der Kopff wird gleichfalls beschoren, und demselben vorn nur ein langer Zopff oder Püschlein Haars gelassen; wiewol etlichen solcher Haar-Zopff hinten sitzen bleibt, wie den Türcken.

Etliche tragen auch grosse Kappen auf dem Haupt, gleich den Krabaten, wie man in dem Kupffer davon ein Muster sihet, an demjenigen, welcher dem Cologer, (oder Uskokischen Geistlichen) die tieffe Reverentz macht. Der mit dem Hut mustert einen Coluger ab, aber der andre mit dem Käpplein einen Popen, das ist, einen Presbitern...

Oglavlje

Glavu omataju prema podatku na bakrorezu baš uredno s dugim i uskim rupcem od šareno obojenog platna.

Muška nošnja

Muški idu odjeveni baš kao Hrvati, samo neki nose na glavi sasvim male kapice, svega pedalj velike. Neki takvu kapicu svežu koncem pod bradom uz grlo da im ne spadne. I muški svi nose opanke, hlače i haljetke kao Hrvati, također većinom od bojadisanog sukna. Hlače i bječve također su na hrvatski način spojene zajedno.

Neki se diče s velikim i dugim bradama, ali neki opet, strižu je škarama posvema i samo ostavljaju rasti gornji dio brade (punu bradu). Jednako tako strižu glavu i na njoj ostavljaju sprijeda dugi perčin ili čuperak kose, a nekim takav perčin ostaje straga kao Turcima.

Neki nose i velike kape na glavi, jednako kao Hrvati, kako se takav primjer vidi na bakrorezu, na onom (sc. čovjeku) koji se duboko klanja kaluđeru. Onaj sa šešišrom promatra kaluđera, dok onaj drugi s kapicom gleda popa, to jest svećenika...

Dodatak VI a-c

Hacquet B., Abbildung und Beschreibung der südwest — und östlichen Wende, Illyrer und Slaven etc. Leipzig 1801—1805.

IV svezak, XII poglavlje, str. 147—161: »Uskokken oder Skoko (Serbli)«.

- a) opis nošnje Uskoka,
- b) opis nošnje Uskokinje,
- c) odjeljak o predenju.

a) Odjeljak o muškoj odjeći
(uz tablu XIX) str. 157.:

Die Uskokken haben eine Tracht die mit jener der Unterdalmatiner sehr übereinstimmt. Der Mann, verhey-rathet oder ledig, trägt ein rothes Käppchen von Tuch; die Haare in Zöpfe geflochten, und einen Knebelbart; Hals und Brust blos. Das Hemd (Rubacha) ist mit weiten Ärmeln, die am Rande, wie auch auf den Achselnähten sammt Kragen und Schlitz vorne auf der Brust mit roth und blauen türkischen Garn gestickt sind: auf dieses einen ungrischen Wamms (Hleebz) mit doppelten Reihen von Knöpfen, rothen Schnüren und Schlingen besetzt. Um den Leib eine aus rothen Schnüren gefertigte dreyfache Husarenbinde, in welcher ein Hanshar und Pistole steckt. Lange Beinkleider (Hlashe) von weissen Tuch mit Unterhosen, dann statt Strümpfe Socken und Opanke oder Schnürschuhe. Im Winter über das Ganze einen Überrock (Halya) auch wohl einen rothen Mantel. Da alle diese Menschen rauchen, so haben sie stets die kleine irdene rothe Tobakspfeife in dem Hemd auf dem Genick stecken; auf der Schulter aber das Hackenbeil (Tzakan) und selten ohne Ring am Finger.

Uskoci imaju nošnju koja se podudara s onom Dalmatinaca u donjoj Dalmaciji. Muškarac, oženjen ili momak, nosi crvenu kamicu od sukna, kosu spletenu u pletenice i punu bradu; vrat i prsa slobodna. Košulja (rubaća) je sa širokim rukavima koji su na rubu i na šavovima na ramenu zajedno s ovratnikom i otvorom sprijeda na prsima izvezeni sa crvenim i modrim turskim koncem (sc. pamukom), na toj (sc. košulji) je ugarski prsluk (lajbec) s dvostrukim redom puceta, opšiven s crvenim uzicama i petljama. Oko struka je trostruki husarski pojas izrađen od crvenih struka, u koji je utaknut handžar i kubura. Duge nogavice (hlače) od bijelog sukna s donjim gaćama, zatim umjesto čarapa nazuvci i opanci ili spletena obuća. Zimi preko svega gornji kaput (halja) i još jedna crvena kabanica. Kako svi ovi ljudi puše, to uvijek imaju malu zemljanu crvenu lulu zataknutu u košulju na šiji, a na ramenu sjekiricu (čakan), a rijetko su bez prstena na ruci.

Die Mädchen tragen rothe Käppchen wie die Männer, welche aber kein Weib tragen darf, an dem Rande sind solche oft mit kleinen messingenen Knöpfchen besetzt, dann um den ganzen Umkreis mit Silbermünzen behängt. Die Haare in drey Zöpfe geflochten wovon einer über den Rücken hängt, und wo die Haare nicht dick genug sind, wird Hanf mit eingeflochten, dann auf jeder Seite der Brust einen; diese zwey letzten Zöpfe sind mit schwarzen Riemen eingeflochten, die, nachdem das Mädchen mehr oder weniger Schmuck anzuhängen hat, rückwärts über das Genick oder den Kopf gehen, um die Schnüre besser zu ertragen. Das Ende dieser Zöpfe ist mit einem Messingen durchlöcherten Fingerhut eingereiht, an deren Spitze dann allerley Geldstücke und Perlenmuscheln eingehängt werden, dass oft ein solcher Schmuck ein halbes Pfund wiegt. Um den Hals nichts, an den Händen Brasseletten von ledernen Riemen, die mit gelb messingenen Knöpfen besetzt sind. Das Hemd wie der Mann, aber bis an die Knöchel reichend, mit doppelter Stickerey, um die Arme und Achseln, dann von vielfärbiger Wolle gewürkten Prepert oder Schurz, das ist einer vorn, und ebenfalls einer hinten, diese Art Teppiche, die rings herum mit Franzen besetzt sind, haben nicht zwei Schuh Breite, sie werden durch eine rothe breite Leibbinde, die überall mit messingenen Knöpfen und Muscheln geziert ist und ersetzen die gewöhnlichen Weiberöcke. Sie tragen Halbhosen, die bis über die Knie reichen, so wie vor Zeiten die Römer trugen, dann

Djevojke nose crvenu kapicu kao muški, koje međutim nijedna žena ne smije nositi; na rubu je takva (sc. kapica) često opšivena malim mjedenim pucetima, a na cijelom obodu ovješena sa srebrnim novcima. Kosa je spletena u tri pletenice od kojih jedna visi na leđima, a gdje kosa nije dosta gusta, upliće se konoplja, zatim na svakoj strani prsiju po jedna (sc. pletenica), u ove dvije posljednje upleteno je crno remenje, koje već prema tomu koliko djevojka ima nakita da ga ovjesi, ide straga oko šije ili glave, da bolje ponese uzice (sc. s nakitom). Na kraju ovih pletenica naveden je mjedeni prošupljeni naprstak, na čijem vrhu je ovješeno svakojakog novca i školjaka, tako da takav nakit često važe i pola funte. Oko vrata ništa (sc. nemaju), na rukama narukvice od kožnatog remena koje su optočene s mjedenim pucetima. Košulja je kao kod muških, ali dosiže do gležanja, s dvostrukim vezom oko ruku i na ramenima, zatim od mnogobrojne vune otkan prepert ili pregača, i to jedna sprijeda a također jedna straga, ova vrst ćilima, koji je naokolo resama optočen, nema ni dva pedlja širine, ove (sc. pregače) oko struka pridržane su crvenim širokim pojasom koji je posvuda ukrašen s mjedenim pucetima i školjkama, a (sc. ove dvije pregače) nadomještaju obične ženske suknje. One nose polovične hlače koje sežu preko koljena kako su to u davnini nosili Rimljani, zatim na nogama obične kratke bječve, koje su često sasvim napadno izvezene mnogobojnom vunicom i namjesto cipela opanke. Za hladnog vremena nosi se mrki haljinac bez

an den Füßen die gewöhnlichen Socken, die oft ganz auffalend mit vielfarbiger Wolle gestickt sind, und statt der Schuhe Opanke. Bei rauher Witterung wird ein schwarzbrauner Rock ohne Ärmeln, Odecha genannt, getragen, der auf beiden Seiten aufgeschlitzt ist, und bis unter die Knie reicht. Da das weibliche Geschlecht stets mit Spinnen beschäftigt ist, so haben sie, wie gesagt, das Spinnwerk auf der linken Seite hinter dem Ohre befestigt. Ohne Messer oder anderes Schneidezeug ist weder Weib noch Mädchen, nur mit wenigerm Schmuck, oder statt des rothen Käppchen die Petscha oder Kopfdecke von Linnen sehr einfach und selten auf türkische Art geflochten, bey den mehresten aber um das Kinn gewunden. Dieses grosse Kopftuch ist mit bunter Wolle gestickt, und die Ecken mit kleinen Quasten versehen, wie man ein Weib auf der sechsten Vignette vorgestellt findet, wie auch einen Kroaten, wie er im Gebirge sich zu tragen pflegt.

rukava, zvan odeća, koji s obje strane ima raspore, a seže niže koljena. Kako je ženski spol svagda zabavljen predenjem, to, kako je već rečeno, imaju (sc. prelje) pređu pričvršćenu na lijevoj strani (sc. glave) iza uha. Bez noža ili nekog sječiva nema žene ni djevojke, samo manje nakita (sc. ima žena) ili namjesto crvene kapice peču ili lanenu pokrivaču, veoma jednostavno otkanu, rijetko kad na turski način, a kod većine (sc. žena) ubradana je (sc. peča ili pokrivača). Ovaj veliki rubac za glavu izvezen je sa šarenom vunicom, na uglovima ima male kite, kako je to prikazana žena na šestoj vinjeti, gdje je predstavljen i Hrvat kako se obično nosi u planinama.

c) Odjeljak o načinu predenja; str. 152/153:

Nie wird man ein Weib oder Mädchen unbeschäftigt finden, bey einem jeden Gange oder Reise sieht man sie stets spinnen, wo sie den Flachs oder Hanf an einer Seite des Kopfs angebunden hat, folglich keines Spinnrockens bedarf. Von einem Spinnrad haben sie gar keine Idee.

Nikad se žena ili djevojka neće naći nezaposlena, kod svakog izlaska ili puta vidi je se svagda predući, kako povjesmo lana ili konoplje ima privezano na jednoj strani glave, pa tako ne treba nikakve preslice. O nekom kolovratu nemaju ni pojma.

I. Kukuljević-Sakcinski: Pirni običaji okolo Senja. Iz ustih naroda.

Danica horvatska, slavonska i dalmatinska. Tečaj XI, br. 12. Zagreb 1845. — Reprint izdanje, Zagreb 1971.

Izvaci o nošnji i pučkom tekstilu.

Kad djevojka uzme od momka obilježstvo, uzvraća mu: »...Onda ona ide u škrinju svoju, i njemu (momku) daje po dva rubca i po dvoju obuću.«

Prigodom prstenovanja: »Čeli onaj dan sede, piju, pjevaju, vesele se i kad je blizu noć, izadje dar van: svakomu čovjeku (mužkoj glavi) rubac, svakoj ženskoj povezača ili rubača, a svekru košulja, svakoj ženskoj i po jedne podvežnje (*Strumpfbänder*), a onim, koji puše (gledaoce), svakomu po jedan smotak duvana.«

U svatovima: »...kaže... njezin otac... mladom ili djuvegii (*Bräutigam*), neka daruje njezinoga otca... kojega on jednim čizmami ili rubcom svilnim obdaruje. U staro vreme bile su čizme uvek žute. — Onda donesu u bisagama žensku opravu njoj, a ono *děvojačko* š nje skinu. Kad je *děvojka*, nosi šare hlače (*Strümpfe*), kapu crvenu ili rakčin na glavi, pregaču, šaru, i nikakoga kova srebarnoga u kosí. — Kad je *žena*, onda metne pancire (ures od cekinah i srebarnih novacah s tokami srebarnimi) na kose, i toke metne sprěda po pãrsih, město crvene kape na glavu jačmak (běli rubac), pregaču manje šaru, i hlače skãrletne.«

Punica uzvraća dar đuveđiji: »...dade njemu košulju i rubac.«

Oprema nevjeste: »Zatim donesu 4 ili 5 vrćah i idu spravljat *děvojačku* robu, koja *mora* imat po 12 košuljah svojih, po 12 pregačah, po 3 zubuna (surke bez rukavah), po 2 haljine, 1 biljac ali ponjavu (běli gunj), 20 jačmakah, i po 20 párih obuće (kopice od vune scifrane)...«

Na razlazu: »...izadje *veliki dar van*, i onda dariva mlada: rubce, košulje, kolače, jabuke, duvan itd.«

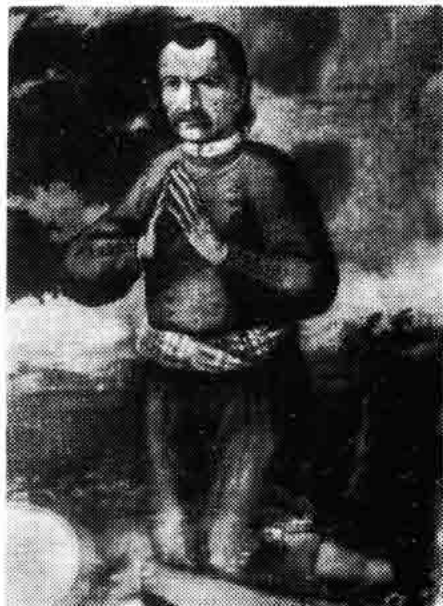
Bilješka autora I.K.S. na kraju članka: Evo baš ovako, kako sam taj običaj ovdě popisao, slušao sam ga u Brinju od prostoga seljaka Sive Belca iz Franikovca varh Senja, i koliko sam mogo, držao sam se sasvim njegovih rećih i reda u pripovedanju. Jedinu proměnu učinio sam, što sam radi lakšega razumljenja mesto *i* stavio *ě*.

P R I L O Z I :

- 1 a) Zavjetna pločica, oko g. 1600., Mjesni muzej u Lopudu.
- 1 b) Detalj pale, g. 1759., samostan trećoredaca u Martinšćici na Cresu.
- 2 a) Nadgrobna ploča Dominike Betričić, g. 1509., Povijesni muzej Hrvatske.
- 2 b) Nadgrobna ploča Ižote Frankopanke, g. 1456., u Senju.
- 3 a—i) Kostimni likovi iz djela C. Vecellio: *Degli habiti antichi et moderni*. Paris, 1859.
- 4 a, b) Skulpture na kamenim dovratnicima, 17. stoljeća, Senj.
- 4 c) Dvije kape iz okolice Banjaluke, 19. stoljeće, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.
- 5) Bakrorez iz djela J. W. Valvasora, »*Die Ehre des Herzogthums Krain*«, 1689., knj. VI, str. 295, sl. 21.
- 6 a—c) Slike iz djela B. Hacqueta »*Abbildung und Beschreibung etc.*«, Leipzig 1801—1805.
- 6 d) Slika iz djela *The World in Miniature*, ed. F. Shoberl. London 1821.
- 7 a—d) Slike iz djela L. Salvatora »*Das was verschwindet*«, Leipzig 1905.
- 8) Slika iz djela V. Meneghello-Dinčić: *Narodne nošnje Dalmacije*, Split s.a.
- 9 a—c) Tri pojasa, a) pašnjača, b) pas na struke, c) trabolos. Etnografski muzej u Zagrebu.
- 10) Kotiga iz Hrvatskog primorja. Etnografski muzej u Zagrebu.

Sl. 22 — Prilog 1a) Srebrna votivna pločica s iskucanim muškim likom u crkvi Gospe od Sunja na Lopudu, oko god. 1600.

Sl. 23 — Prilog 1 b) Detalj s votivne slike u refektoriju franjevačkog samostana u Martinšćici na otoku Cresu prikazuje donatora Simona Carabaglia-Karabajića iz Miholšćice na Cresu, god. 1759.

Sl. 24 — Prilog 2 a) Nadgrobna ploča Dominike Betričić, danas u Povijesnom muzeju Hrvatske, iz god. 1509.

Sl. 25 — Prilog 2 b) Nadgrobna ploča Ižote Frankopanke iz 1456.

Sl. 26 — Prilog 3 a) No 420 Capo di
Uskoci — Uskočki vojvoda.

Sl. 27 — Prilog 3 b) No 417 Schiavone
o vero Dalmatino — Hrvat ili Dalma-
tinac.

Sl. 28 — Prilog 3 c) No 415 Habito
crovatto — Hrvatsko odijelo . .

Sl. 29 — Prilog 3 d) No 414 Habito
d'Ungaro et Crovatto nobile — Odijelo
plemenitog Ugrina i Hrvata .

*Sl. 31 — Prilog 3 f) No 142 Schiavi
sforzati di galea — Robovi uhičeni na
galiji.*

*Sl. 30 — Prilog 3 e) No 141 Galeotti
ò Falila chiamati, scritti per il dominio
veneto à tempo di guerra — Galijoti
nazvani Falila, unovačeni od mletač-
kih vlasti u doba rata.*

Sl. 32 — Prilog 3 g) No 140 Soldati
overo scappoli del dominio veneto, nel-
le galee — Vojnici ili momci mletačke
države na galijama.

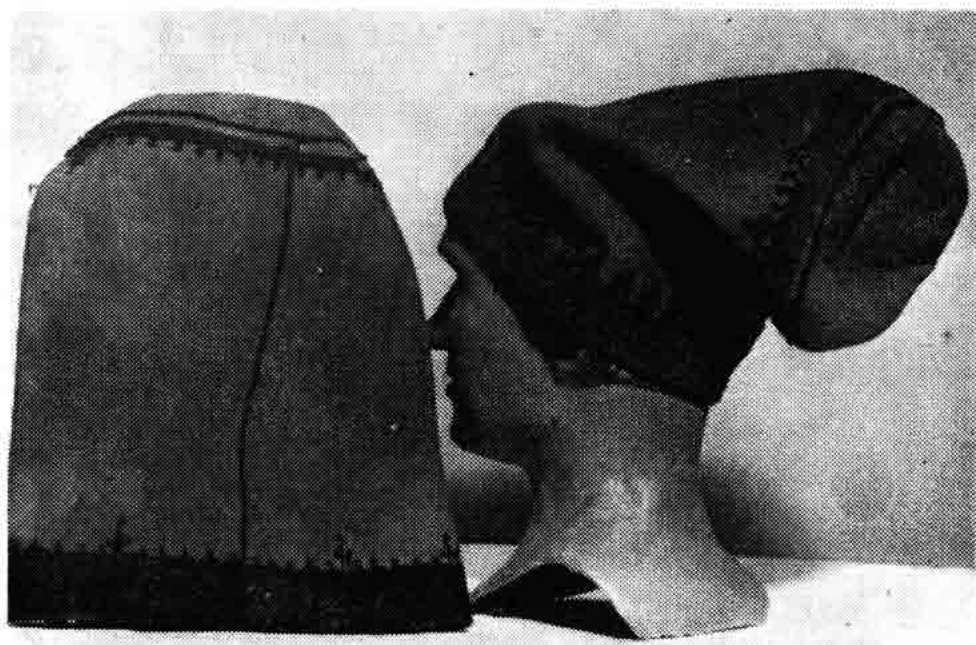
Sl. 34 — Prilog 3 i) No 419 Dalmatina
da Cherso — Dalmatinka sa Cresa.

Sl. 33 — Prilog 3 h) No 418 Donna Dal-
matina o vero Schiavona — Zena Dal-
matinka ili Hrvatica.

Sl. 35 — Prilog 4 a—b Dvije skulpture na dovratnicima kućnih portala u Senju, iz vremena do 17. stoljeća. Foto M. Viličić. 4 a tzv. »Uskočka glava« na kući, i 4 b izv. Uskočka glava na kući, oboje ulica A. Senoe.

Sl. 36 — Prilog 4 c) Dvije kape hrvatke — Posjed Etnografskog odjeljenja Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, inv. broj 2106-I i inv. broj 10134.

Sl. 37 — Prilog 5 Bakrorez br. 20 iz djela J. W. Valvasora *Die Ehre des Herzogthums Krain*, Reprint Rudolfswerth — Radovljica 1877., VI str. 295.

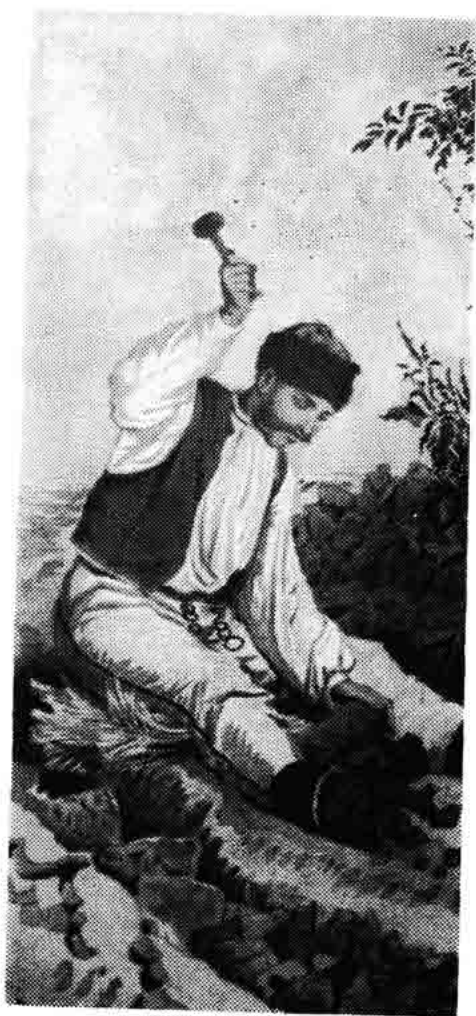

Sl. 38 — Prilog 6a—6d) Izbor ilustracija iz djela B. Hacquet, *Abbildung und Beschreibung der südwestlichen und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven etc.* Leipzig — 1805.: 6 a) tabla 19. Uskok — Uskok. tabla 20. Uskokin — Uskočka žena.

Sl. 39 — Prilog 6 c) vinjeta uz svezak 4.

Sl. 40 — Prilog 6 d) Reprodukcija Hacquetova lika 6 c) u djelu *The World in Miniature* ed. F. Shoberl, London 1821., uz str. 46: »An Uscoke woman» — uskočka žena.

Sl. 41 — Prilog 7 a — 7 d: Izbor ilustracija iz djela Ludwiga Salvatora, *Das was verschwindet*; Leipzig 1905, table 1—4. 7a) T. 1. Steinbrecher bei Zengg. — Kamenar iz okolice Senja. 7 b) T. 4. Mann aus der Umgebung von Zengg. — Muškarac iz okolice Senja.

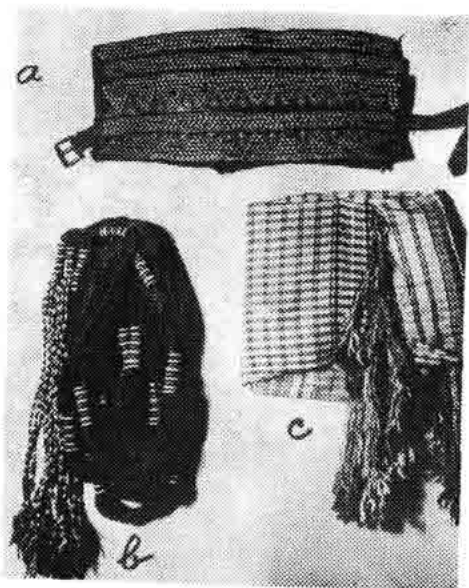
Sl. 42 — Prilog 7 c) Frau aus der Umgebung von Zengg. — Žena iz okolice Senja.
7 d) Mädchen aus der Umgebung von Zengg. — Djevojka iz okolice Senja.

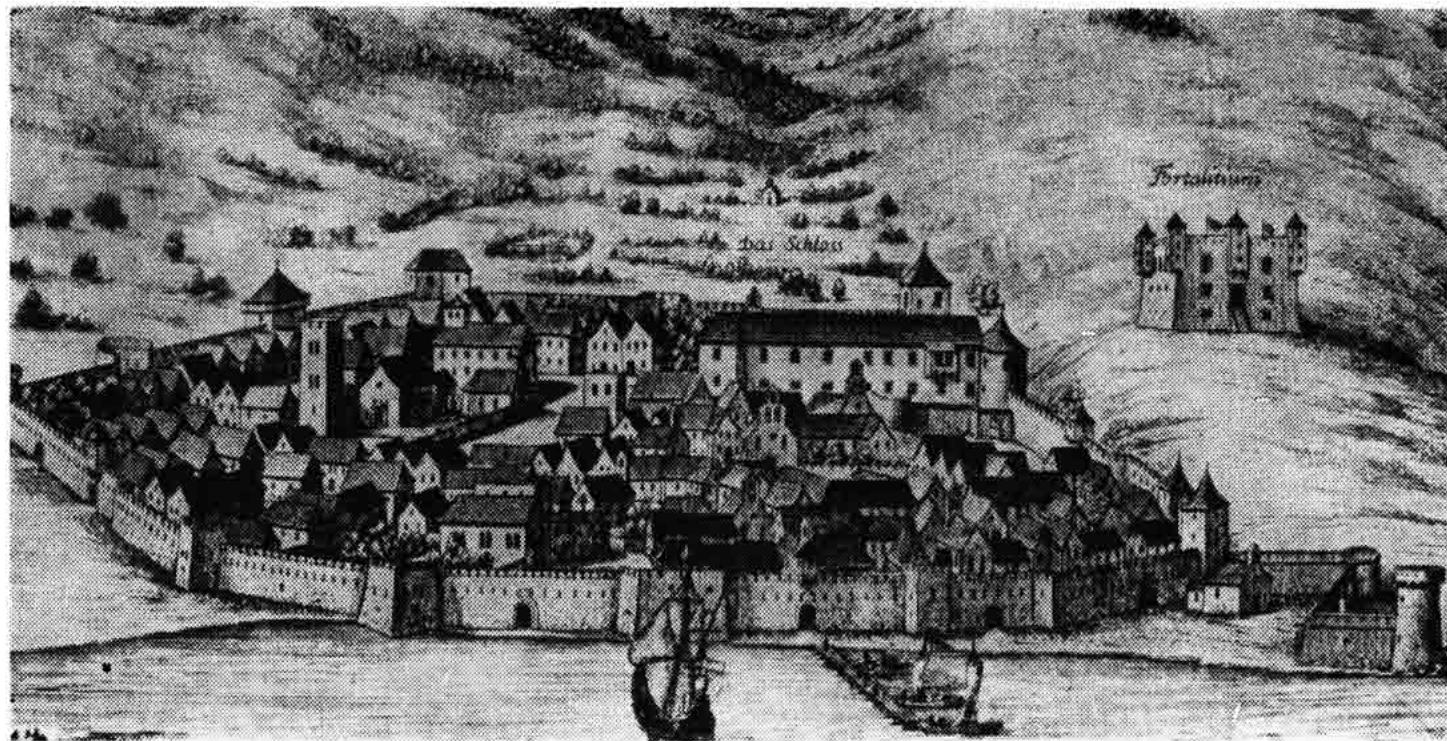
Sl. 43 — Prilog 8 Slika iz ilustrativnog djela V. Meneghella — Dinčića, Narodne nošnje Dalmacije; Split, s.a. tabla pod naslovom »Starinsko odijelo iz Poljica u srednjoj Dalmaciji.

Sl. 45— Kotiga iz Novog Vinodolskog u posjedu Etnografskog muzej u Zagrebu.

Sl. 44 — Prilog 9 a—c Tri pojasa, a) pašnjača, b) pas na struke, c) trabolos u posjedu Etnografskog muzeja u Zagrebu.

Sl. 46 — Grad Senj u vrijeme Senjskih Uskoka, prema diecu J. W. Valvasora, 1689.